

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Географічний факультет
Кафедра економічної та соціальної географії

МАКОВЕЦЬКА ЛАРИСА

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ

Навчально-методичний комплекс дисципліни

ЛУЦЬК 2016

УДК330.111.4(072)

ББК 65.046я73-9

М16

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 2 від 19 жовтня 2016 р.)

Рецензенти:

Фесюк В. О. – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Мандрик І. П. – кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства та міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

М 16 Територіальна організація продуктивних сил : навчально-методичний комплекс дисципліни / Л. О. Маковецька. – Луцьк: Східноєвроп. націон. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – 149 с.

У навчально-методичному комплексі дисципліни подано робочу програму навчальної дисципліни, яка містить опис і структуру навчальної дисципліни, тематику лекційних, семінарських, практичних та самостійних занять, індивідуальної науково-дослідної роботи, питання для підсумкового контролю, критерії оцінювання тощо, а також короткий зміст основних тем лекційного матеріалу, методичні рекомендації для виконання практичних робіт, тестові завдання для самоконтролю за змістовими модулями, короткий словник термінів, список рекомендованої літератури.

Навчально-методичний комплекс з курсу «Територіальна організація продуктивних сил» розроблено для студентів напряму підготовки 6.040104 «Географія» спеціальності «Економічна та соціальна географія» освітнього ступеня «Бакалавр».

УДК УДК330.111.4(072)

ББК 65.046я73-9

©МаковецькаЛ.О., 2016

©Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	8
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	20
Короткий виклад тем лекцій	20
Тематичний план практичних занять та методичні вказівки до практичних завдань.....	62
ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	115
КОРОТКИЙ СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ.....	134
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	142

ПЕРЕДМОВА

Формування світогляду студентів географічних спеціальностей та їхнє професійне зростання значною мірою визначаються навчальним курсом «Територіальна організація продуктивних сил», який сприяє сформувати нове економіко-географічне мислення, без якого неможливо успішно вирішувати сучасні регіональні проблеми.

Визначена дисципліна є фундаментальною для студентів галузі знань 0401– «Природничі науки», напряму підготовки 6.040104 – «Географія», на 4 курсі, тому є невід'ємною складовою ґрунтовної підготовки економ-географів професіоналів до потреб управління регіональним розвитком суспільного господарства. На вивчення відводиться 108 години / 3 кредити ECTS.

У процесі вивчення курсу студенти мають сформувати комплексне, просторове сприйняття економіки з позицій зростання ролі людського чинника в усіх сферах суспільного виробництва, інтегрального потенціалу території у формуванні продуктивних сил та необхідності врахування досягнень науково-технічного прогресу у вирішенні економічних, управлінських та інших проблем.

Методика вивчення дисципліни передбачає розгляд питань, що досліджуються нею у взаємозв'язку з категоріями економічної теорії, економічної та соціальної географії, регіональної економіки та менеджменту.

Метою викладання навчальної дисципліни «Територіальна організація продуктивних сил» (далі – ТОПС) є вивчення теоретико-методологічних, методичних основ дослідження, формування, розміщення і територіальної організації продуктивних сил, умов і чинників територіальної організації продуктивних сил України, закономірностей і принципів розміщення галузей матеріального виробництва і сфери послуг, їх територіальної організації у різних регіонах України, аналіз сучасного стану та напрямів регіонального розвитку економіки, вирішення соціально-економічних та екологічних проблем, виходячи з оцінки економічної ситуації та сьогодення, орієнтуючись на економічні перспективи світової економіки.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Територіальна організація продуктивних сил» є:

- вивчення теоретичних основ та ресурсних передумов розміщення продуктивних сил, формування і розвитку міжгалузевих комплексів;
- розкриття найважливіших закономірностей, принципів і чинників, які визначають розвиток і розміщення продуктивних сил, механізму їх впливу на територіальну організацію виробництва;
- формування комплексного, просторового сприйняття економіки з позиції активізації людського фактора, необхідності врахування досягнень науково-технічного прогресу у вирішенні економічних, соціально-економічних та інших проблем;
- аналіз сучасного стану розміщення і територіальної організації продуктивних сил та визначення напрямків удосконалення міжрегіональних і зовнішньо-економічних зв'язків;
- визначення напрямків удосконалення державної регіональної політики як інструмента для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення;
- опанування методами дослідження, що використовуються при аналізі розвитку економіки регіонів та обґрунтуванні територіальної організації виробництва.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати :

- теоретичні основи вивчення територіальної організації продуктивних сил;
- сутність базових понять і термінів кожної теми (модуля);
- значення, завдання і актуальність знань з цієї дисципліни, «паспортні дані» цієї науки (об'єкт, предмет, функції, завдання);
- підходи до класифікації факторів і чинників розміщення продуктивних сил (традиційні і за пріоритетністю);
- головні економічні закони, закономірності і принципи розміщення і територіальної організації продуктивних сил;
- основні теорії і концепції розміщення продуктивних сил;

- сутність і особливості трансформації галузевої і територіальної структури господарства України на різних етапах його розвитку;
- роль територіального поділу праці у формуванні економічних регіонів і міжгалузевих комплексів;
- методи дослідження розвитку та економічного обґрунтування територіальної організації продуктивних сил;
- сучасний стан проблем та перспектив регіонального розвитку господарства регіонів і економічних районів;
- особливості і структуру зовнішньоекономічних зв'язків України та міжнародних організацій;
- основи становлення нових форм регіонального розвитку продуктивних сил України;
- сутність завдань, принципів і механізму реалізації (регулювання) державної регіональної політики та децентралізації регіонів України;

вміти :

- вивчати і виявляти на основі аналізу різних інформаційних джерел особливості сучасного стану розміщення продуктивних сил України, регіонів та визначати напрямки їх удосконалення;
- визначати вплив головних факторів, у той чи інший період часу, розвитку і розміщення продуктивних сил України, регіону тощо;
- вивчати напрямки удосконалення державної регіональної політики як інструмента для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення;
- давати комплексну економіко-географічну характеристику міжгалузевих комплексів та регіонів різного таксономічного рівнів України;
- користуватись для розв'язання прикладних завдань методами економічного обґрунтування розміщення виробництва;
- працювати з різними схемами економічного планування України, їх порівнювати тощо;
- оцінювати перспективи основних напрямків зовнішньоекономічних

зв'язків України, її регіонів на сучасному етапі;

- давати характеристику основних форм зовнішньоекономічних зв'язків, експортного та транзитного потенціалів України;
- оцінювати перспективи та напрями входження і співпраці у Європейському Співтоваристві.

Навчально-методичний комплекс дисципліни розроблений відповідно до освітнього ступеня програми підготовки «бакалавр» і включає опис, структуру навчальної дисципліни, тематику лекційного матеріалу, практичних занять, самостійних занять, практичних завдань, питання для підсумкового контролю, критерії оцінювання, а також методичні рекомендації для виконання практичних робіт, завдань самостійної роботи студентів, тестові завдання для самоконтролю за змістовими модулями, короткий словник термінів з дисципліни, список рекомендованої літератури.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів: 3	0401 Природничі науки	за вибором
	6.040104 Географія	
Модулів: 3		Рік підготовки: 4
Змістових модулів: 2		Семестр: 7
ІНДЗ: є		Лекції: 24 год.
Загальна кількість годин: 108		Практичні: 22 год.
Тижневих годин (для денної форми навчання): аудиторних: 4 самостійної роботи: 2 індивідуальної роботи: 2	бакалавр	Самостійна робота: 32 год.
		Індивідуальна робота: 30 год.
		Форма контролю: <u>екзамен</u>

2. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Науково-методичні основи розміщення і територіальної організації продуктивних сил (ТОПС).

Тема 1. Наукові основи курсу «Територіальна організація продуктивних сил»

Суть продуктивних сил як економічної категорії. Основні поняття та визначення. Предмет і об'єкт вивчення дисципліни «Територіальна організація продуктивних сил», основні завдання. Місце дисципліни в системі навчальних предметів, її значення в професійній підготовці майбутніх спеціалістів.

Тема 2. Співвідношення понять «розміщення» і «територіальна організація»

Аналіз наукової літератури щодо понять «розміщення виробництва», «розміщення продуктивних сил», «територіальна організація» в економічній науці. Поняття «територіальна організація продуктивних сил» (далі ТОПС) в економіко-географічній та економічній літературі.

Тема 3. Науково-методичні засади дослідження територіальної організації і регіонального розвитку

Основні підходи. Основні показники. Основні методи. Діагностика регіонального розвитку. Принципи системно-діагностичного аналізу регіонального розвитку.

Тема 4. Теорії і концепції територіальної організації продуктивних сил

Аналіз класичних теорій виробництва. Сучасні концепції розміщення продуктивних сил.

Тема 5. Закономірності, принципи та чинники територіальної організації продуктивних сил

Загальносистемні закономірності розвитку і територіальної організації продуктивних сил. Принципи ТОПС. Сутність поняття чинники та умови ТОПС. Систематизація та аналіз основних чинників ТОПС.

Тема 6. Територіальний поділ праці – об’єктивний процес розвитку продуктивних сил

Суспільний і територіальний поділ праці: зміст понять. Економічні вигоди від ТПП. Принцип абсолютних переваг, принцип відносних переваг, теорія факторів виробництва, теорія торгових потоків. Чинники що визначають просторові масштаби поділу праці. Рівні ТПП.

Тема 7. Енерговиробничі цикли: суть та роль у функціонально-галузевій структурі регіону

Уявлення про енерговиробничі цикли та їх систему. Роль вчення Колосовського М. М. Сучасна система енерговиробничих циклів. Взаємозв’язок виробництв у циклах. Функціонально-галузева структура господарства, її суть та значення у формуванні територіально-виробничих

комплексів (ТБК). Особливості формування регіональних (районних) та локальних ТБК. Територіально-виробничі комплекси України.

Змістовний модуль 2. Особливості розміщення і територіальної організації господарського комплексу України

Тема 8. Економіка України та її галузева структура

Сутність економічного району та об'єктивний характер його формування. Основні районоутворюючі фактори. Принципи і критерії виділення великих економічних районів. Ієрархія економічних районів, їх основні типи. Мережа економічних районів України. Практичне значення економічного районування.

Поняття «структура економіки та галузева структура господарства». Сучасна галузева структура господарського комплексу України. Аналіз міжгалузевих комплексів України.

Тема 9. Наукові основи державної регіональної політики

Суть державної регіональної політики та принципи її проведення. Основні напрями та цілі, об'єкти та суб'єкти державної регіональної політики. Завдання державної регіональної політики в економічній, соціальній, екологічних сферах. Інвестиційно-інноваційна політика держави. Роль територій та місцевого самоврядування.

Тема 10. Нові форми регіонального розвитку продуктивних сил

Спеціальні (вільні) економічні зони. Спеціальні підприємства. Регіональні науково-технологічні парки. Регіональні ринки. Транскордонне співробітництво. Глобалізація регіонального співробітництва.

Тема 11. Вплив зовнішньоекономічних зв'язків на розвиток і територіальну організацію продуктивних сил України

Особливості ведення зовнішньоекономічної діяльності. Геоекономічні пріоритети регіонального розвитку України. Експортний потенціал та рівні реалізації конкурентних переваг української економіки. Особливості політики імпорту. Транзитний потенціал України і його використання.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	Усього	у тому числі			
		Лек.	Практ.	Інд.	Сам. роб.
Змістовий модуль 1. Науково-методичні основи розміщення і територіальної організації продуктивних сил					
Тема 1. Наукові основи курсу «Територіальна організація продуктивних сил»	12	2	4	2	4
Тема 2. Співвідношення понять «розміщення» і «територіальна організація»	4	2			2
Тема 3. Науково-методичні засади дослідження територіальної організації і регіонального розвитку	12	2		6	4
Тема 4. Теорії і концепції територіальної організації продуктивних сил	12	2		6	4
Тема 5. Закономірності, принципи та чинники територіальної організації продуктивних сил	8	2	2	2	2
Тема 6. Територіальний поділ праці – об’єктивний процес розвитку продуктивних сил	6	2		2	2
Тема 7. Енерговиробничі цикли: суть та роль у функціонально-галузевій структурі регіону	4	2			2
Разом за змістовим модулем 1	58	14	6	18	20
Змістовий модуль 2. Особливості розміщення і територіальної організації господарського комплексу України					
Тема 8. Економіка України та її галузева структура.	26	4	12	4	6
Тема 9. Наукові основи державної регіональної політики	6	2		2	2
Тема 10. Нові форми регіонального розвитку продуктивних сил	10	2	2	4	2
Тема 11. Вплив зовнішньоекономічних зв’язків на розвиток і територіальну організацію продуктивних сил України	8	2	2	2	2
Разом за змістовим модулем 2	48	10	16	12	12
Усього годин	108	24	22	30	32

4. Теми практичних занять

№ з/п	Тема	К-сть годин
1	Наукові основи територіальної організації продуктивних сил	2
2	Продуктивні сили України: особливості їх територіальної організації та розвитку	2
3	Проблеми розвитку паливно-енергетичного комплексу України	2
4	Проблеми розвитку машинобудівного комплексу України	2
5	Проблеми розвитку галузей з виробництва сировини і матеріалів: чорна металургія, кольорова металургія. Будівельно-індустріальний комплекс.	4
6	Хімічний та лісовиробничий комплекси України	2
7	Агропромисловий комплекс та агробізнес України: галузева та територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку	2
8	Соціальна сфера. Проблеми розвитку транспортного комплексу України	2
9	Регіональна політика держави. Інвестиційна політика у регіональному розвитку продуктивних сил	2
10	Соціально-економічна характеристика регіонів України. Нові форми регіонального розвитку	1
11	Зовнішньо-економічні зв'язки у забезпеченні регіонального розвитку продуктивних сил	1
	Разом	22

5. Самостійна робота

Питання для самостійного опрацювання розподілено як у лекційному (теоретичному) матеріалі, так і під час формування семінарських занять. Загалом визначена самостійна робота буде стосуватись наступних тематичних питань:

№з/п	Тема	К-сть годин
1	Основні макроекономічні показники.	6
2	Моделювання і прогнозування розвитку регіону.	6
3	Основні напрями вдосконалення системи регіонального управління.	4
4	Методологічні основи територіальної організації продуктивних сил	6
5	Робота із словником економічних термінів.	6
6	Аналіз показників регіональної соціально-економічної асиметрії регіонів України.	6
7	Основні принципи регіональних досліджень.	4
8	Теорія економічного районування (система економічних районів)	4
9	Законодавчо-нормативні документи з питань регіонального розвитку.	6
	Разом	32

6. Індивідуальні науково-дослідні завдання

Індивідуальна робота чи індивідуальні науково-дослідні завдання (ІНДЗ) студентів (за вибором) передбачає:

- 1) написання рефератів (підготовку огляду наукової літератури по даній темі);
- 2) підготовку ілюстративного матеріалу за темами, які вивчаються (виготовлення таблиць, схем малюнків, презентацій);
- 3) побудова та аналіз картосхем;
- 4) опрацювання сучасної аналітико-статистичної інформації;
- 5) підготовку матеріалів та доповідей до наукових конференцій та диспутів.

7. Методи та засоби навчання

- інформаційно-рецептивний, словесний (розповідь-пояснення, лекція, бесіда, дискусія, проблемний виклад робота з навчальною книгою);
- пояснювально-ілюстративний (метод ілюстрування, метод демонстрування);
- практичний (виконання практичних завдань).

8. Форма підсумкового контролю успішності навчання – екзамен.

Питання для підсумкового контролю.

1. Суть терміну «продуктивні сили».
2. «Розміщення виробництва», «розміщення продуктивних сил», «територіальна організація продуктивних сил» : суть, спільні та відмінні риси.
3. Суть категорії «територіальна організація продуктивних сил», базові терміни.
4. Зміст і наукове трактування «територіальної організації суспільства», «територіальної організації продуктивних сил».
5. Об'єкт, предмет і завдання науки «Розміщення продуктивних сил».
6. Характеристика терміну «розміщення виробництва» і його роль у формуванні територіальної організації продуктивних сил.
7. Суть терміну «розміщення продуктивних сил» і його значення в територіальній організації господарського комплексу країни.
8. Територіальна структура – основа територіальної організації

продуктивний сил, елементи прояву.

9. Характеристика елементів виробництва територіальної організації продуктивних сил.

10. Характеристика і роль виробничо-економічних зв'язків у територіальній організації продуктивних сил.

11. Регіональна політика у сучасній територіальній організації продуктивних сил.

12. Поясніть зміст і функції понять «розміщення» та «територіальна організація». В яких випадках ці терміни розуміють як синоніми? Принципові відмінності між ними з точки зору суспільної географії.

13. Теорії та концепції розвитку і розміщення продуктивних сил.

14. Сучасні методи дослідження територіальної організації продуктивних сил.

15. Основні закони і закономірності територіальної організації продуктивних сил.

16. Принципи розміщення суспільного виробництва.

17. Систематизація чинників розміщення і територіальної організації продуктивних сил. Аналіз тенденцій розвитку.

18. Систематизація чинників територіальної організації продуктивних сил. Аналіз паливно-енергетичного та сировинного факторів.

19. Систематизація чинників територіальної організації продуктивних сил. Аналіз водного фактору.

20. Демографічні передумови територіальної організації продуктивних сил.

21. Фактор робочої сили (трудовий). Характеристика трудових ресурсів України.

22. Історико-економічні передумови територіальної організації продуктивних сил.

23. Форми суспільної організації виробництва, як передумови територіальної організації продуктивних сил.

24. Визначення природно-ресурсного потенціалу; його економічна оцінка. Паливно-енергетичні ресурси України, характеристика і розміщення.

25. Визначення природно-ресурсного потенціалу; його економічна

оцінка. Рудні ресурси України, особливості розміщення.

26. Визначення природно-ресурсного потенціалу; його економічна оцінка. Нерудні ресурси України, особливості розміщення.

27. Визначення природно-ресурсного потенціалу; його економічна оцінка. Характеристика земельних ресурсів України.

28. Визначення природно-ресурсного потенціалу; його економічна оцінка. Водні та лісові ресурси України.

29. Визначення природно-ресурсного потенціалу; його економічна оцінка. Особливості розташування рекреаційних та фауністичних ресурсів України.

30. Суспільний і територіальний поділ праці: зміст понять.

31. Економічні вигоди територіального поділу праці.

32. Чинники просторових масштабів територіального поділу праці.

33. Рівні територіального поділу праці.

34. Уявлення про енерговиробничі цикли їх систему та структуру.

35. Сучасна система енерговиробничих циклів.

36. Територіально-виробниче комплексоутворення – раціональна форма територіальної організації продуктивних сил.

37. Економічне районування як науковий метод територіальної організації продуктивних сил.

38. Основні визначення «економічного району». Принципи економічного районування.

39. Типи економічних районів. Генеральне економічне районування України.

40. Практичне значення економічного районування та територіальної організації виробництва.

41. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України

42. Суть, роль і значення місцевого самоврядування.

43. Державне регулювання інвестиційної діяльності. Інвестиційна політика в Україні.

44. Напрями та принципи здійснення регіонального інвестиційного

процесу.

45. Нові форми регіонального розвитку продуктивних сил України.
46. Структура господарського комплексу України. Галузі спеціалізації України у міжнародному поділі праці (світовому ринку).
47. Соціально-економічна оцінка ролі паливно-енергетичного комплексу (ПЕК). Паливно-енергетичний баланс. Коротка характеристика ПЕК України.
48. Вугільна промисловість України.
49. Нафтопромисловість в Україні
50. Газова галузь в Україні
51. Український комплекс чорної металургії
52. Сировинна база і принципи розміщення кольорової металургії.
53. Значення машинобудування в господарському комплексі країни. Види спеціалізації в машинобудуванні. Галузева структура.
54. Принципи, умови та чинники розвитку і розміщення машинобудівного комплексу. Галузева структура.
55. Сучасний стан, особливості розміщення та розвитку основних галузей машинобудування в Україні.
56. Галузева структура, сировинна база і принципи розміщення хімічного комплексу.
57. Огляд хімічної промисловості України.
58. Галузева структура, сировинна база і принципи територіальної організації лісового комплексу
59. Деревообробка в Україні.
60. Галузева структура, сировинна база і принципи розміщення будівельно-індустріального комплексу.
61. Динаміка будівництва в Україні. Цементна промисловість.
62. Галузева структура легкої промисловості України, коротка характеристика.
63. Рекреаційний комплекс України.
64. Зміст поняття «агропромислова інтеграція», «агропромисловий комплекс», агробізнес.

65. Характеристика рослинництва в Україні.
66. Тваринництво в Україні.
67. Харчова промисловість: галузевий склад, фактори розміщення, особливості розвитку.
68. Транспортна система України, коротка характеристика.
69. Залізничний транспорт України.
70. Автомобільний транспорт в Україні.
71. Розвиток водного, трубопровідного і повітряного транспорту України.
72. Зовнішньоекономічні зв'язки у забезпеченні регіонального розвитку продуктивних сил.
73. Форми зовнішньоекономічної діяльності та їх зміст.
74. Міжнародна торгівля України: характеристика експорту.
75. Міжнародна торгівля України: характеристика імпорту.
76. Становлення зовнішньоекономічної діяльності України в ринкових умовах.
77. Соціально-економічний розвиток Північно-Західного економічного району.
78. Соціально-економічний розвиток Карпатського економічного району.
79. Соціально-економічний розвиток Центрального економічного району.
80. Соціально-економічний розвиток Столичного економічного району.
81. Соціально-економічний розвиток Північно-Східного економічного району.
82. Соціально-економічний розвиток Донецького економічного району.
83. Соціально-економічний розвиток Придніпровського економічного району.
84. Соціально-економічний розвиток Подільського економічного району.
85. Соціально-економічний розвиток Південного економічного району.

9. Методи та засоби діагностики успішності навчання

Методи діагностики успішності навчання:

- 1) поточний контроль (поточне опитування на лекціях, практичних заняттях);
- 2) періодичний контроль або проміжний контроль в кінці змістового модуля (модульна контрольна робота у вигляді тестових завдань);

3) підсумковий контроль (проводиться в кінці вивчення курсу у формі екзамену).

Засоби діагностики успішності навчання: мультимедійна презентація, таблиці, схеми, атласи, соціально-аналітичні довідники.

10. Розподіл балів, які отримують студенти

Поточний контроль (мах = 40 балів)											Модульний контроль (мах = 60 балів)	Загальна кількість балів		
Модуль 1										Модуль 2	Модуль 3			
Змістовий модуль 1							Змістовий модуль 2				ІНДЗ			
<i>T1</i>	<i>T2</i>	<i>T3</i>	<i>T4</i>	<i>T5</i>	<i>T6</i>	<i>T7</i>	<i>T8</i>	<i>T9</i>	<i>T10</i>	<i>T11</i>		МКР 1	МКР 2	
2	2	3	3	6	3	3	3	2	2	2	8	24	36	100

Критерії оцінювання

Модуль 1 (поточний контроль) включає усні виступи студентів на практичних заняттях (оцінюються у 2 бали) та виконання практичних завдань (1 бал).

Усні відповіді оцінюються за такими критеріями:

1 бал – відповідь послідовна, недостатньо структурована; роз'яснення переважної кількості позицій (без виділення основних позицій); використання тексту лекції та одного підручника.

2 бали – відповідь чітка, структурована, логічна; включає узагальнені, систематизовані позиції; побудована на основі матеріалу лекції та кількох підручників; аргументоване посилання на додаткові наукові джерела, спеціальну літературу, власні наукові доробки; наведення власних прикладів; порівняльний аналіз.

Практичні навички (виконання практичної роботи) оцінюються за результатами виконання практичних завдань та оцінюються в 1 бал та відміткою «зараховано». Практична робота може бути оцінена, якщо студент виконав всі завдання, оформив, зробив висновки та здав усі включені у

практичний блок завдання викладачу.

Самостійна робота оцінюється під час усного опитування на практичних заняттях, написання модульних контрольних робіт та під час іспиту.

Критерії оцінювання індивідуальних завдань. За кожне індивідуальне завдання студент максимально може отримати 8 балів:

1-2 бали – завдання виконано поверхнево;

3 бали – фрагментарне виконання лише частини (25 %) завдання;

4 бали – фрагментарне виконання лише частини (55 %) завдання;

5 бали – фрагментарне виконання лише частини (75 %) завдання. Стиль виконання – копіювальний (відтворення відомостей без чіткого усвідомлення їх суті);

6 балів – завдання виконано повністю. Стиль виконання – копіювально-алгоритмічний Стиль виконання – евристичний (відтворення відомостей з елементами власних суджень);

7 балів – завдання виконано повністю. Чітка аргументація та виділення ключових позицій. Глибоке розуміння суті виконуваного завдання. Використання новітніх джерел літератури. Стиль виконання – евристичний з елементами пошукового;

8 балів – завдання виконано повністю. Чітка аргументація та виділення ключових позицій. Глибоке розуміння суті виконуваного завдання. Використання новітніх джерел літератури. Оригінальність. Виражений творчий підхід у роботі над виконанням завдання. Стиль виконання – творчий.

Підсумковий контроль – екзамен. Оцінювання знань студентів здійснюється за результатами поточного й модульного контролю в діапазоні від 0 до 100 балів. Якщо визначений результат становить не менше 75 балів і за згодою студента, то він може бути зарахований як підсумкова оцінка з навчальної дисципліни. У протилежному випадку, або за бажанням студента підвищити рейтинг складається іспит При цьому бали, набрані за результатами модульних контрольних робіт, анулюються.

Екзаменаційна оцінка визначається в балах (від 0 до 60) за результатами усних відповідей на три питання екзаменаційного білету. В цьому випадку підсумкова семестрова оцінка складається із суми поточної семестрової та

екзаменаційної оцінок в балах, за національною шкалою та за шкалою ECTS.

Оцінка за освоєння курсу виставляється згідно шкали оцінювання.

Шкала оцінювання (національна та ECTS)

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	Відмінно	Зараховано
82 – 89	B	Добре	
75 - 81	C		
67 -74	D	Задовільно	
60 - 66	E		
1 – 59	Fx	Незадовільно	Незараховано (з можливістю повторного складання)

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Короткий виклад тем лекцій

Розділ I. Науково-методичні основи розміщення і територіальної організації продуктивних сил (ТОПС)

Тема 1. Наукові основи курсу «Територіальна організація продуктивних сил»

Мета: знати об'єкт і предмет дослідження; визначати місце та завдання курсу в системі навчальних дисциплін; засвоїти базові категорії, основні визначення і поняття; показати зв'язок навчальної дисципліни з економікою природокористування, економічною теорією, статистикою, галузевими економіками, економічною і соціальною географією та іншими дисциплінами. Роль курсу в професійній підготовці економ-географів.

Питання для обговорення

1. Суть продуктивних сил як економічної категорії. Понятійний апарат курсу, зміст основних категорій, їх об'єктивний характер.

2. Предмет і об'єкт вивчення дисципліни «Територіальна організація продуктивних сил», її основні завдання.

3. Місце дисципліни в системі навчальних предметів та значення в професійній підготовці майбутніх спеціалістів.

Хід лекції

Продуктивні сили – це система суб'єктивних (людини) і речових (засоби виробництва) елементів, що виражають активне ставлення людей до природи. До речових елементів відносять: предмети праці – речі, які людина обробляє в процесі виробництва, знаряддя і засоби праці (виробничі споруди, машини, устаткування, верстати тощо). Головна складова продуктивних сил – праця. Особисті елементи – це люди, які виробляють засоби праці і приводять їх у рух, володіючи для цього виробничими навиками, досвідом і знаннями. Робоча сила характеризується кількістю та якістю.

Сполучення праці з предметами і засобами праці утворює **процес виробництва**. Як відомо, виробництво завжди має суспільний характер і містить 2 рівні відносин :

1) відносини людей і природи (система «суспільство – природа»). Ці відносини відбивають зміст процесу виробництва і узагальнюються в понятті «продуктивні сили»;

2) відносини між людьми в процесі виробництва (система «суспільство – людина»). Ця система відноситься до поняття «виробничих відносин».

Виробничі відносини – це сукупність об'єктивних, матеріальних, економічних відносин між людьми в процесі суспільного виробництва та руху суспільного продукту від виробництва до споживання. Основою виробничих відносин – є відносини власності, які зумовлюють розподіл засобів виробництва, а також система людських відносин у суспільному виробництві. Процес суспільного виробництва – категорія економічна. Сфера виробництва є об'єктом вивчення продуктивних сил.

Територіальна організація продуктивних сил вивчає просторові аспекти прояву економічних законів. **Об'єктом вивчення** є продуктивні сили. **Предметом вивчення** – їх територіальний стан і розвиток.

Розміщення продуктивних сил (за Алаєвим Є. Б) – це динамічний стан, що характеризує їх розподіл за територією відповідно до природних, соціальних, та економічних умов і факторів, який визначається особливостями територіального поділу праці певної соціально-економічної формації. Розміщення продуктивних сил розуміють, як форму організації людей і виробництва, як економічну (регіональну) політику держави. Результатом розміщення продуктивних сил є територіальний поділ праці, що проявляється в спеціалізації регіону на виробництві певної продукції.

Розміщення продуктивних сил охоплює 3 складових :

- 1) розміщення населення і трудових ресурсів;
- 2) розміщення природних ресурсів;
- 3) розміщення виробництва і сфери обслуговування.

Предметом вивчення науки про територіальну організацію продуктивних сил є вивчення закономірностей і принципів територіальної організації виробництва, ефективність розміщення галузей виробництва в різних країнах і регіонах.

Метою вивчення науки є всебічне (демографічне, економічне та екологічне) обґрунтування перспективного розміщення продуктивних сил, а також удосконалення (оптимізація) його сучасного характеру, підвищення соціально-економічної ефективності суспільних затрат праці.

Завдання науки – це обґрунтування оптимального розміщення продуктивних сил. Поняття оптимальності передбачає отримання якомога більшого ефекту від правильного розміщення підприємства. На рівні підприємства ефект виражається в прибутку, а на рівні країни – в національному доході. Оптимальність підприємства передбачає :

- 1) зручне місцеположення до сировини чи споживача (сировинний і збутовий фактор);

- 2) підприємство має бути забезпечене робочою силою;
- 3) розміщення підприємства має сприяти кооперативним зв'язкам;
- 4) підприємство не повинно створювати соціально-екологічне положення.

Ефективність підприємства на рівні регіону :

- 1) врахування передумов і факторів народного господарства;
- 2) регіон повинен розвиватись комплексно (формування територіально-виробничих комплексів і зв'язки між ними);
- 3) регіон повинен мати такі властивості як – маневреність і гнучкість;
- 4) врахування соціально-економічних потреб регіону;
- 5) підтримування міжрегіонального зв'язку;
- 6) задовольняти екологію регіону.

Питання для самостійної роботи

Робота з термінологічним словником: виписати і вивчити систему загальних показників економічного розвитку держави: валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національний дохід, продуктивність суспільної праці, прибуток, економічна ефективність, собівартість продукції.

Перевірка і зарахування виконаного завдання буде здійснено під час семінарського заняття № 1.

Тема 2. Співвідношення понять «розміщення» і «територіальна організація»

Мета: визначити зміст, функції, спільні та відмінні риси понять «розміщення виробництва», «розміщення продуктивних сил», «територіальна організація», їх принципові відмінності з точки зору суспільної географії; обґрунтувати теоретичну суть «територіальної організації продуктивних сил» «територіальної організації суспільства», їх значення в сучасній системі господарювання.

Питання для обговорення

1. Аналіз літератури та наукових точок зору щодо понять «розміщення виробництва», «розміщення продуктивних сил», «територіальна організація».

2. «Розміщення виробництва», «розміщення продуктивних сил», в економічній науці та економічній географії.

3. Практичне значення «територіальної організації продуктивних сил» в сучасній системі господарювання.

Хід лекції

Одним із основних понять дисципліни є «розміщення». В науковій літературі воно трактується по-різному. Під «розміщенням» Алаєв Є. Б. розуміє: «...конкретний розподіл явищ за територією». Уайт Ізард вважає, що «розміщення – це питання про те, які галузі можуть існувати або розвиватися в цьому регіоні і в якому обсязі». На думку Гамільтона, поняття «розміщення» – це є просторові співвідношення, взаємозв'язки, розподіл об'єктів. Економіст Бакланов стверджує, що розміщення – це «просторові співвідношення, розподіл і взаємозв'язок різних об'єктів, форм їх територіального забезпечення».

Розміщення з точки зору економічної науки – це процес і водночас результат розподілу речових компонентів виробництва, населення (трудових ресурсів) і природних багатств, що використовуються в виробництві або використанні яких можливе (природні продуктивні сили) по території країни та її економічних регіонах відповідно до природних, економічних та соціальних умов та особливостей територіального поділу праці.

Організацію слід розуміти як – процес упорядкування сукупності елементів, об'єктів у часі та просторі з урахуванням їхніх взаємозв'язків та взаємовідносин для реалізації певних цілей.

Територіальна організація продуктивних сил (ТОС) – це упорядкований, урегульований процес розміщення продуктивних сил в межах країни та її регіонів. Це поняття за змістом значно ширше ніж розміщення продуктивних сил.

Відмінності двох категорій «розміщення продуктивних сил» та «територіальна організація продуктивних сил» :

1) розміщення характеризує прив'язку господарських об'єктів, а територіальна організація просторову взаємодію таких об'єктів;

2) розміщення показує локалізацію окремих елементів, а територіальна організація характеризує їх просторові поєднання, комбінації, комплекси;

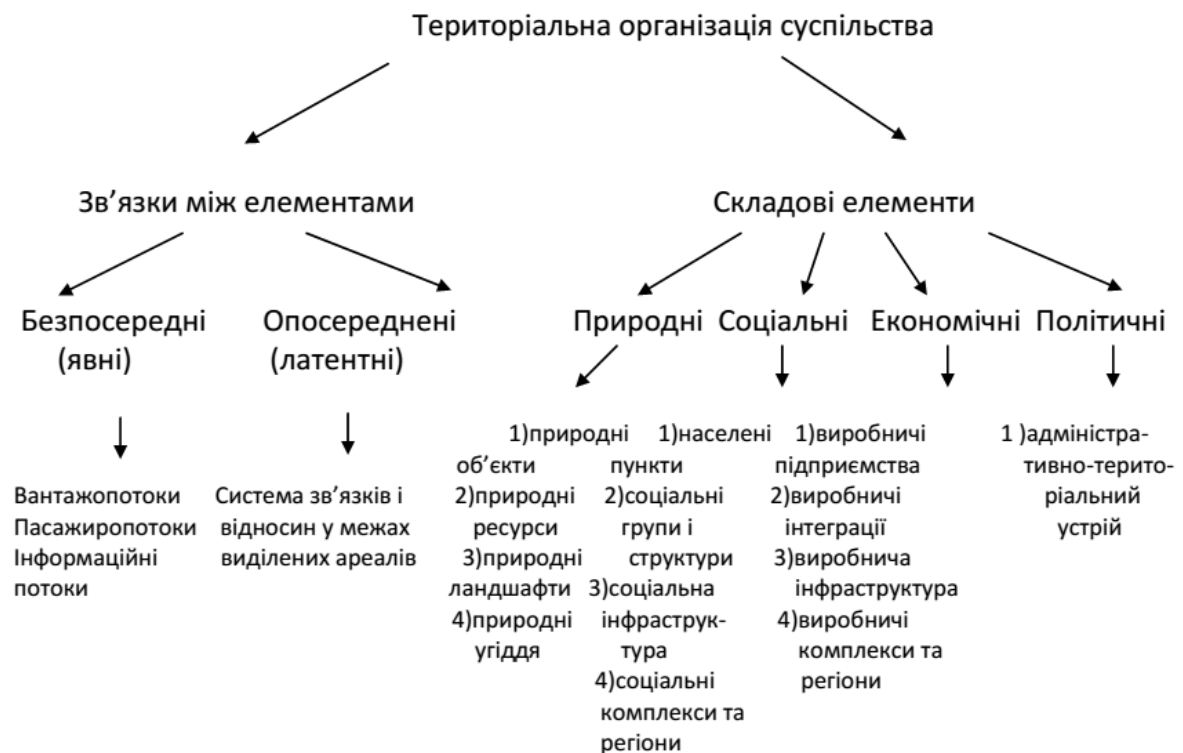
3) розміщення більш характеризує виробничу сферу, а територіальна організація представляє всі складові життєдіяльності суспільства, включаючи соціальну сферу, духовні і політичні чинники;

4) розміщення дає «фотографію» територіальної прив'язки об'єктів продуктивних сил, а територіальна організація має на меті аналіз динамічної просторової впорядкованості життєдіяльності суспільства.

Територіальна організація суспільства представляє фрагменти географічної оболонки з точки зору її просторової впорядкованості, тобто в плані просторового розподілу основних елементів природи, населення, господарства та їх територіальних поєднань. ТОС являє собою суто географічне поняття, і його складові – це географічні об'єкти, кожен з яких має своє місцеположення (місце), ту чи іншу просторову форму чи конфігурацію. Організація не існує без зв'язків, без взаємодії складових частин.

Як і всі інші поняття та категорії суспільної географії, ТОС має історичний характер, тобто змінюється у часі, розвивається. Разом з тим на даний час ТОС аналізують переважно як фіксовану й застиглу конфігурацію взаємного розміщення природи – населення – господарства, а її динамічні аспекти вважають другорядними.

Територіальну організацію суспільства можна представити як множину географічних об'єктів (природних, соціальних, економічних) та зв'язків і відношень (Рис. 1). Складові елементи ТОС певної групи формують свою компонентну структуру ТОС, що представляє просторову організацію життєдіяльності населення кожної ділянки, кожного регіону, країни.

Визначена схема побудована з точки зору суспільної географії. Реальна картина просторової організації суспільства значно складніша.

Лекція 3. Науково-методичні засади дослідження територіальної організації регіонального розвитку

Мета: студенти повинні – засвоїти та розрізнити поняття «підхід» і «метод» у дослідженні процесів розміщення; застосовувати основні підходи щодо аналізу ТОПС – галузевий і міжгалузевий, регіональний, системно-структурний, історичний, комплексний, екологічний, проблемний, програмно-цільовий, відтворювальний. Знати показники (кількісні та якісні, натуральні, вартісні і т. д) та основні методи аналізу (філософські, загальнонаукові, конкретні (специфічні). Вміти здійснювати діагностику регіонального розвитку.

План лекції

1. Основні підходи у дослідженні територіальної організації продуктивних сил.
2. Основні показники розвитку та розміщення продуктивних сил території.

3. Основні методи дослідження.
4. Діагностика регіонального розвитку.
5. Принципи системно-діагностичного аналізу регіонального розвитку.

Хід лекції

Підхід можна розглядати як філософську, теоретичну позицію дослідження, стратегію вивчення того чи іншого процесу.

Метод пізнання будь-якої науки можна визначити як сукупність розумових прийомів і практичних операцій щодо збору, опрацювання і подання інформації, потрібної для вирішення певних завдань.

Метод – це своєрідні тактичні прийоми дослідження. Тільки єдність підходів і методів дослідження соціально-економічних процесів, у тому числі розміщення продуктивних сил, забезпечує високу наукову результативність

Дослідження процесів розвитку і розміщення продуктивних сил здійснюється за допомогою сукупності багатьох підходів. Серед них найбільш ефективними на різних рівнях пізнання є такі:

- галузевий;
- міжгалузевий;
- регіональний;
- системно-структурний;
- історичний;
- комплексний;
- екологічний;
- проблемний;
- програмно-цільовий;
- відтворювальний.

Показники аналізу. Для аналізу розміщення продуктивних сил та регіонального розвитку використовують **систему показників**, які поділяють на такі групи: **натуральні, вартісні, кількісні, якісні та техніко-економічні**.

Натуральні показники обчислюють у фізичних одиницях виміру (площі, об'єму, потужності тощо). За допомогою їх узгоджують обсяг виробництва з

потребами в продукції, наявними і необхідними потужностями тощо. За натуральними показниками складають матеріальні баланси.

Вартісні показники характеризують процес суспільного виробництва (з використанням поточних і незмінних цін). Зокрема, це показники обсягу реалізованої, валової, товарної продукції, чистої продукції, розмір валового національного продукту (ВНП), національного доходу.

Кількісні показники характеризують абсолютні розміри, пов'язані з виміром величини сукупності об'єктів (елементів). Це обсяг виробництва, капітальних робіт, перевезень, виконання різних робіт тощо.

Якісні показники визначають рівень розвитку процесу, якісні особливості явищ, закономірності їхнього розвитку (ступінь використання суспільної праці, виробничих ресурсів, зростання продуктивності праці, рентабельність підприємств тощо).

Якісні та кількісні показники обґрунтовують за допомогою техніко-економічних показників. Вони відбивають рівень використання природних ресурсів і праці, а також дають змогу науково обґрунтувати розміщення галузей і виробництв. Це праце-, матеріало-, енерго- і водомісткість виробництва, транспортабельність сировини і продукції тощо.

Економічні методи – це способи визначення дійсності і встановлення істини. Науковими методи можна вважати тоді, коли вони забезпечують розкриття сутності процесів, що відбуваються у певних умовах. В економічній практиці використовується ціла система традиційних і нових (точних) методів дослідження.

До традиційних методів аналізу розміщення продуктивних сил відносяться:

1) Порівняльний метод аналізу статистичних даних і основних економічних показників. За його допомогою визначається місце галузі серед інших галузей регіону чи певної місцевості; вивчення конкретного підприємства і аналіз його господарської діяльності.

2) Групування економічних показників дає можливість визначити, які підприємства, райони виробляють певну кількість продукції в розрахунку на особу, площу, величину затрат на одиницю площі, продукції і т. ін.

3) Техніко-економічні розрахунки застосовується на проектній стадії обґрунтування розміщення підприємств і територіального розвитку виробництва.

4) Балансовий метод використовують при визначенні обсягів виробництва продукції, забезпечення основними і оборотними фондами, трудовими ресурсами. Особливо широко використовується цей метод при вирішенні питань раціонального використання ресурсів.

5) Нормативний метод сприяє проведенню достовірних розрахунків. Нормативи, які закладаються в проектні розрахунки, повинні бути науково обґрунтовані і зорієнтовані на впровадження ресурсозберігаючих технологій, раціональне використання ресурсів, застосування найновіших досягнень науки і техніки.

6) Картографічний метод дає можливість наглядно показати місце розташування окремих підприємств чи виробництв, що дає можливість визначати віддаль до них, яка потрібна при розрахунках витрат на перевезення вантажів та пасажирів і визначення витрат пального та розрахунку тарифів на транспортні послуги.

До нових (точних) методів відносяться економіко-математичні методи з допомогою яких здійснюється одержання і обробка інформації з використанням обчислювальної техніки.

До таких методів відносяться:

- 1) метод математичного моделювання;
- 2) метод математичного програмування.

При дослідженні комплексної взаємодії причин і факторів розміщення продуктивних сил, необхідно користуватися економіко-математичними методами, з числа яких рекомендується насамперед методи побудови моделей на основі математичних рівнянь. З цією метою звичайно будуються або балансові, або оптимізаційні моделі. Цільовою функцією оптимізаційних моделей розміщення продуктивних сил є мінімізація витрат, а обмеженнями – попит на продукцію, обсяги виробництва, ресурси сировини, палива і матеріалів.

Питання для самостійної роботи: виписати і вивчити сучасні економічні методи ТОПС. Знати особливості техніко-економічних розрахунків показників: матеріаломісткість виробництва, енергоємність виробництва,

трудомісткість виробництва, капіталомісткість виробництва, транспортабельність продукції, собівартість продукції.

Контроль і оцінка виконаного завдання буде здійснена на екзамені (одне із питань екзаменаційних білетів).

Лекція 4. Теорії і концепції територіальної організації продуктивних сил

Мета: дослідити методологію наукових концепцій продуктивних сил. Проаналізувати класичні теорії розміщення виробництва; теорію розміщення аграрної економіки (Юган Тюнер, 1783-1850); теорію розміщення промисловості (Альфред Вебер, 1869-1958); теорію розміщення капіталістичного господарства (Август Льош, 1906-1945). Розглянути сучасні концепції ТОПС.

План лекції

1. Аналіз класичних теорій виробництва.
2. Сучасні концепції розміщення продуктивних сил.

Хід лекції

Методологія – це система найбільш загальних принципів, положень і методів, які складають основу науки.

Вульгарний географізм Засновник – Елсфорд Хентингтон, який виклав концепцію в праці «Характер рас у світлі впливу природного середовища, природного відбору та історичного розвитку». Представниками вульгарного географізму є Гіппократ, Страбон, Монтеск'є, Реклю, Ратцель. Серед російських і українських науковців – Соловійов, Ключевський і Мечніков. Суть вульгарного географізму – основною силою розвитку людського суспільства є природні умови.

Близьким до даної течії є вчення **енвайронменталізм**. Течія виникла в США. Представники – Симпл, Смітт, Тейлор. Вони доводять, що міжнародний поділ праці сформувався під впливом лише природного середовища.

В XIX ст. набули популярності течії, які в основу ставили соціальні та економічні фактори. Це течії, які базувалися на **визначній ролі прибутку в умовах ринкового господарства**. Основоположники: Йоганн Тюнен, Альфред Вебер, Гетнер, Август Льош, Кристаллер. В 1826 році Йоганн Тюнен написав

працю «Ізольована держава в її відношенні до сільського господарства і національної економії». Саме він перший застосував докладні математичні розрахунки для визначення і розміщення продуктивних сил. В 1909 році Альфред Вебер в своїй книзі «Теорія штандорту промисловості» стверджував, що промисловість розміщується по території країни за принципом найменших витрат. Ця теорія була добре розвинена в книзі Августа Льоша «Географія розміщення господарства», яка вийшла з друку в 1940 році.

Досить популярною в 20-30 роки XX ст. була хорологічна концепція німецького вченого Гетнера.

Марксистська теорія розвитку: кожному суспільному ладу властиві свої економічні закони і закономірності, хоча дія загальних не заперечується. Таким прикладом є централізоване управління в Радянському Союзі.

Питання для самостійної роботи: проаналізувати теорію економічних центрів, теорію економічного районування, полюсів росту та інші.

Контроль і оцінка виконаного завдання буде здійснено на екзамені (одне із питань екзаменаційних білетів).

Лекція 5. Закономірності, принципи та чинники територіальної організації продуктивних сил

Мета: студенти повинні засвоїти поняття про економічні закони суспільного виробництва і закономірності розміщення продуктивних сил, їх об'єктивний характер; основні принципи розміщення виробництва і природокористування. Вивчити чинники розміщення виробництв та вплив окремих груп чинників на характер розміщення продуктивних сил.

План лекції

1. Загальносистемні закономірності розвитку і територіальної організації продуктивних сил.
2. Принципи ТОПС.
3. Сутність поняття «чинники та умови» ТОПС.
4. Систематизація та аналіз основних чинників ТОПС.

Хід лекції

Розміщення продуктивних сил – це результат дії об'єктивних законів і закономірностей, а також об'єктивних процесів, що виникають в результаті діяльності людини. Закон розглядається наукою, як необхідне, суттєве, стійке, повторюване відношення між явищами в природі і суспільстві. Закономірність – це об'єктивно існуючий, повторюваний, суттєвий зв'язок явищ природи і суспільного життя. Між законами і закономірностями існує найтісніший взаємозв'язок. Саме тому зустрічаємо у літературі ототожнення цих двох понять. Ряд вчених вважає, що законами можна назвати із множини закономірностей, які відображають найбільш суттєві відношення (є найважливішими для науки та практики). Інші стверджують, що всі загальні закони, діючи в конкретному, специфічному середовищі, набувають характеру закономірності (М. М. Некрасов). Так, наприклад, закон концентрації виробництва у просторовому аспекті виступає як закономірність територіальної концентрації виробництва; закон комплексного розвитку виробництва – як закономірність територіальної комплексності. Інколи закономірність може трактуватись як прояв дії декількох законів.

Всі закони і закономірності – відношення об'єктивні, вони проявляються незалежно від волі і свідомості людей. Закономірності розміщення продуктивних сил виявляються відношеннями між виробничою діяльністю людей і територією, на якій ця діяльність проходить. Пізнання і практичне використання закономірностей дозволяє вибрати найефективніші варіанти розміщення виробництва, цілеспрямовано організувати територію відповідно до вимог регіональної політики. Така свідомо розробка заходів, спрямована на організацію території у відповідності із закономірностями, називається принципами розміщення продуктивних сил. Формування конкретних принципів розміщення продуктивних сил досить часто впливає із змісту конкретних закономірностей. Ігнорування закономірностями призводить до великих економічних втрат.

Закономірності розміщення продуктивних сил формуються та регулюються всією системою економічних законів. Будучи просторовою

формою вираження економічних законів, закономірності розміщення продуктивних сил характеризуються загальними з ними **рисами**. До основних із них належать такі.

1. Об'єктивність. Практична діяльність людини має підпорядковуватися закономірностям розміщення продуктивних сил.

2. Обов'язковість вияву за певних умов. В економіці (як і в біології) немає досить жорстких і всім відомих законів, як, наприклад, у математиці, фізиці. Водночас, якщо людина не обізнана з механізмом вияву того чи іншого закону, тієї або іншої закономірності, то вони з особливою силою виявляються в порушеннях, диспропорціях, дисбалансах.

3. Системність, ієрархічність економічних законів і закономірності розміщення продуктивних сил. Закономірності треба свідомо використовувати у взаємозв'язку і поєднанні.

4. Автономність. Хоч економічні закони і закономірності розміщення тісно взаємодіють, навіть взаємно переплітаються, проте до певної міри залишаються автономними.

5. Закономірності і закони мають конкретно-історичний характер. Вони діють у певній соціально-економічній ситуації, зміна якої зумовлює і зміну сфери їх вияву.

На кожному етапі суспільного розвитку закономірності розміщення продуктивних сил мають особливості вияву і специфічні характеристики.

Тепер спробуємо розглянути систему основних закономірностей розміщення продуктивних сил, що виявлені у процесі вивчення господарських комплексів.

Закономірність ефективного розміщення продуктивних сил. За цією закономірністю відношення між економікою та територією такі, що найбільший можливий ефект забезпечується найменшими можливими витратами на розміщення об'єкта.

Формула ефективності:

$$E = \frac{E_{\phi}}{B},$$

де E – ефективність, E_f – ефект, B – витрати.

Ефект, як правило, виражається, або через валовий обсяг товарів і послуг, або через прибуток. Через величину національного доходу виражається тоді, коли йдеться про економіку країни або великого регіону. Отже, ефективність розміщення може розраховуватися як для окремого підприємства, галузі так і для цілого регіону.

Стосовно території ефективність виробництва реалізується за рахунок використання географічного положення об'єктів народного господарства, характеру використання природних і трудових ресурсів, комплексного розміщення продуктивних сил. Таким чином, ефективність розміщення продуктивних сил є найзагальнішою територіальною закономірністю, бо вона частково охоплює сферу впливу інших закономірностей (комплексності, територіального поділу праці тощо), які їй підпорядковані.

Закономірність територіального поділу праці (ТПП). Територіальний поділ праці є процесом спеціалізації певної території (групи країн, однієї країни чи районів) у виробництві певних видів продукції послуг на основі розвиненого обміну. В територіального поділу праці в народному господарстві формується така територіально-галузева структура, яка відповідає природним, демографічним, економічним і соціальним умовам району і потребам міжрегіонального ринку. Практично процес територіального поділу праці відбирає на кожній території ті галузі, для розвитку яких склались найбільш вигідні природні та соціально-економічні передумови.

Закономірність регіональної інтеграції господарства передбачає встановлення тісних економічних зв'язків між районами. Так обумовлюється міжрегіональна економічна інтеграція. Внутрішньорегіональна інтеграція означає поєднання елементів народного господарства, внаслідок чого утворюється цілісна (інтегрована) система, регіональний економічний простір. Така система – це механізм, що динамічно розвивається і є об'єктом управління.

Внаслідок інтеграції формується народногосподарський комплекс. Регіон сам по собі є комплексом, але він складається з комплексів (підкомплексів) нижчого рангу.

Закономірність територіальної комплексності продуктивних сил

проявляється на основі таких основних груп взаємозв'язків: між галузями спеціалізації, допоміжними і обслуговуючими; між виробництвом і природними ресурсами району; між виробництвом і трудовими ресурсами; між виробництвом і невиробничою сферою; між виробництвом і територією. Елементарний виробничий зв'язок між підприємствами, що виконують певні функції при виробництві спільного кінцевого продукту називається виробничим комплексом. Підприємства здебільшого спеціалізовані і обмінюються між собою комплектуючою продукцією, але вони не обов'язково мають територіальну спільність, а можуть бути на значній відстані. Їх називають елементарними техніко-економічними комплексами. Якщо підприємства розміщені компактно і територіальна близькість відіграє важливу роль у їх функціонуванні, тоді формується територіально-виробничий комплекс (ТВК). За масштабом ТВК дуже різні: від великих (районних) форм до дрібних – локальних. У районному ТВК завжди можна виявити поєднання певних промислових центрів і вузлів, спеціалізованих і багатогалузевих утворень, що доповнюють один одного в процесі ТПП.

Комплексний розвиток означає пропорційність, збалансованість між природними ресурсами, трудовими ресурсами, виробничою і невиробничою сферами, між різними групами галузей (спеціалізації, доповнюючими та обслуговуючими), а також внутрігалузевих груп.

Закономірність територіальної концентрації продуктивних сил

відображає об'єктивну тенденцію суспільного виробництва до зосередження в обмеженому просторі і проявляється у підвищенні виробничого навантаження на одиницю площі. Дія цієї закономірності географічно проявляється у формуванні територіальних утворень елементів виробництва, а економічно – у формуванні агломераційного ефекту (взаємне розміщення сумісних об'єктів в одній точці).

Закономірність територіальної диференціації продуктивних сил має безпосередній зв'язок з територіальною концентрацією виробництва і населення. Її суть – будь-яка територіальна система продуктивних сил (район, країна, група країн) об'єктивно диференціюється на частини. Будь-яка

господарська територія завжди неоднорідна з точки зору розміщення продуктивних сил. Диференціація території з її господарством зумовлюється цілим рядом причин і, зокрема, головною – дією процесу ТПП.

Територіальна диференціація продуктивних сил найчастіше проявляється у формуванні територіальної структури виробництва і розселення. Населені пункти виступають ядрами діяльності людини. Навколо цих ядер формуються певні елементи територіальної структури господарства.

Закономірність зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів. Між регіонами країни існують досить значні відмінності у забезпеченні природними ресурсами, матеріально-технічною базою, трудовими ресурсами, економічними і соціальними умовами, рівні їх соціально-економічного розвитку різні. Це повинно враховуватись при розміщенні продуктивних сил і при проведенні регіональної економічної політики держави. Закономірність полягає в тому, що рівні соціально-економічного розвитку регіонів у процесі посилення взаємозв'язків між ними мають тенденцію до зближення. Основним показником рівня розвитку регіону прийнято вважати величину національного доходу на душу населення.

Зближення рівнів соціально-економічного розвитку регіонів не означає, що всі вони на певному етапі розвитку матимуть однакові показники. Такого бути не може через те, що у кожному з них відбуваються соціально-економічні, політичні, демографічні процеси, які істотно впливають на характер виробництва і відтворення. Будь-який регіон – це динамічна територіальна система і при певних сприятливих умовах вона може розвиватись прискореними темпами, випереджаючи інші регіони. Економічна політика держави повинна не допускати надмірних розривів. Вважається, що цей розрив між найбільш і найменш розвиненими районами країни не повинен перевищувати 20 – 25 % .

На основі пізнання закономірностей розробляються **принципи** ТОПС – правила діяльності та управління економікою, економічна політика держави в реалізації законів розміщення.

Одним з головних є **принцип раціонального розміщення виробництва.** Суть полягає у тому, щоб при розміщенні об'єктів досягалась висока ефективність народного господарства.

Раціональне розміщення виробництва передбачає:

- наближення матеріаломістких, паливомістких, енергомістких, водомістких галузей до джерел сировини, палива, енергії і води;
- наближення трудомістких галузей до районів і центрів зосередження трудових ресурсів;
- наближення масового виробництва малотранспортабельної продукції до місць її споживання;
- ліквідація (уникнення) зустрічних перевезень однотипної сировини, палива, готової продукції з одного регіону в інший;
- обмеження надмірної концентрації промисловості у великих містах, переважне розміщення нових промислових об'єктів у малих і середніх містах;
- охорона природи і науково обґрунтоване природокористування, забезпечення здорових гігієнічних умов життя та праці населення.

З принципом раціональності тісно пов'язаний **принцип комплексного розміщення виробництва.** Згідно нього розміщення об'єктів передбачає:

- комплексне використання природних ресурсів та всіх виробничих відходів;
- раціональне використання трудових ресурсів всіх вікових груп жіночої та чоловічої статі;
- встановлення ефективних виробничих зв'язків між підприємствами та стадіями енерговиробничих циклів;
- створення єдиної виробничої інфраструктури з метою обслуговування локальних міських та локальних кущових комплексів.

Принцип збалансованості і пропорційності розміщення виробництва передбачає дотримання збалансованості між виробничими потужностями, обсягами виробництва — з одного боку, і наявністю сировинних, паливно-енергетичних, трудових, сільськогосподарських ресурсів регіону — з іншого. Дотримання пропорційності між галузями спеціалізації, допоміжними та

обслуговуючими, між видобувною і обробною ланками виробництва, між виробництвом засобів виробництва (група «А») і виробництвом предметів споживання (група «Б»), а також між виробничою та невиробничою сферами.

Розміщення виробництва на території країни обов'язково повинно враховувати принцип внутрідержавного та міжнародного ТПП, спеціалізацію господарства внутрідержавних регіонів і країн в цілому та спеціалізацію і економічні зв'язки між державами. На основі цього принципу країна повинна розвивати ті галузі виробництва, для яких складаються найкращі умови, а їх продукція користується постійним попитом на міжнародному ринку.

Розглядаючи принципи розміщення продуктивних сил в умовах переходу до ринкової економіки, науковці звертають увагу на необхідність дотримання принципу обмеженого централізму, принципу варіантності і принципу етапності.

Принцип обмеженого централізму передбачає органічне поєднання інтересів країни та її економічних районів. Однак розвиток кожного регіону не повинен вступати у суперечність з державною регіональною політикою. Вона розробляється за певними регіональними варіантами з врахуванням обмежень на різні ресурси, можливостей взаємозамінності останніх тощо. Існує також етапність у досягненні цілей регіональної політики і регіональних програм.

Чинники та умови ТОПС

Чинники територіальної організації продуктивних сил – це сукупність численних різноякісних умов, ресурсів, передумов, потрібних для вибору місця розміщення або подальшого розвитку будь-якого соціально-економічного об'єкта з урахуванням його особливостей, виробничих критеріїв і поставленої мети. Чинники розміщення продуктивних сил можна поділити на дві групи.

Першу групу утворює сукупність умов розміщення продуктивних сил на конкретній території. Умови розміщення – це певні властивості території. Розрізняють чотири родові групи, або класи, умов розміщення: природно-ресурсні, економічні, соціальні (соціально-демографічні), екологічні.

До групи природно-ресурсних чинників входять мінерально-сировинні, паливно-енергетичні, водні, лісові, територіальні біологічні, земельні, кліматичні та інші ресурси.

Групу **економічних чинників** утворюють економіко-географічне положення, енергетична і будівельна бази, основні виробничі та невиробничі фонди, виробнича інфраструктура, в тому числі транспортна мережа, умови комбінування і кооперування виробництв, регіональні потреби, капітальні вкладення, регіональна економічна політика тощо.

Група **соціальних (або соціально-демографічних) чинників** охоплює динаміку чисельності населення, його розміщення, відтворення, структуру, регіональну демографічну політику, зайнятість населення в суспільному виробництві, структуру зайнятого населення, трудових ресурсів, забезпеченість населення об'єктами соціальної інфраструктури.

У групі **екологічних чинників** виділяють: забруднення та охорону водойм, атмосфери, охоронні природні території, загальну екологічну ситуацію в регіоні.

Кожний з цих чинників або деяка сукупність їх можуть сприяти розвитку відповідного виробництва в цьому районі або, навпаки, перешкоджати його розгортанню в оптимальних масштабах.

Другу групу чинників розміщення продуктивних сил утворюють вимоги, що висуваються до розміщення і розвитку економічних об'єктів. Вони визначаються внутрішньою логікою розвитку кожної галузі, її властивостями і специфікою. Іншими словами, ця група охоплює власне чинники розміщення, зумовлені техніко-економічними особливостями, своєрідністю територіальної організації підприємств, галузей, виробництв. До чинників розміщення належать, наприклад, електро-, тепло-, водо-, праце-, наукомісткість продукції, транспортабельність сировини, напівфабрикатів, готової продукції тощо.

У вартісній формі до чинників розміщення відносять витрати на сировину, матеріали, паливо й енергію, робочу силу, основні фонди. Значення ринкового (споживчого) чинника розміщення виробництва визначається витратами на транспортування продукції до місця її споживання.

Перелічені чинники розміщення властиві будь-якому матеріальному виробництву.

Питання для самостійної роботи:

Аналіз тенденцій розвитку основних чинників ТОПС.

Контроль та оцінювання завдання буде здійснено під час виконання модульної контрольної роботи 1 та семінарського заняття № 1.

Лекція 6. Територіальний поділ праці – об’єктивний процес розвитку продуктивних сил

Метою є деталізація змісту понять суспільного і територіального поділу праці (ТПП); економічних вигод від ТПП; дослідження чинників просторових масштабів ТПП та його рівнів.

План лекції

1. Суспільний і територіальний поділ праці: зміст понять.
2. Економічні вигоди від ТПП. Принцип абсолютних переваг, принцип відносних переваг, теорія факторів виробництва, теорія торгових потоків.
3. Чинники що визначають просторові масштаби поділу праці.
4. Рівні ТПП.

Хід лекції

Поділ праці – це об’єктивний, одно направлений (незворотний) і безкінечний процес якісної диференціації господарської діяльності на все нові види і разом з тим існуюча система якісної диференціації видів господарської діяльності, що історично склалася на даний час, на даному етапі розвитку суспільства.

Суспільний і територіальний поділ праці – фундаментальні категорії суспільної географії, що визначають механізм економічного розвитку суспільства та зміни його територіальної організації. Поділ праці об’єктивний і нескінченний процес, рушійною силою якого є невпинний пошук економічної вигоди за рахунок все більш спеціалізованої праці окремих виробників, підприємств і територій. Поглиблення поділу праці супроводжується все більшою економією суспільних витрат праці, здешевленням продукції, і в цьому полягає одвічний двигун поділу праці.

Суспільний поділ праці – це незворотний об’єктивний процес розвитку продуктивних сил шляхом відокремлення все нових видів виробничої діяльності, спеціалізації окремих виробників та виробничих одиниць-ділянок, цехів, відділків, підприємств, об’єднань, відомств і т.д., обмін між ними спеціалізованою

продукцією. Мета суспільного поділу праці – досягнення все більш високої продуктивності праці. Чим більш глибоким є поділ праці в країні чи регіоні, тим більш високим є рівень розвитку продуктивних сил країни чи регіону.

Територіальний поділ праці – об’єктивний незворотний процес виробничої спеціалізації територіальних одиниць та обміну спеціалізованою продукцією між ними. Це просторовий прояв (форма) суспільного поділу праці, що має на меті досягнення економічних вигод за рахунок найбільш ефективного використання природних, трудових і економічних ресурсів кожної території.

Рушійна сила невпинного і нескінченного виробництва товарів і послуг: вигідніше обмінюватися (торгувати) спеціалізованою продукцією, ніж намагатись виробляти усі види продукції на кожній території, у кожній країні. В результаті ТПП відбувається спеціалізація господарства різних країн і регіонів і складається обмін спеціалізованою продукцією між ними. Природно-географічні, історичні та соціально-економічні передумови для формування ТПП не діють самі собою. Для їх реалізації потрібна відповідна економічна політика, необхідне розуміння переваг поділу праці та принципів такого господарювання.

ТПП має важливе значення для господарської регіоналізації території та економічного районування, оскільки соціально-економічні відмінності між регіонами та районами багато в чому формуються саме у процесі розвитку ТПП.

Свого часу А. Сміт обґрунтував **принцип абсолютних переваг** територіального поділу праці: жодна країна не повинна виробляти все; потрібно купувати у інших ті продукти, які там дешевші або кращі, і вивозити свої товари, що мають абсолютні переваги. Принцип відносних переваг у ТПП: вигоду поділу праці визначають залежно не від абсолютних розмірів витрат виробництва, а від їх співвідношень для різних товарів і країн.

Теорія Хекшера–Оліна пояснює ТПП на міжнародному рівні співвідношенням факторів виробництва. Відтак кожна країна намагається спеціалізуватися на експорті тих товарів і послуг, для виробництва яких вона має відносно надлишкові та дешеві фактори виробництва. Ця ж країна повинна імпортувати такі товари і послуги, для виробництва яких у неї бракує факторів виробництва або вони відносно дорогі. Модель Хекшера–Оліна, математично

обґрунтована **П. Самуельсоном**, така: країни експортують продукти інтенсивного використання надлишкових факторів, а імпортують продукти інтенсивного використання дефіцитних для них факторів. За цією моделлю трудомікі галузі повинні розміщуватися в країнах з дешевою робочою силою, енергоємні – в країнах з надлишком енергоресурсів і т.д.

Економічний зміст моделі ще і в тому, що з ускладненням структури світового обміну товарами та послугами необхідно враховувати не лише рівень витрат, але їх структуру, співвідношення їх матеріало-, енерго-, науко-, трудомікності.

У ТПП приймають участь найрізноманітніші види продуктів, послуг, інформації. Серед них є такі, що в даній країні не виробляються і їх потрібно купувати. Є й такі, що виробляються чи можуть вироблятися. І в цьому разі виникає питання: що вигідніше – виробляти самим чи купувати? Розв'язується це завдання за відомою **нерівністю М. Баранського**:

$$C_c > C_v + T,$$

де C_c та C_v – собівартість виробництва даної продукції у районах споживання (C_c) та виробництва (C_v); T – питомі транспортні витрати. Ця нерівність має такий зміст: якщо собівартість продукції власного виробництва (C_c) перевищує собівартість цієї ж продукції в іншому районі (країні) разом з транспортними витратами, то вигідніше цю продукцію завозити, а не виробляти самим. Цей вираз називають **формулою економічної вигоди ТПП**.

Таблиця 1.

Ієрархічна структура територіального поділу праці (ТПП)

Рівні організації господарства	Види ТПП
Локальний	Вузловий ТПП
Регіональний	Регіональний національний
	Регіональний міжнародний
Глобальний	Міжнародний

ТПП формує і змінює територіальну організацію господарства як те чи інше розміщення центрів і районів виробництва продукції й послуг, той чи інший варіант обміну між ними, ті чи інші форми їх територіальних поєднань.

За просторовими масштабами розрізняють такі рівні ТПП:

- локальний;
- внутрішньообласний (мікро- та субрегіональний);
- міжрайонний (мезорегіональний та регіональний);
- національний (загальнодержавний);
- міжнародний (макрорегіональний);
- всесвітній (глобальний).

ТПП поєднує суперечливі тенденції диференціації та інтеграції господарської діяльності: спеціалізація невпинно розчленовує й подрібнює процеси виробництва на складові частини, а обмін спеціалізованою продукцією та виробнича кооперація знов надають їм рис технологічної завершеності й цілісності.

Лекція 7. Енерговиробничі цикли: суть та роль у функціонально-галузевій структурі регіону

Мета: дати визначення поняття «енерговиробничих циклів» за Колосовским М. М., вивчити їх структуру і класифікацію. Уявити місце та роль енерговиробничих циклів в територіально-виробничому комплексоутворенні та у формуванні функціонально-галузевої структури господарства.

План лекції

1. Уявлення про енерговиробничі цикли та їх систему. Роль вчення Колосовського М. М.
2. Сучасна система енерговиробничих циклів. Взаємозв'язок виробництв у циклах.
3. Функціонально-галузева структура господарства, її суть та значення у формуванні ТВК.
4. Особливості формування регіональних (районних) та локальних ТВК.
5. Територіально-виробничі комплекси України.

Хід лекції

Енерговиробничі цикли – сукупність технологічно пов'язаних виробництв різних галузей, які формуються навколо провідного виробничого процесу на основі певного виду сировини і енергії. Вони охоплюють весь комплекс взаємопов'язаних виробництв – від добування і збагачення сировини

до виготовлення всіх видів продукції. У своїй структурі виділяються основні, допоміжні та супутні виробництва, які в сукупності формують деревоподібну структуру виробництва (за М. М. Колосовським)

Сучасна система ЕВЦ включає такі цикли:

1. Пірометалургійний цикл чорних металів.
2. Пірометалургійний цикл кольорових металів.
3. Хіміко металургійний цикл рідких металів.
4. Нафтоенергохімічний цикл.
5. Гідроенергохімічний цикл.
6. Вуглеенергохімічний цикл.
7. Сланцеенергохімічний цикл.
8. Гірничохімічний цикл.
9. Лісоенергохімічний цикл.
10. Теплоенергопромисловий цикл.
11. Атоменергопромисловий цикл.
12. Гідроенергопромисловий цикл.
13. Машинобудівний цикл.
14. Текстильно-промисловий цикл.
15. Рибпромисловий цикл.
16. Індустріально-аграрний цикл.
17. Гідромеліоративний індустріально-аграрний цикл.
18. Індустріально-будівельний цикл.

В Україні виділено Донецький ТВК, Придніпровський ТВК, Харківський ТВК, Волинський ТВК, Прикарпатський ТВК, Кримський ТВК, Українсько-Чорноморський районний портово-промисловий комплекс, Азовський РППК.

Територіально-виробничий комплекс (ТВК) у межах економічного району – це певна господарська єдність, що сформувалась на основі раціонального використання природних ресурсів даної території, трудових навиків населення на боці найновіших досягнень науки і техніки.

Залежно від набору функцій виділяють 3 типи ТВК: монопродуктові, субпродуктові, поліпродуктові.

Питання для самостійної роботи: з географічної енциклопедії (Том 3) вивчити суть поняття функціонально-територіальної , функціонально-галузевої структури господарства.

Контроль і оцінка виконаного завдання буде здійснено на екзамені (одне із питань екзаменаційних білетів).

Розділ II. Особливості розміщення і територіальної організації господарського комплексу України

Лекція 8. Економіка України та її галузева структура

Мета лекції: студентам потрібно уявити — значення економічного районування як наукового методу територіальної організації господарства; роль територіального поділу праці як основи формування економічних районів; дати визначення та головні ознаки району, визначити районоутворюючі фактори та об'єктивний характер формування економічних районів.

Ознайомитися з сучасною структурою господарського комплексу України в т.ч., основними міжгалузевими комплексами.

План лекції.

1. Сутність економічного району та об'єктивний характер його формування.
2. Основні районоутворюючі фактори.
3. Принципи і критерії виділення великих економічних районів.
4. Мережа економічних районів України.
5. Економіка України як єдиний господарський комплекс.
6. Формування міжгалузевих комплексів, їх сутність, структура та значення.

Хід лекції

Основою формування економічних районів є територіальний поділ праці. Об'єктивними умовами виділення і розвитку економічних районів виступають наявні природні ресурси, особливості економіко-географічного положення території, чисельність населення, виробничий потенціал, рівень господарського освоєння території.

В реальній дійсності формування економічних районів пов'язано із способом виробництва, рівнем розвитку і особливостями розміщення

продуктивних сил. Основний вклад у розробку наукових основ економічного районування внесли такі радянські економіко-географи і економісти, як М. М. Баранський, М. М. Колосовський, П. М. Алампієв, Я. Г. Фейгін, Л. Я. Зіман та ін.

За визначенням П. М. Алампієва, **економічний район** – це географічно цілісна територіальна частина народного господарства країни, яка має свою виробничу спеціалізацію, міцні внутрішні економічні зв'язки і нерозривно пов'язана з іншими частинами суспільним територіальним поділом праці. Є й інші визначення економічного району. Спільним для них є такі ознаки: територіальна цілісність, спеціалізоване господарство, його комплексність, тісні внутрірайонні і міжрайонні економічні зв'язки, особливість економіко-географічного положення.

Із сказаного вище, можемо зробити таке узагальнення: великі **економічні райони** – це територіальні спеціалізовані частини господарства країни, взаємопов'язані між собою постійним обміном виробленої в них продукції та іншими економічними відносинами. **Економічний район** – це форма територіальної організації народного господарства, що утворюється на основі суспільного територіального поділу праці, виникнення і формування регіональних територіальних виробничих комплексів. За В. Поповкіним «економічний район» – це територіальна частина народного господарства країни, якій органічно притаманні географічна цілісність та економічна спільність.

Поглиблення територіального поділу праці, ускладнення територіальної структури господарства та посилення агропромислової інтеграції вимагають подальшої розробки теорії економічного районування.

На формування економічних районів впливають різні **фактори**: природні, економічні та історичні. Основними серед них є економічні.

Головним районоутворюючим фактором у кожній країні є суспільний територіальний поділ праці

Територіальний поділ праці проявляється у господарській спеціалізації окремих частин території країни на різних видах виробничої діяльності відповідно до їх природних умов і наявних трудових та інших ресурсів.

Другим важливим районоутворюючим фактором, який є похідним від територіального поділу праці, є територіальні виробничі комплекси (ТВК). Територіальний поділ праці веде до формування галузей спеціалізації окремих територій, які, в свою чергу, обумовлюють склад галузей, що їх обслуговують і доповнюють. Це приводить до виникнення ТВК.

Як складові частини до ТВК входять елементарні техніко-економічні комплекси (первинні ланки енерговиробничих циклів).

Сукупність однорідних або тісно пов'язаних між собою різних елементарних техніко-економічних комплексів, розташованих на компактній території, утворює територіально-виробничий комплекс, який охоплює значну частину економічного району.

До основних районоутворюючих факторів належать також і найбільші міста країни – великі регіональні і індустріальні центри із зонами економічного тяжіння до них периферійних територій. На Україні такими центрами є Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Львів.

У науковій літературі обґрунтовується і використовується ряд **критеріїв і принципів економічного районування**. До основних з них належать такі:

1) загальний (інтегральний, міжгалузевий) економічний район має бути великою економічно цільною територією, де є значні природні ресурси, необхідні для визначення його господарської спеціалізації і забезпечення сучасного і перспективного розвитку;

2) розміри територій великих економічних районів повинні відповідати вимогам скорочення перевезення масових вантажів в межах району до економічно доцільних відстаней, наближатися до їх одномасштабності, а величини економічних потенціалів районів повинні бути близькими між собою;

3) економічний район повинен являти собою виробничо-економічну територіальну єдність, яка створюється розвиненими внутрішніми виробничими зв'язками і мати спеціалізацію господарства у масштабі країни;

4) на території інтегрального економічного району повинен бути сформований достатньо потужний комплекс, основу якого становлять територіальні виробничі комплекси з певною галузевою структурою;

5) при виділенні економічного району повинно враховуватися економіко-географічне положення території і його вплив на спеціалізацію та розміщення продуктивних сил;

6) врахування при виділенні економічного району принципу економічного тяжіння, тобто необхідності включення в його межі основної територіальної частини або і всієї зони, формуючого впливу його головного регіонального центру;

7) до складу великих економічних районів повинні повністю включатися території адміністративних областей, країв, автономних республік без порушення їх меж.

Науково обґрунтованим є об'єктивне існування двох типів економічних районів – галузевих і загальних або багатогалузевих (інтегральних).

Економічне районування сприяє підвищенню ефективності використання ресурсного, виробничого і науково-технічного потенціалу регіонів і всієї країни.

Об'єктивна основа економічного району – територіально-виробничий комплекс.

Сучасна мережа економічних районів України:

- Північно-Західний або Поліський (Рівненська та Волинська області);
- Столичний (Житомирська, Київська та Чернігівська області);
- Північно-Східний або Слобожанщина (Харківська, Сумська та Полтавська області);
- Донецький (Донецька та Луганська області);
- Придніпровський (Запоріжська та Дніпровська області);
- Центральний (Кіровоградська та Черкаська області);
- Подільський (Тернопільська, Хмельницька та Вінницька області);
- Карпатський (Львівська, Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області);
- Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська області та АР Крим).

Питання для самостійної роботи: Соціально-економічна характеристика одного з економічних районів України (за вибором студента).

Контроль засвоєного матеріалу: дані завдання будуть розглядатися у формі наукової конференції із доповідями студентів з характеристики попередньо визначеного економічного району на семінарському занятті № 10 та оцінюватись, як третє питання екзамену.

Лекція 9. Наукові основи державної регіональної політики.

Метою лекції буде ознайомлення студентів з – визначенням державної регіональної політики та з її структурою, основними напрямками об'єктами і суб'єктами проведення; механізмом реалізації; цілями державної регіональної економічної політики. Основні завдання державної регіональної політики у сферах економічного, соціального, екологічного розвитку у тому числі Волинської області.

План лекції

1. Суть державної регіональної політики та принципи її проведення.
2. Основні напрями та цілі, об'єкти та суб'єкти державної регіональної політики.
3. Завдання державної регіональної політики в економічній, соціальній, екологічних сферах. Механізм реалізації
4. Інвестиційно-інноваційна політика держави.
5. Роль територій та місцевого самоврядування.

Хід лекції

Головною метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Державна регіональна політика є **складовою частиною національної стратегії** соціально-економічного розвитку України, тісно пов'язаною із

здійсненню адміністративної реформи та впорядкування адміністративно-територіального устрою, і реалізується шляхом здійснення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування системи заходів для забезпечення ефективного комплексного управління економічним та соціальним розвитком України та її регіонів – Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя.

Державна регіональна економічна політика України формується і реалізується таким чином, щоб забезпечити територіальну цілісність держави, створити рівновигідні умови функціонування регіональних господарських комплексів з метою активізації ролі територій у проведенні економічних реформ та вирішенні нагальних соціальних проблем.

Основними складовими цілісного механізму державної регіональної політики України, як визначено діючими нормативними документами, виступають: відповідна законодавчо-нормативна база, бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку, прогнозування і програмування, розвиток різних форм територіальної організації продуктивних сил (створення спеціальних економічних зон, міжрегіональне та прикордонне співробітництво тощо).

Інвестиції в цілому – це витрати на розширення й оновлення виробництва, що пов'язані з запровадженням нових технологій, матеріалів та інших знарядь і предметів праці. Вони реалізуються у формі довгострокових вкладень капіталу в окремі підприємства і галузі. При цьому під капіталом у фінансовому значенні розуміють активи (кошти) фірми, підприємства. В економічному значенні він втілений у засобах виробництва, тобто основних і оборотних виробничих фондах.

Вкладення майнових та інтелектуальних цінностей у той чи інший інвестиційний проект може здійснювати як юридична, так і фізична особа, що називається інвестором. У ролі інвесторів, що визначають обсяг, напрями й ефективність інвестицій виступають органи влади та управління України, суб'єкти держави й адміністративно-територіальних утворень, державних підприємств і установ; недержавні підприємства; державні асоціації, товариства тощо.

Інвестиції поділяють на реальні та фінансові. Результатом перших є прирощення реального капіталу (споруди, машини, транспортні засоби тощо).

Результатом других (фінансових), що мають за мету вкладення капіталу в цінні папери (акції, облігації тощо), не є прирощення реального капіталу. Тут відбувається так звана купівля титулу власності (аналогічно, наприклад, купівлі нерухомості), тобто операція передавання. Інвестиційна діяльність відбивається у відповідній державній політиці, що здійснюється на основі певних принципів, які не є постійними і залежать від етапу розвитку економіки країни та здійснюваних у ній перетворень.

Основним напрямом інвестицій є капітальні вкладення в основні фонди (основний капітал). Капітальні вкладення – це витрати на нове будівництво, реконструкцію, розширення і технічне переоснащення діючих підприємств, витрати на житлове, комунальне і культурно-побутове будівництво.

Здійснення глибоких соціально-економічних перетворень в Україні потребує урахування особливостей регіонів у межах вираженої державної регіональної політики, в тому числі в такій ключовій сфері, як інвестиції. У таких умовах зростає необхідність прискорення розробки наукової концепції регіональної інвестиційної політики в країні.

Під **інвестиційною привабливістю** розуміють надійне і своєчасне досягнення цілей інвестора на основі економічних результатів діяльності виробництва, у яке здійснюються інвестиції.

Депресивний регіон – це такий проблемний регіон, який не в змозі сам (без допомоги з боку держави або зовнішньої допомоги) вирішити свої власні гострі проблеми. Виділення депресивних регіонів є важливою частиною регіональної економіки.

Питання для самостійної роботи: письмово опрацювати Сучасні Законодавчо-нормативні документи з питань проведення адміністративної реформи та місцевого самоврядування. Перевірку виконаного завдання буде здійснено на семінарському занятті № 9.

Лекція 10. Нові форми регіонального розвитку продуктивних сил

Метою лекції є - з'ясування особливостей розвитку нових форм регіонального розвитку в умовах трансформаційних процесів економіки.

Студент повинен вміти розрізняти та характеризувати спеціальні (вільні) економічні зони, спільні підприємства, регіональні науково-технічні парки та регіональні ринки. Розглянути питання глобалізації регіонального співробітництва.

План лекції.

1. Спеціальні (вільні) економічні зони.
2. Спеціальні підприємства.
3. Регіональні науково-технологічні парки.
4. Регіональні ринки.
5. Транскордонне співробітництво.
6. Глобалізація регіонального співробітництва.

Хід лекції

Вільні економічні зони створені у більше ніж 80 країнах, зокрема в США, Японії, Німеччині, Великій Британії. Вони активно впроваджуються в Польщі, Угорщині, Болгарії, Росії. Великий досвід щодо створення таких зон нагромаджений у Китаї та інших країнах Південно-Східної Азії. Вільні економічні зони формуються, як правило, в морських і річкових портах, міжнародних аеропортах, біля основних залізничних та автомобільних ліній, туристичних центрів, у окремих промислових пунктах та регіонах.

Вільна економічна зона – це специфічне регіональне утворення, територія, на якій встановлюють особливий режим господарської діяльності іноземних інвесторів та підприємств з іноземними інвестиціями, а також вітчизняних підприємств і громадян.

Це одна з форм ефективної організації регіонального розвитку економіки, що цілком збігається із загальнодержавним підходом її реструктуризації та розширення самостійності регіонів.

Метою створення вільних економічних зон в Україні є залучення інвестицій та сприяння їхньому ефективному використанню, активізація підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів та послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання, розвиток

інфраструктури ринку, поліпшення використання природних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку регіонів.

Спільні підприємства належать до найбільш складних організаційних структур міжнародного співробітництва, які здійснюють свою виробничу діяльність за рахунок прямих інвестицій відповідних фірм і компаній.

Як правило, спільні підприємства, створені у сфері матеріального виробництва, потребують об'єднання дій партнерів і в інших сферах: науці, проектуванні, вивченні ринку збуту, породжуючи спільну зацікавленість у результатах виробничої діяльності.

Світовий досвід засвідчує, що одним з найефективніших шляхів державної підтримки високотехнологічних, наукомістких, екологічно чистих виробництв є створення **регіональних науково-технологічних парків (РНТП)**. Вони формуються на базі одного чи кількох провідних вузів регіону за участю зацікавлених виробничих підприємств, що здатні впроваджувати високі технології.

У зв'язку з ускладненням структури технопарків виділяють такі основні їхні типи:

- «інкубатори» – інноваційний центр, інкубатор бізнесу, науковий готель тощо;
- технологічні парки – науковий, промисловий, екологічний, конверсійний, інноваційний, бізнес-парк тощо.
- технополіси;
- регіональні науково-технологічні парки.

У науковій літературі терміном **«транскордонне співробітництво»** характеризують території інтенсивного прикордонного співробітництва у всіх сферах життя. Таким є сукупні прикордонні території двох або більше сусідніх держав з високим наявним або потенційним рівнем прикордонного співробітництва.

Рівень співробітництва прикордонних регіонів зумовлюється багатьма чинниками:

- ступенем господарського розвитку та відмінностями в структурі економічного потенціалу регіонів-партнерів;
- інтенсивністю і всебічністю зв'язків цих регіонів зі своїм національним центром;

- наявністю транспортних наземних шляхів на кордонах;
- відмінностями в митних і податкових зборах, кредитно-фінансовій системі, соціальному становищі тощо.

Транскордонне співробітництво реалізується як на регіональному, так і на локальному рівні. Однак на локальному рівні воно розвивається значно швидше й ефективніше. Розвитку такого співробітництва на регіональному рівні властиві чотири етапи:

- 1) налагодження нових та відновлення існуючих зв'язків між партнерами регіону;
- 2) визначення стратегії розвитку;
- 3) розробка і забезпечення програм розвитку;
- 4) створення вільних економічних зон.

Теми Індивідуальних науково-дослідних завдань.

1. Особливості формування, розвитку і функціонування Єврорегіону «Буг» (або інша нова форма регіонального розвитку, за вибором студента).
2. Офшорні зони: особливості створення, функціонування, розвитку і розміщення в Україні.
3. Спільні підприємства Волинської області.

Перелік ІНДЗ може бути розширеним за бажанням та інтересом студентів.

Перевірку та оцінювання виконаного завдання буде здійснено на семінарському занятті №10.

Лекція 11. Вплив зовнішньоекономічних зв'язків на розвиток і територіальну організацію продуктивних сил України

Метою лекції є з'ясування місця України у світовому територіальному поділі праці; об'єктивних передумов розширення зовнішньоекономічних зв'язків, що випливають з необхідності поглиблення міжнародного поділу праці, інтересів зміцнення незалежності України. Студенти повинні знати основні форми зовнішньоекономічних зв'язків, особливості зовнішньої торгівлі: структуру, тенденції розвитку, зовнішньоекономічний баланс України; територіальну і товарну структуру експорту та імпорту; проблеми та

перспективи розвитку економічних зв'язків та співробітництва України з Європейським співтовариством та іншими державами світу.

План лекції

1. Особливості ведення зовнішньоекономічної діяльності.
2. Геоекономічні пріоритети регіонального розвитку України.
3. Експортний потенціал та рівні реалізації конкурентних переваг української економіки.
4. Особливості політики імпорту.
5. Транзитний потенціал України і його використання.

Хід лекції

В даний час у плані міжнародного поділу праці Україна спеціалізується в наступних видах виробництва:

- машинобудування (літаки АН-70, АН-140, АН-38, суднобудування, ракетобудування і космічна техніка);
- чорна металургія (сировина і металопродукція);
- продукція агропромислового комплексу;
- продукція хімічних галузей;
- товари легкої промисловості.

В даний час найбільш гостра конкурентна боротьба на світовому ринку має місце в галузі реалізації продукції сільськогосподарського виробництва і харчової продукції.

В даний час в Україні спостерігається визначена диверсифікованість зовнішньоекономічних зв'язків з акцентом на держави далекого зарубіжжя. Основна частина експорту припадає на Європу (45,8%), Азію (36,6%) і Америку (10,6%). У структурі експорту переважають:

- сировина і матеріали (71,3%);
- машини й устаткування (8,7%);
- інші товари і послуги (20%).

Україна ввозить промислове устаткування, медичні прилади і медикаменти, радіо- та електронне устаткування, побутову техніку, меблі, citrusові, товари легкої промисловості, харчові товари, автомобілі і т.д.

Найбільш тісні експортно-імпорتنі зв'язки Україна в даний час має приблизно з 20 державами світу. У тому числі з Польщею, Великобританією, Туре чинною, США, Китаєм, Кореєю й іншими.

Основними напрямками зовнішньоекономічної діяльності України є розвиток і поглиблення торгово-економічного співробітництва з державами Європи, США, Азії й Африки, Латинської Америки й Австралії.

Країни СНД і Балтії

Пріоритетним завданням для України є забезпечення взаємовигідних і стабільних економічних зв'язків з країнами СНД, які утворили Економічний союз, та з країнами Балтії. Через створення умов для ефективних торговельних відносин з цими країнами можна прискорити досягнення стабілізації у вітчизняному виробництві. Проте актуальність розвитку цих відносин не зменшуватиме значення розвитку економічних зв'язків з іншими країнами світу.

Країни Європейського Союзу

Розвиток відносин з ЄС у довгостроковій перспективі, з огляду на геополітичний, гео економічний та історичний європейський статус України, має залишатися одним з пріоритетів зовнішньоекономічної політики України. Метою розвитку зовнішньоекономічних відносин України з ЄС є забезпечення економічної інтеграції господарства України у загальноєвропейський економічний простір.

Країни "Великої сімки"

Розвитку відносин з цією групою найбільш розвинутих країн приділятиметься значна увага, оскільки саме вони є потенційно найважливішими постачальниками нових технологій і високотехнологічних виробів, а також найпотужнішим джерелом інвестицій.

Співробітництво з Японією спрямовуватиметься насамперед на залучення інвестицій у ті ефективні галузі, де Україна здатна брати участь у загальносвітовій спеціалізації (зокрема, електрозварювальна техніка, штучні

алмази, надтверді матеріали, окремі рідкісноземельні метали), а також на спільне проведення науково-технічних досліджень і впровадження їх результатів у виробництво.

Доцільно активно розвивати співробітництво в рамках глобальних науково-технічних проєктів, які здійснюються "сімкою" на основі міжнародної кооперації, в тому числі у сферах енергетики, агропромислового комплексу, космосу, екології, охорони здоров'я, транспорту, зв'язку, інформатики, фундаментальних наук.

Країни Центральної Європи

Структуру економіки України та країн цього регіону (Польща, Словаччина, Чехія, Угорщина, Болгарія, Румунія, СРЮ, Хорватія, Македонія, Словенія, Албанія) сформовано відповідно до вимог колишньої РЕВ. Це обумовлює необхідність співпраці між ними з подальшим створенням зон вільної торгівлі з найбільш розвинутими країнами регіону, насамперед з країнами Центральноєвропейської асоціації вільної торгівлі.

Державна політика в прикордонних областях стимулюватиме розвиток пріоритетних напрямів зовнішньоекономічної діяльності з метою використання вигідного розташування прикордонних територій. Основним напрямом транскордонного співробітництва стане здійснення обміну товарами та робочою силою, координація робіт у сфері охорони навколишнього природного середовища, спільного використання інфраструктурних об'єктів, інформаційного обміну тощо.

Країни Чорноморської зони економічного співробітництва (ЧЕС)

Крім країн зони ЧЕС, що входять до СНД та ЄС, Україна активно співпрацює з Туреччиною з метою виходу на ринки країн Близького Сходу для забезпечення диверсифікації джерел надходження нафтопродуктів, а також імпорту для легкої промисловості.

Країни Близького та Середнього Сходу

Активізація економічних відносин з Ліваном, Кувейтом, Туреччиною, Єгиптом, Сирією, Саудівською Аравією, Об'єднаними Арабськими Еміратами та іншими країнами регіону має велике значення з погляду забезпечення економіки

України альтернативними джерелами енергоносіїв та фінансовими "портфельними" інвестиціями. Регіон може стати також великим споживачем інженерно-технічних послуг України при спорудженні промислових та цивільних об'єктів, транспортної і комунальної структури. За певних умов доцільно буде співпрацювати у розвитку трансконтинентальної системи транспорту та зв'язку. Виважена політика дасть можливість українським підприємствам військово-промислового комплексу одержати необхідні для конверсії кошти від торгівлі військовою технікою, озброєнням та ремонтними роботами.

Індія, Китай є одними із головних суб'єктів міжнародної торгівлі для України. Але подальше збільшення масштабів торгових операцій повинно доповнюватися розвитком виробничої кооперації з ефективним використанням фінансово-економічних можливостей Китаю, дешевої сировини для легкої, харчової і хімічної промисловості – з Індії, а також науково-технічного потенціалу України. Необхідним є пошук резервів для значного збільшення експорту української продукції машинобудування і передових технологій на взаємовигідній основі, насамперед для реконструкції об'єктів, споруджених за часів колишнього СРСР.

В'єтнам, Індонезія та нові індустріальні країни Азії

В'єтнам, Індонезія та країни Південно-Східної Азії – потенційні партнери для нашої економіки у XXI ст. Вони можуть стати значними ринками для торгівлі машинно-технічною продукцією, для надання інженерно-технічних послуг, підготовки кадрів тощо. Україна може брати участь у реалізації значного інвестиційного капіталу, що спрямовується на будівництво великих об'єктів енергетичного та промислового призначення.

Одним з напрямів розвитку економічних відносин має стати співпраця, пов'язана із впровадженням у вітчизняне виробництво сучасних науково-технічних досягнень з наступним спільним виходом на ринки третіх країн з високотехнологічною продукцією.

Поширюватиметься залучення в Україну іноземних інвестицій, збільшуватимуться обсяги експорту традиційної продукції української промисловості (металопрокат, вироби *важкого* машинобудування, верстати

середньотехнічного рівня, мінеральні добрива, інша хімічна продукція) та імпорту порівняно дешевих, але високотехнологічних виробів для виробничого і невиробничого використання.

Бразилія, Аргентина, Чилі та інші країни Латинської Америки

Протягом багатьох років між Україною та країнами Латиноамериканського континенту існували розгалужені економічні зв'язки (українська сторона здійснювала поставки енерготурбін, тракторів, екскаваторів, автотранспорту, кранів, українські фахівці брали участь у будівництві різноманітних об'єктів). Надалі потрібно поновити і розширити зв'язки, що існували раніше, для просування українських товарів на латиноамериканському ринку.

Враховуючи заінтересованість Аргентини, Бразилії, Чилі в реалізації своїх національних космічних програм, корисною вбачається *співпраця* у сфері обміну ліцензіями та "ноу-хау" в аерокосмічній галузі.

Серед *інших країн* світу Україна співпрацюватиме і розширюватиме економічні зв'язки з країнами Північної (Єгипет, Марокко, Туніс та ін.) і Західної Африки (зокрема з Гвінейською Республікою), з іншими арабськими державами Середземномор'я, а також з Ізраїлем.

Набуватимуть подальшого розвитку економічні зв'язки з Мексикою, з нафтовидобувними країнами – Індонезією, Брунеєм, Нігерією, Південно-Африканською Республікою.

Структура зовнішньої торгівлі України зумовлена спеціалізацією її економіки.

Перспективи подальшого розвитку та вдосконалення зовнішніх економічних зв'язків України пов'язані з проведенням єдиної зовнішньоекономічної політики держави, реалізацією її економічних інтересів і безпеки, проникненням та зміцненням позицій національного товаровиробника на зовнішніх ринках товарів та послуг, посиленням конкурентоспроможності української продукції, збільшенням її експорту, надходжень іноземних інвестицій, здійсненням контролю за надходженням в

Україну валютних цінностей, захистом прав і законних інтересів України, вітчизняних та зарубіжних суб'єктів господарської діяльності.

Основна література

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Алаев Э. Б. – М., 1983. – 350 с.
2. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі XX – XXI століть: нові пріоритети / Долішній М. І. – К. : Наукова думка, 2006. – 508 с.
3. Єврорегіон Буг: Волинська область / За ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. ун-ту, 1997 – 448 с.
4. Жук М. В., Круль В. П. «Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України»: Підручник. – К.: Кондор, 2004. – 296 с.
5. Заблоцький Б. Ф. Регіональна економіка : посібник / Заблоцький Б. Ф. – Львів: —Новий Світ —2000, 2007. – 548 с.
6. Заблоцький Б. Ф. Розміщення продуктивних сил України. Національна макроекономіка / Заблоцький Б. Ф. – К. : Академвидав, 2002. – 368 с.
7. Заблоцький Б. Ф. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навчально-методичний посібник / Заблоцький Б. Ф. – Львів : Видавництво ЛКА, 2004.
8. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки [навчальний посібник] / Ковтун О. І. – Львів : Новий Світ – 2000, 2006 (2007, 2008, 2009, 2010). – 428 с.
9. Ковтун О. І. Національна економіка : курс лекцій [Електронний ресурс] / Ковтун О. І. – Режим доступу : <http://lib.lac.lviv.ua/lib>.
10. Луцишин П. В., Клімонт Д., Луцишин Н. П. Територіальна організація суспільства (основи теорії): Навч. Посіб. – Луцьк: Ред.-від. відділ «Вежа», 2001. – 334 с.
11. Лишиленко В. І. Регіональна економіка : підручник / Лишиленко В.І. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 384 с.
12. Михасюк І. Р. Регіональна економіка / Михасюк І. Р. – Львів : Українські технології, 1998.– 240 с.
13. Основи регулювання економічного і соціального розвитку регіонів/ [Михасюк І. Р. і ін.]. –К. : Віпол, 1995.

14. Регіональна економіка : навч. посібник [2-е вид., змін. і доп.] / [Олійник Я. Б., Запотоцький С. П., Кононенко О. Ю. та ін.]; [за ред. Я. Б. Олійника. –К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2008. – 444 с.
15. 16. Регіональна економіка : підручник / [за ред. проф. Є. П. Качана]. – Тернопіль : ТНЕУ, 2009. – 664 с.
16. 17. Регіональна економіка : навч. посібник / [за ред. В. Ф. Семенова]. – К. : — МП Леся, 2009. – 708 с.
17. Регіональна економіка : навч.-метод. посіб. для самот. вивч. дисц. / [Ольшанська О. В., Фащевський М. І., Білоконь І. В. та ін.]; [заг. ред. М. І. Фащевського, О. В. Ольшанської]. – К. : КНЕУ, 2010. – 284 с.
18. Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України; Інститут регіональних досліджень; [відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній]. – Львів, 2001.
19. Регіональна економіка та природокористування : навчальний посібник / Голіков А. П., Дейнека О. Г., Позднякова Л. О., Черномаз П. О. ; [за ред. Голікова А. П.].–К. : Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.
20. Регіональна економіка : [тексти лекцій] / Грабчук О. М. – Дніпропетровськ : ДНУ.– 65 с.– Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/116004/>.
21. Регіонально-адміністративний менеджмент : навчальний посібник / [під ред. д. філос.н., проф. В. Г. Воронкової] – К. : Видавничий дім — Професіонал, 2010. – 352 с.
22. Розміщення продуктивних сил: посібник / [Тарангул Л. Л., Горленко І. О., Євтушенко Г. І.] – К. : ВАТ —КТНК, 2000 – 264 с.
23. Розміщення продуктивних сил України : навчально-методичний посібник [для самостійного вивчення дисципліни] / Дорогунцов С. І., Пітюренко Ю. І., Олійник Я. Б. та ін.]. –К. : КНЕУ, 2000.
24. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / [Дорогунцов С. І. , Заяц Т. А., Пітюренко Ю. І. та ін.]; [за ред. С. І. Дорогунцова]. – К. : КНЕУ, 2005. – 988 с.

25. Розміщення продуктивних сил : підручник / [за ред. В. В. Ковалевського, О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенова]. – [4-те вид., випр.]. – К. : Т-во — Знання, 2001. – 351 с.
26. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручник / Стеченко Д. М. – К. : Вікар, 2006. – 396 с.
27. Тодосійчук В. Л. Регіональна економіка : підручник / Тодосійчук В. Л. – Вінниця : ВДАУ, 2008. – 434 с.
28. Управління розвитком регіону : навчальний посібник / Миронова Т. Л.,
29. Добровольська О. П., Процай А. Ф., Колодій С. Ю. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.
30. Хвесик М. А. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка : навч. посібник / Хвесик М. А., Горбач Л. М., Пастушенко П. П. – К. : Кондор, 2004. – 344 с.
31. Шевчук Л. Т. Розміщення продуктивних сил : навч. посібник / Шевчук Л. Т. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2001.

Тематичний план практичних занять та методичні вказівки до практичних завдань

Практичне заняття № 1. Наукові основи територіальної організації продуктивних сил (2 години).

1. Сутність продуктивних сил.
2. Спільні та відмінні риси «розміщення виробництва», «розміщення продуктивних сил», «територіальна організація продуктивних сил».
3. Еволюція процесу розміщення та риси розміщення продуктивних сил.
4. Основні закони і закономірності розміщення продуктивних сил.
5. Принципи розміщення суспільного виробництва.
6. Систематизація чинників розміщення. Аналіз тенденцій розвитку.
7. Територіальний поділ праці, як фундаментальна категорія економічної та соціальної географії: суть, економічний зміст, регіональні рівні.

Практичне заняття № 2. Продуктивні сили України: особливості їх територіальної організації та розвитку (2 години).

1. Характеристика природно-ресурсного потенціалу України, його вплив на спеціалізацію і територіальну організацію господарства.
2. Демографічна ситуація та демоекономічне відтворення робочої сили.
3. Трудові ресурси України: структура і розподіл за видами зайнятості і галузями господарства.
4. Сучасні проблеми трудозабезпеченості окремих регіонів і галузей. Проблеми раціонального використання трудових ресурсів.
5. Раціональне природокористування та економічна та соціальна ефективність природоохоронних заходів.

Практичне заняття № 3. Проблеми розвитку паливно-енергетичного комплексу України (2 години).

Питання для обговорення

1. Соціально-економічна оцінка ролі паливно-енергетичного комплексу в системі господарства України. Паливно-енергетичний баланс.
2. Міжгалузеві зв'язки паливно-енергетичного комплексу.
3. Сучасний стан та особливості розміщення паливної промисловості України.
4. Роль електроенергетики в господарському комплексі України та проблеми її розвитку.
5. Визначте структуру виробництва і споживання електроенергії в Україні.
6. Економічні, соціальні та екологічні проблеми паливно-енергетичного комплексу.

Практичні завдання

1. Вивчити галузевий склад, особливості функціонування комплексу, основні райони і родовища паливної промисловості України та центри її енергетичної промисловості, а також їх просторове поширення по території нашої держави.

На контурній карті позначити основні райони та родовища паливної промисловості України та центри її енергетичної промисловості.

Після виконання завдання студенти зобов'язані здати викладачу практичні завдання на відмітку «зараховано».

Вугільна промисловість:

Кам'яне вугілля

Донецький басейн: Донецьк, Луганськ, Шахтарськ, Торез, Стаханов, Красnodон, Красноармійськ, Ровеньки, Кривдачівка, Макіївка, Тернівка, Павлоград, Лисичанськ, Єнакієве, Петриківка.

Львівсько-Волинський басейн: Нововолинськ, Червоноград, Соснівка, Жовтневе, Гірник.

Буре вугілля.

Дніпровський басейн: Ватутіне, Олександрія, Коростишів, Костянтинівське, Балахівське, Сулаудайське, Протопопівське, Новоукраїнське.

Закарпатський басейн: Ільниця, Мукачеве, Рокосовське.

Прикарпатський басейн: Ковалівка.

Нафтова промисловість (нафтодобувна і нафтопереробна):

Прикарпаття: коло Борислава, Долини, Надвірної, Уличансько-Орівське, Ольхівське, Східницьке, Старосамбірське, Стрільбишенське.

Донецько-придніпровський район: Охтирське (нафтове), Рибальське й Качанівське (нафтогазові в Сумській області), Глинськ-Розбишівське, Радченківське й Сагайдацьке (нафтові в Полтавській області), Гнідинцівське й Прилуцьке (нафтогазові в Чернігівській області), Лесяківське й Монастирищенське (нафтові в Чернігівській області).

Нафтопереробка:

Кременчук, Лисичанськ, Херсон, Надвірна, Дрогобич, Борислав, Львів, Бердянськ.

Нафтопроводи: Долина – Дрогобич; Гнідинці – Глинсько – Розбишівське родовище – Кременчук; Мічуринськ – Кременчук; Куйбишев – Лисичанськ, Кременчук – Херсон з відгалуженням на Одесу; трансєвропейський нафтопровід “Дружба”.

Газова промисловість:

Прикарпаття: Дашава, Калуш, Рудки, Косів, Опарське, Угорське, Більче-Волицьке, Битків-Волицьке, Битків-Бабчинське (нафтогазове).

Дніпровсько-донецький район: Шебелинківське, Єфремівське, Хрестищенське, Кечигівське, Мелехівське (усі Харківська область), Пролетарське (Чернігівська область), Машівське (Полтавська область).

Причорноморський: Глібівське, Джанкойське, Стрілківське, Голіцінське (акваторія Чорного моря).

Газопроводи: Варшава – Стрий – Дрогобич; Шебелинка – Харків; Шебелинка – Брянськ; Шебелинка – Дніпропетровськ – Кривий Ріг – Одеса – Кишинів; Косів – Чернівці.

Торфова промисловість:

Морочнівське, Кременне (Рівненська область), Бучманське (Житомирська область), Озерянське (Волинська область), Радехівське, Брюховецьке (Львівська область).

Горючесланцева (перспектива):

Передкарпаття: Коломия, Косів, Ділятин.

Закарпаття: Стройноцьке, Сольська.

Поділля: Флоріанівське.

Середнє Припідпров'я: Болтиське.

Електроенергетика:

Теплові електростанції: ДРЕС – Запорізька (3,6 млн.кВт, С-м. Енергодар), Вуглегірська (3,6 млн.кВт, Донецька область), Криворізька (3,0 млн. кВт), Зміївська (2,4 млн.кВт, Харківська область), Бурштинська (2,4 млн.кВт, Івано-Франківська область), Луганська (2,0 млн.кВт), Старобешівська (2,0 млн.кВт, Донецька область), Придніпровська (1,8 млн.кВт, Дніпропетровська область), Слов'янська (1,8 млн.кВт, Донецька область), Ладизинська (1,8 млн.кВт, Вінницька область), Трипільська (1,6 млн.кВт, м. Українка Київської області), Курахівська (1,46 млн.кВт, Донецька область), Штерівська (перша в Україні, Донецька область), Добротвірська (Львівська

область), Зуївська (Донецька область), Сєверодонецька (Луганська область), Дніпродзержинська (Дніпропетровська область), Харківська.

ТЕЦ –(Київська ТЕЦ – 5 (700 тис. кВт), Дарницька, Київська ТЕЦ – 6, Харківська ТЕЦ – 5, Одеська, Калуська, Краматорська.

Гідроелектростанції: Київська (в м. Вишгород), Канівська, Кременчуцька (в м. Світловодськ), Дніпродзержинська, Дніпрогес, Каховська (усі ГЕС на Дніпрі), Ташлицька ГЕС (1,8 млн.кВт, на р. Південний Буг), Теремле-Ріцька ГЕС (Закарпатська область), Київська ГАЕС (перша в колишньому СРСР), Дністровська ГЕС-ГАЕС, Костянтинівська ГЕС-ГАЕС (Миколаївська область).

Атомні електростанції: Чорнобильська, Південно-Українська, Запорізька (м. Енергодар), Рівненська (м. Кузнецовськ), Хмельницька (в м. Нетішин).

2. Вирішіть завдання тестів:

1. *Ресурс, який має найвищий теплотворний коефіцієнт 1 т палива – це:*
  - а) нафта;
  - б) природний газ;
  - в) вугілля;
  - г) торф.
2. *В якій області розташовані родовища природного газу:*
  - а) Харківська;
  - б) Полтавська;
  - в) Сумська;
  - г) всі відповіді правильні?
3. *Скільки в Україні діючих АЕС:*
  - а) 5;
  - б) 4;
  - в) 3;
  - г) 6?
4. *В якій області України проводиться видобуток нафти:*
  - а) Черкаська;

- б) Хмельницька;
  - в) Київська;
  - г) Сумська?
5. *Які електростанції виробляють більшість електроенергії в Україні:*
- а) теплові;
  - б) гідравлічні;
  - в) атомні;
  - г) альтернативні?
6. *Які альтернативні електростанції розташовані на території Криму:*
- а) вітрові;
  - б) геліотермальні;
  - в) геотермальні;
  - г) всі відповіді правильні?
7. *Найпотужнішою ДРЕС в Україні є:*
- а) Бурштинська;
  - б) Вуглегірська;
  - в) Трипільська;
  - д) Криворізька.
8. *В Україні поклади уранових руд є в місті:*
- а) Красний Луч;
  - б) Жовті Води;
  - в) Сокаль;
  - г) Ровеньки.
9. *Поклади кам'яного вугілля в місті Червоноград належать до:*
- а) Дніпровського басейну;
  - б) Прикарпатського басейну;
  - в) Львівсько-Волинського басейну;
  - г) Донецького басейну.
10. *В якому із зазначених районів нафта розвідана, але значний промисловий видобуток поки що не ведеться:*
- а) Карпатський;

- б) Причорноморський;
- в) Донецько-Придніпровський;
- г) правильної відповіді немає?

3. Викресліть зайве:

Кам'яна сіль: Слов'янськ, Артемівськ, Солотвино, Калуш.

Фосфорити: Кролевецьке, Ізюм, Стремигородське, Жванівське.

ТЕС: Запорізька, Вуглегірська, Криворізька, Рівненська.

Газова промисловість: Шебелинське, Хрестищенське, Єфремівське, Лесяківське.

4. Визначте для відповідних видів електростанцій міста, де вони розташовані:

Вид електростанції	Міста
ТЕС	
ГЕС	
АЕС	
Вітрові	

Практичне заняття № 4. Проблеми розвитку машинобудівного комплексу України (2 години).

Питання для обговорення

- Роль машинобудування у розвитку і розміщенні продуктивних сил України.
- Галузева структура машинобудування і показники рівня її розвитку.
- Техніко-економічні фактори розвитку і розміщення галузей машинобудування.
- Висвітліть основні форми територіальної організації машинобудування України.
- Охарактеризуйте особливості машинобудівних районів та назвіть основні підприємства.
- Розкрийте проблеми розвитку машинобудівного комплексу та шляхи їх вирішення.

7. Обґрунтуйте перспективи розвитку машинобудування України.

Практичні завдання

1. Вивчити основні центри машинобудування України та їх розміщення .

На контурну карту України структурними значками нанести центри машинобудування та металообробки, машинобудівні райони.

Тракторне машинобудування: Харків (трактори, тракторні шасі), Дніпро, Київ (завод тракторних деталей), Кропивницьк, Мелітополь і Вінниця (заводи тракторних гідроагрегатів), Чугуїв (завод паливної апаратури).

Сільськогосподарське машинобудування: Дніпро і Тернопіль (бурякозбиральні комбайни), Херсон (зернові і кукурудзозбиральні комбайни), Одеса, Київ, Бердянськ, Слов'янськ (грунтообробні машини), Бердянськ (жниварки), Львів (хімсільгоспмашини), Кропивницьк (сівалки).

Машинобудування для тваринництва і кормовиробництва: Ніжин(завод «Ніжинсільмаш»), Коломия (завод «Коломиясільмаш»), Умань (виробниче об'єднання «Уманьфермаш»), Бердянськ, Біла Церква, Ковель, Рожище (Волинська область), Новоград-Волинський (Житомирська область, завод сільськогосподарського машинобудування).

Приладобудування.

Прилади для контролю і регулювання технологічних процесів:

Івано-Франківськ (приладобудівний завод), Харків (завод контрольно-вимірювальних приладів), Київ, Луцьк, Могилів-Подільський.

Електровимірювальні прилади: Київ (виробниче об'єднання «Точелектроприлад»), Житомир (завод «Електровимірювач»), Львів (завод «Львівприлад»), Северодонецьк.

Радіовимірювальні прилади: Львів, Ужгород, Київ.

Прилади для механізації та автоматизації: Кропивницьк, Умань, Харків.

Обчислювальна техніка: Київ (виробниче об'єднання «Електронмаш»), Северодонецьк (науково-виробниче об'єднання «Імпульс»), Вінниця, Чернівці, Одеса.

Оптичні та оптико-механічні прилади, й апаратура: Суми (виробниче об'єднання «Електрон» – електронно-оптичні прилади), Харків, Одеса.

Електротехнічна промисловість.

Виробництво трансформаторів: Запоріжжя (силові трансформатори), Хмельницький (трансформатори загального призначення).

Виробництво генераторів: Харків (завод «Електроважмаш» – генератори для парових і гідравлічних турбін).

Виробництво електромашин: Нова Каховка (електромашинобудівний завод).

Виробництво електромоторів: Полтава (завод «Електромотор»).

Виробництво побутової електротехніки: Тернопіль (об'єднання «Ватра»).

Виробництво кабелю: Харків, Одеса, Донецьк, Київ, Кам'янець-Подільський, Бердянськ.

Виробництво електроізоляційних матеріалів: Луганськ, Слов'янськ, Львів, Первомайськ (Житомирська обл.).

Транспортне машинобудування.

Автомобілебудування: Кременчук (великовантажні автомобілі), Запоріжжя і Луцьк (легкові), Львів (автобуси і автонавантажувачі).

Автоскладання: Луганськ.

Виробництво автозапчастин: Краснодон, Чернігів.

Виробництво тролейбусів: Київ, Дніпро, Львів

Виробництво карданних валів: Херсон.

Виробництво мотоциклів: Київ (МТ-10 «Дніпро» і «Дніпро-72»).

Виробництво мопедів: Львів («Верховина»).

Виробництво велосипедів: Харків, Чернігів.

Суднобудування: Миколаїв, Херсон, Київ, Керч.

Локомотивобудування: Луганськ (виробниче об'єднання тепловозобудування, виробництво трамваїв), Харків (завод транспортного машинобудування), Дніпро (виробництво електровозів).

Вагонобудування: Дніпродзержинськ, Кременчук, Стаханов, Маріуполь.

Моторобудування: Харків .

Літакобудування: Київ (літаки «Антей», «Руслан», «Мрія»), Харків (літаки моделей ТУ).

Ракетно-космічна промисловість: Дніпро (КВ «Південне», НПО «Південний машинобудівний завод», стратегічні ракети СС-18 і численні супутники), Харків (завод «Хартрон»).

Верстатобудівна промисловість.

Виробництво верстатів: Харків (завод агрегатних верстатів та верстатобудівний завод), Київ (завод верстатів-автоматів), і Краматорськ (завод важкого верстатобудування), Павлоград (завод ливарних машин), Івано-Франківськ (завод «Автоливмаш»), Городок та Дніпро (верстатобудівні заводи по випуску деревообробних верстатів), Одеса, Бердичів, Черкаси (верстатобудівні заводи).

Виробництво ковальсько-пресового устаткування: Дніпро (завод великих пресів), Одеса, Хмельницький, Роздільна, Стрий.

Інструментальна промисловість.

Виробництво штучних алмазів та абразивних матеріалів:

Полтава, Львів, Запоріжжя, Київ, Іршава (Закарпатська обл.).

Виробництво метало- і деревообробних інструментів: Запоріжжя, Хмельницький, Вінниця, Харків, Кам'янець-Подільський, Луганськ.

Будівельно-шляхове та комунальне машинобудування.

Виробництво дорожніх і землерийних машин: Київ (завод «Червоний екскаватор»), Слов'янськ (завод шляхових машин), Бердянськ (завод шляхових машин), Одеса (виробниче об'єднання кранобудування), Харків (бульдозери виробничого об'єднання «Шляхмашина»), Дніпропетровськ (завод шляхових машин).

Виробництво устаткування для промисловості будівельних матеріалів: Коростень, Лисичанськ.

Виробництво устаткування для комунального господарства:

Прилуки, Мелітополь, Турбів (Вінницька обл.), Київ.

Виробництво устаткування для різних галузей промисловості.

Для хімічної промисловості: Бердичів (завод «Прогрес» – багатоярусні фільтри), Суми (технологічні лінії для виробництва слабкої азотної кислоти),

Сніжне (Донецька обл., завод хімічного машинобудування), Полтава (завод емальованого хімічного устаткування), Львів, Свеса (Сумська обл.), Павлоград; (Дніпропетровської обл.), Фастів.

Для виробництва полімерів: Київ, Дніпро, Бахмач (Чернігівська обл.).

Гірничошахтне та гірничорудне машинобудування: Дружківка, Донецьк, Харків, Криндачівка, Горлівка, Конхотоп, Ясинувата (Донецька обл.).

Металургійне машинобудування: Краматорськ (Новокраматорський і Старокраматорський машинобудівні заводи випускають прокатні стани), Маріуполь (виробниче об'єднання «Маріупольважмаш» випускає конвертори), Дніпропетровськ (завод металургійного устаткування), Лутужне (Луганська обл.), Слов'янськ.

Для харчової промисловості: Карлівка (Полтавська обл.), Одеса, Сміла (Черкаська обл.), Київ, Калинівка (Вінницька обл.), Білопілля (Сумська обл.).

Для легкої промисловості: Чернівці, Кам'янка (Черкаська обл.), Харків, Київ, Васильків, Донецьк, Дніпропетровськ.

Енергетичне машинобудування: Харків (виробниче об'єднання «Харківський турбінний завод» випускає парові турбіни для АЕС).

Машинобудування для папероробної промисловості: Дніпропетровськ (виробниче об'єднання важкого папероробного машинобудування).

Поліграфічне машинобудування: Одеса (завод поліграфічних машин).

Металообробна промисловість: Дніпропетровськ, Маріуполь Житомир, Донецьк (у всіх – заводи металоконструкцій), Київ (завод столових наборів).

Машинобудівні райони України (Табл.1)

Таблиця 1

<i>Центри виробництва</i>	<i>Райони</i>	<i>Спеціалізація виробництва</i>
Харків, Полтава, Суми, Кременчук	Харківський	Енергетичне, тракторне, транспортне, сільськогосподарське, електроніка і прилади
Дніпро, Дніпродзержинськ, Кривний Ріг, Запоріжжя, Мелітополь, Кропивницьк	Придніпровський	Металургійне устаткування, верстати, енергетичне, електротехнічне, сільськогосподарське

Донецьк, Краматорськ, Луганськ, Маріуполь, Горлівка, Дружківка	Донецький	Машини і устаткування для вуглевидобутку і чорної металургії, транспортні засоби
Київ, Житомир, Бердичів, Коростень, Чернігів, Черкаси	Центрально- Український	Верстати, устаткування для хімічної і будівельної індустрії, транспортні засоби, електротехнічні машини, прилади
Вінниця, Хмельницький, Тернопіль	Подільський	Сільськогосподарське та електротехнічне машинобудування, верстатобудування, приладобудування
Львів, Луцьк, Рівне, Івано-Франківськ, Чернівці, Стрий, Ужгород, Мукачеве	Західно- Український	Приладобудування, верстатобудування, автобуси, телевізори, автомобілі, товари електроніки
Одеса, Херсон, Миколаїв, Ізмаїл, Сімферополь, Керч	Південний	Суднобудування, верстатобуді вна та інструментальна, електротехнічна, радіо- електронна, автомобільна промисловість, енергетичне, тракторне і сільськогосподарське машинобудування

2. Розв'яжіть тести :

1. *Підприємства важкого машинобудування орієнтуються на:*
  - а) наукові кадри;
  - б) споживача;
  - в) трудові ресурси;
  - г) електроенергію.
2. *Яка форма організації виробництва найбільш характерна для машинобудування:*
  - а) кооперування;

- б) спеціалізація;
- в) комбінування;
- г) всі відповіді правильні?

3. *Із запропонованих галузей машинобудування виберіть ту, яка в своєму розміщенні орієнтується на споживача:*

- а) електротехнічна;
- б) сільськогосподарська;
- в) транспортна;
- г) приладобудування.

4. *Який із цехів машинобудівного підприємства першим вступає в технологічний процес:*

- а) ковальсько-пресовий;
- б) складальний;
- в) ливарний;
- г) механічний?

5. *Назвіть найбільший центр суднобудування в Україні:*

- а) Херсон;
- б) Керч;
- в) Одеса;
- г) Миколаїв.

6. *Яке місто України вважається "столицею" локомотивобудування:*

- а) Харків;
- б) Луганськ;
- в) Кременчук;
- г) Горлівка?

7. *Назвіть центр літакобудування:*

- а) Львів;
- б) Харків;
- в) Дніпро;
- г) Донецьк.

8. *Назвіть галузі спеціалізації Київського машинобудівного вузла:*

- а) машинобудування для харчової та хімічної промисловості;
- б) сільськогосподарське машинобудування;
- в) транспортне машинобудування;
- г) гірниче машинобудування.

9. *Найбільш, працємісткою є галузь машинобудування:*

- а) автомобілебудування;
- б) вагонобудування;
- в) верстатобудування.
- г) виробництво побутових приладів;

10. *Назвіть центр транспортного машинобудування:*

- а) Кременчук;
- б) Запоріжжя;
- в) Луцьк;
- г) всі відповіді правильні.

3. Знайдіть відповідність продукції місту, де розташоване її виробництво.

Продукція	Місто
1. Вантажні автомобілі.	А. Львів.
2. Машини та обладнання для хімічної промисловості.	Б. Херсон.
3. Автобуси та автонавантажувачі.	В. Дружківка.
4. Пасажирські літаки.	Г. Харків.
5. Трактори.	Д. Суми.
6. Важкі верстати.	Е. Київ.
7. Сільськогосподарські машини	Є. Дебальцеве (сівалки).
8. Зернові комбайни.	Ж. Кременчук.
9. Металургійне устаткування	З. Краматорськ.
10. Гірничошахтне устаткування	І. Кропивницьк.

Практичне заняття № 5. Проблеми розвитку галузей з виробництва сировини і матеріалів . Чорна та кольорова металургія(2 години).

Питання для обговорення

1. Оцініть значення металургійного комплексу в економіці держави. Розкрийте галузеву структуру та міжгалузеві зв'язки.
2. Назвіть умови і чинники розвитку металургії.
3. Дайте оцінку динаміки розвитку чорної та кольорової металургії України.
4. Назвіть типи металургійних заводів та їх особливості.
5. Проблеми металургії України.
6. Стратегічні плани розвитку металургійного комплексу України.

Практичні завдання

1. **На контурну карту України нанести центри металургійного комплексу.**

Після виконання завдання студенти зобов'язані здати викладачу практичні завдання на відмітку «зараховано».

Карта 1 « Чорна металургія України ».

Центри видобутку залізної руди: Кривий Ріг (найбільший у світі, 83% до загального видобутку у державі), Кременчуцьке родовище залізних руд, Керченський залізорудний басейн, Білозерське родовище (Запорізька область), Маріупольське, Гуляйпільське.

Гірничо-збагачувальні комбінати (виробництво конгломератів та окатишів): Центральний, Південний, Північний і Миколаївський (усі чотири в Кривому Розі), Полтавський (у Комсомольську), Інгулецький (Дніпропетровська область), Комиш-Бурунський (Донецька обл.).

Центри видобутку марганцевої (манганової) руди: Нікопольський, Велико-Токмацький райони.

Центри виплавки чорних металів: Кривий Ріг (металургійний комбінат, Дніпро (металургійний завод), Макіївка (металургійний комбінат), Маріуполь (металургійний комбінат («Азовсталь»)), Запоріжжя (металургійний комбінат «Запоріжсталь»), Дніпровський металургійний комбінат (Запоріжжя), Єнакієве

(металургійний завод), Алчевськ (металургійний комбінат), Дніпродзержинськ, Донецьк, Одеса.

Карта 2 «Кольорова металургія України »

Сировинна база кольорової металургії:

Титанові руди (ільменіт): р.Ірша, Стремигородське (Житомирська обл.), Краснокутське (Харківська обл.), Тарасівське (Київська обл.).

Ртутні (живосрібні) руди (кіновар): Микитівське (Донецька обл.) Буркут-Шаянське, Дубринське (обидва Закарпатської обл.), Вишково – ртутно-поліметалічне (Закарпатська обл.), Малосалгирське, Альмінське, Лозівське (Республіка Крим).

Нікелеві руди: Деренюське (Кіровоградська обл.), Девладівське (коло с. Водяне), Терновське (обидва у Дніпропетровській області).

Алюмінієві руди: боксити – Смільнянське (Черкаська обл.), Високопільське (Херсонська обл.); нефелінові сієніти – Приазов'я (Жовтневий масив), Проскурівський масив (район М.Хмельницького); алуніти – Беганське і Берегівське (Закарпатська обл.).

Мідні руди: Берестянське (Харківська обл., сточище р. Берестова), Картамиське (Харківська обл.).

Магнієві руди: оз. Сиваш, Веселянське (тільки-магnezитове, Запорізької обл.), Калуш.

Хромітові руди: у сточищі Південного Бугу в архейських породах Українського кристалічного щита.

Олов'яні (цинкові) руди: сточище р. Уборть, сточище р. Перга (обидва Житомирська обл.).

Поліметалічні руди – основним компонентом яких є свинець (олово) і цинк: Берегівське і Беганське (Закарпатська область), Нагольний кряж (Луганська область), Трускавецьке (Львівська область).

Алюмінієва промисловість (провідна, етапи: видобуток руди, збагачення алюмінієвої сировини, виробництво глинозему, виплавка алюмінію та його сплавів): Миколаївський глиноземний завод, Запорізький алюмінієвий завод

(металевий алюміній), Свердловський (Луганської обл.) завод алюмінієвих сплавів, Броварський завод алюмінієвих будівельних конструкцій.

Цинкова промисловість: Костянтинівка (завод «Укрцинк», Донецька область).

Магнієва промисловість: Калуш, Запоріжжя.

Титанова промисловість: Запоріжжя, Іршанськ (ГЗК, Житомирська область), Кримський завод двоокису титану (м. Красноперекопськ у Криму).

Виплавка ртуті (живого срібла): Микитівський ртутний комбінат (Донецька область).

Нікелева і феронікелева промисловість: Побузьке (Кіровоградська область, нікелевий завод).

Кремнієве виробництво (кристалічний): на Дніпровському алюмінієвому заводі (Запоріжжя).

Свинець (олово), вторинне виробництво: на заводі «Укрцинк» (Костянтинівка).

Золото: Травневе (Савранський район Одеської обл.), Мужієве, що коло Берегова (золото, поліметали – свинець і цинк), Сауляк – неподалік Рахова Закарпатської обл.

Виплавка інших вторинних кольорових металів: Донецьк, Харків, Одеса, Київ.

Обробка кольорових металів: Бахмутський завод імені Ківрінга (мідний і латунний прокат).

Виплавка твердих сплавів: Торез (завод наплавочних твердих сплавів), Світловодськ (Кіровоградської обл.).

Електродна промисловість: Запоріжжя (Дніпровський електродний завод).

Миколаївський глиноземний завод працює на імпортованих бокситах (більшість їх надходить з Угорщини та Нової Гвінеї).

Титаномангнієва промисловість має власну сировинну базу: мангнієві солі Прикарпаття і Присивашся, ільменіти Придніпров'я.

Україна імпортує руди та метали (олово, цинк, мідь, свинець, сурма, золото тощо) з Росії, Казахстану, Киргизстану, Узбекистану, Вірменії, Угорщини.

Виділити металургійні райони галузі і доповнити карту 1:

1. *Придніпровський:* Дніпро, Дніпродзержинськ, Запоріжжя, Марганець, Новомосковськ, Нікополь, Кривий Ріг.

Вузли: Дніпропетровський, Запорізький, Криворізький, Кременчуцький.

2. *Донецький:* Донецьк, Макіївка, Алчевськ, Харцизьк, Єнакієве, Краматорськ, Алмазний, Костянтинівка, Стаханов.

Вузли: Донецько-Макіївський, Єнакіївський, Алчевсько-Алмазянський.

3. *Приазовський:* Маріуполь, Керч (залізорудний комбінат), Комиш-Бурунська аглофабрика, трубні заводи.

На карті 1 необхідно позначити (окремим способом) розміщення деяких підгалузей та способів виплавки металу:

Переробна металургія: Запоріжжя, Костянтинівка, Стаханов.

Трубне виробництво: Новомосковськ, Дніпропетровськ, Нікополь, Луганськ, Харцизьк, Маріуполь.

Виробництво феросплавів: Запоріжжя, Нікополь, Стаханів.

Виробництво метизів: Дніпропетровськ, Харцизьк.

Коксохімічні заводи, виробництво флюсів та вогнетривів: Донбас, Придніпров'я, Крим (орієнтація на сировину).

Розрізняють такі *способи виплавки:*

1) *доменно-мартенівський.* Центри: Донецьк, Макіївка, Єнакієве, Краматорськ, Кривий Ріг, Маріуполь, Нікополь, Дніпропетровськ, Запоріжжя.

Недоліки: значна матеріале- та працемісткість, економічна нерентабельність, високе забруднення навколишнього середовища;

2) *киснево-конверторний.* Центри: Запоріжжя, Дніпропетровськ.

Переваги: значно економніший, переплавлення металобрухту, можливість контролю кількості та якості сталі; не потребує додаткового палива у вигляді природного газу. Процес виплавки – до 50 хв.;

3) *електрометалургія.* Центри: Дніпропетровськ, Запоріжжя.

Переваги: найякісніша сталь при низькому забрудненні навколишнього середовища; використовують металобрухт;

4) *інші способи:* порошкова металургія, пряме відновлення заліза з руди тощо.

Заводи, де представлені всі головні ланки чорної металургії (виробництво чавуну, сталі, прокату), називаються комбінатами повного циклу. Розміщені в Донбасі, Придніпров'ї, Приазов'ї.

На карті 2 позначити райони кольорової металургії:

1. *Донецький*: Костянтинівка (нікель, цинк), Артемівськ (обробка кольорових металів), Торез (тверді сплави), Свердловськ (алюмінієві сплави), Микитівка (ртуть).

2. *Придніпровський*: Миколаїв (глинозем), Запоріжжя (алюміній, титан, магній), Світловодськ, Побужжя.

3. *Карпатський*: Калуш (магній, двоокис титану). Основні *способи отримання кольорових металів такі*:

—*пірометалургійний* – завдяки високим температурам шихту поділяють на пітейн (складний сплав металів) та шлак, а потім, у процесі випаровування з дистилату отримують переважно "важкі" метали;

—*гідрометалургійний* – для отримання металів (цинк, мідь, нікель тощо) збагачену і подрібнену руду переводять у розчинну форму, далі відбувається вилуговування та виділення металу з водного розчину;

—*електрометалургійний* – за допомогою електротермічних або електрохімічних процесів, які потребують значну кількість електроенергії (до 10 000 кВт/год. на 1 т металу), отримують рідкісні, легкі метали, цинк, свинець, нікель тощо.

Вторинна кольорова металургія (вторинна переробка кольорових металів) дає 1/4 товарної продукції галузі. Потреби в кольорових металах та їх рудах задовольняються за рахунок не тільки імпорту, а й власного виробництва.

2. Розв'язати тести:

1. *До складу чорної металургії входять:*

а) видобуток, збагачення та агломерація залізних, марганцевих і хромітових руд;

б) виробництво чавуну, сталі, прокату, труб, металовиробів;

в) вторинна переробка чорних металів;

г) усі відповіді правильні.

2. *Який відсоток експорту в Україні припадає на чорну металургію:*

- а) 70;
- б) 10;
- в) 55;
- г) 40?

3. *Назвіть найбільші родовища каоліну:*

- а) Просянівське, Глуховецьке;
- б) Гуляйпільське, Базавлуцьке;
- в) Володимирське, Новосемизьке;
- г) відповіді а) і в) правильні.

4. *Скільки металургійних комбінатів в Україні:*

- а) 20;
- б) 15;
- в) 4;
- г) 13?

5. *Назвіть три основних металургійних райони України:*

- а) Придніпров'я, Донбас, Прикарпаття;
- б) Приазов'я, Прикарпаття, Придніпров'я;
- в) Донбас, Приазов'я, Прикарпаття;
- г) правильної відповіді немає.

6. *Металургійний комплекс – це:*

- а) видобуток і підготовка сировини до переробки;
- б) коксохімічне виробництво;
- в) металургійна обробка;
- г) взаємозумовлене поєднання всіх названих вище технологічних процесів.

7. *Комбінати, де відбувається видобуток і збагачення руди,*

називаються:

- а) комбінати повного циклу;
- б) комбінати неповного циклу;
- в) гірничозбагачувальні;
- г) переробні.

8. *Яке місце в світі посідає Україна за запасами залізної руди:*

- а) 1-ше;
- б) 4-те;
- в) 6-те;
- г) 7-ме?

9. *Виробництво якого металу посідає 1-ше місце в структурі виробництва в Україні:*

- а) цинку;
- б) алюмінію;
- в) титану;
- г) магнію?

10. *В якому з цих міст не виробляють феросплави:*

- а) Запоріжжя;
- б) Нікополь;
- в) Стаханів;
- г) Донецьк.

3. Назвіть основні центри виробництва продукції металургійного комплексу

Металургійна промисловість	Центри виробництва
Чорна	
Кольорова	

4. За стислою характеристикою назвіть металургійний район.

Характеристика	Металургійний район
Забезпечує металом місцеве машинобудування, тісно пов'язаний з коксохімією, виробництвом добрив і будматеріалів, випускає чавун, сталь, прокат	1
Профільна галузь – чорна металургія (50 % чорних металів), розташовано 14 металургійних заводів, виробляють чавун, сталь, прокат, мостові конструкції, сплави	2
Має у своєму складі 13 металургійних заводів, потужних коксохімічних підприємств (50 % коксу України), спеціалізується на виробництві трубопрокату, коксохімії, вогнетривів, феросплавів	3

Практичне заняття № 5. Проблеми розвитку галузей з виробництва сировини і матеріалів. Будівельно-індустріальний комплекс (2 год.).

Питання для обговорення

1. Загальна-характеристика будівельно-індустріального комплексу.
2. Галузева структура будівельного комплексу та її особливості формування в Україні.
3. Чинники розвитку та розміщення будівельно-індустріального комплексу.
4. Назвіть екологічні проблеми, що виникають внаслідок функціонування будівельно-індустріального комплексу.
5. Проблеми і перспективи будівельно-індустріального комплексу України.

Практичні завдання

Вивчити основні центри промисловості будівельних матеріалів, скляної та порцеляно-фаянсової промисловості України, їх сировинну базу та розміщення по території.

На контурну карту України нанести сировинну базу та центри промисловості будівельних матеріалів, скляної та порцеляново-фаянсової промисловості.

Після виконання завдання студенти зобов'язані здати викладачу практичні завдання на відмітку «зараховано».

Сировинна база будівельної, скляної та порцеляно-фаянсової промисловості.

Червоні і рожеві граніти: Вільшанське (Київська обл.), Корстенське (Житомирська обл.), Городецьке, Корсунське (Черкаська обл.), Тарасівська, Новоукраїнське (Кіровоградська обл.), Токійське, Карачунське (Дніпропетровська обл.), Кам'яномогильське (Донецька обл.), Олександрівське, Новоданилівське (Миколаївська обл.).

Сірі граніти: Трикратницьке, Софіївське, Костянтинівське (всі – Миколаївська обл.), Хлібодарівське (Донецька обл.), Бобринецьке

(Кіровоградська обл.). Жовтневе (Дніпропетровська обл.), Янцевське, Житомирське, Крошнянське (всі – Запорізької обл.).

Лабрадорити: Головінське. Турчинські, Юрбудівське, Володарське-Волинське (всі – Житомирська обл.).

Базальти: Берестовецьке, Базальтове, Костопільське, Рафалівське (всі – Рівненська обл.).

Мармуровидний вапняк і мармур: Діяловецьке, Малий Розис, Довгорунь, Рахівське (всі – Закарпатська обл.), Негребівське (Київська обл.), Кадиківське, Чоргунське (обидва – Республіка Крим).

Гіпс та ангідрит: Бахмутське, Майорівське, Михайлівське (всі – Донецька обл.), Лисичанське (Луганська обл.), Корупське (Харківська обл.),

Карбонатно-цементна сировина: Амвросіївське, Краматорське (Донецька обл.). Бахчисарайське (Республіка Крим). Миколаївське, Рава-Руське (обидва – Львівська обл.), Здолбунівське (Рівненська обл.). Шебелинське (Харківська обл.), Гуменецьке (Хмельницької обл.).

Трепел і опока: Михайлівське (Миколаївська обл.). Придністровське (Вінницька обл.).

Каолін: Просянське (Дніпропетровська обл.), Глуховецьке (Вінницька обл.), Корецьке (Рівненська обл.).

Кварцити і кварцитовидчі пісковики: Овруцьке (Житомирська обл.), Баницьке (Сумська обл.).

Пірофіліт: Кур'янівське, Нагорянське (обидва – Житомирська обл.).

Скляні піски: Новослівське, Берестовеньківське (обидва – Харківська обл.), Авдіївське, Михайлівське (обидва – Донецька обл.), Папірнянське, Глібівське (обидва – Чернігівська обл.), Великоглібовицьке, Задвір'ївське (обидва – Львівська обл.).

Виробництво керамзиту і термозиту (шлакова пемза): Керч, Одеса, Київська, Львівська, Житомирська, Харківська області.

Виробництво щебеню: Гнівань (Вінницька обл., каменедробильний завод), Токівка (Дніпропетровська обл., каменедробильний завод).

Виробництво цементу: Амвросіївка (п'ять підприємств), Краматорськ, Єнакієве (завод), Дніпродзержинськ (завод), Кривий Ріг (завод), Балаклія (цементно-шиферний комбінат), Новгород-Сіверський, Кам'янець-Подільський (завод), Здолбунів, (цементний завод і азбестоцементний завод), Миколаїв (Львівська обл., цементно-гірничий комбінат), Бахчисарай, Ольшанське (Миколаївська обл., завод), Одеса, Ямниця (цементно-шиферний комбінат біля Івано-Франківська).

Виробництво стінових матеріалів:

Глиняна цегла: Ірпінь (Київська обл.), Запоріжжя, Полтава, Чернівці, Івано-Франківськ, Коломия.

Силікатна цегла: Херсон, Дніпро, Кривий Ріг, Черкаси, Чернігів, Красний Лиман (Донецька обл.), Трипілля (Київська обл.), Ладижин (Вінницька обл.), Розвадів (Львівська обл.).

Силікатні вироби: Суми, Миколаїв, Білгород-Дністровський, Славута (Хмельницька обл.).

Виробництво нерудних будівельних матеріалів: Запоріжжя, Житомир, Кривий Ріг, Київ, Дніпро, Донецьк, Гнівань, Коростень, Кременчук, Хуст.

Виробництво теплоізоляційних виробів: Київський, Запорізький, Маріупольський, Донецький заводи.

Виробництво будівельної кераміки: Львів, Харків (керамічні заводи), Бахмут (завод керамічних труб).

Інші підприємства будівельної промисловості: Одеса (лінолеумний завод, комбінат покрівельних матеріалів), Виноградове (завод пластмасових сантехнічних виробів), Харків (завод метлаських плиток).

Виробництво скла: Бахмут, Лисичанськ (склоробний завод), Костянтинівка (завод «Автоскла», механізований склоробний завод, Київ (завод художнього скла), Львів, Одеса, Запоріжжя, Херсон (завод скловиробів, склотарний завод). Стрий, Керч (завод скловиробів), смт. Буча (Київська обл.)

Виробництво порцеляни: Коростень (порцеляновий завод столового посуду); Довбиш (Житомирська обл.), Борислав, Тернопіль, Полонне (Хмельницької обл.) – усі чотири порцелянові заводи випускають чайно-

кавовий посуд; Баранівка, Бродниця (Житомирська обл.), Дружківка (Донецька обл.), Полтава, Кіровоград, Суми, Синельникове (Дніпропетровська обл.).

2. Розв'яжіть тести

1. При розміщенні підприємств із виробництва будівельних матеріалів враховують чинники:

- а) споживчий і сировинний;
- б) споживчий і транспортний;
- в) екологічний і сировинний;
- г) водний і транспортний.

2. До промисловості стінових матеріалів належать:

- а) цегельна промисловість;
- б) виробництво облицювальних матеріалів;
- в) силікатна цегла;
- г) всі відповіді правильні.

3. До штучних в'язучих речовин належать:

- а) цемент;
- б) глина;
- в) бут;
- г) бітум.

4. Родовища базальту розміщені в області:

- а) Вінницькій;
- б) Дніпропетровській;
- в) Рівненській;
- г) Волинській.

5. Значна частина будівельних пісків видобуваються в областях:

- а) Донецькій;
- б) Харківській;
- в) Запорізькій та Миколаївській;
- г) всі відповіді правильні.

6. Мармур видобувають:

- а) у Закарпатті;

- б) на Поділлі;
- в) у Житомирській області;
- г) всі відповіді правильні.

7. *Центром виробництва скла є місто:*

- а) Артемівськ;
- б) Костянтинівна;
- в) Лисичанськ;
- г) всі відповіді правильні.

8. *Назвіть характерні особливості будівельних матеріалів:*

- а) значна об'ємна вага;
- б) транспортабельність;
- в) відповіді а) і б) правильні;
- г) правильної відповіді немає.

9. *Чинниками, які враховуються під час вибору районів і пунктів будівництва, є:*

- а) трудовий, сировинний, паливно-енергетичний, водний;
- б) кліматичні особливості регіонів;
- в) географічні умови;
- г) всі відповіді правильні.

10. *Матеріалами, створеними з промислових відходів, є:*

- а) шлакоблоки;
- б) бітум;
- в) асфальт;
- г) всі відповіді правильні.

Практичне заняття № 6. Хімічний та лісопромисловий комплекси України (2 години)

Питання для обговорення

1. Загальна характеристика хімічної промисловості: суть, галузева структура, важливість для економіки України.
2. Охарактеризуйте чинники розміщення галузей хімічного комплексу.

3. Дайте оцінку сировинній базі хімічної промисловості України.
4. Визначте проблеми розвитку галузей хімічного комплексу України.
5. Назвіть перспективи галузей хімічного комплексу України.
6. Визначте основні функції лісопромислового комплексу.
7. Охарактеризуйте фактори розвитку і формування лісопромислового комплексу України.
8. Розкрийте сутність та роль лісового господарства.
9. Охарактеризуйте лісозаготівельну промисловість та лісозаготівельні райони України.
10. Дайте характеристику деревообробній промисловості, а також розвитку та розміщенню її окремих галузей.
11. Охарактеризуйте найбільші підприємства целюлозно-паперової промисловості України і поясніть принципи їх розміщення.
12. Розкрийте сутність, структуру та функції лісохімічної промисловості України.
13. Розкрийте основні напрями подальшого розвитку лісопромислового комплексу України.

Практичні завдання

1. Вивчити основні центри хімії і нафтохімії, медичної, мікробіологічної галузей України та їх розміщення по території. Окремо виділити лісовиробництво та його поширення.

На контурну карту України структурними значками нанести центри хімічної та нафтохімічної промисловості (карта 1), лісовиробництва (карта 2).

Карта 1. Хімічний комплекс України.

Гірничо-хімічна промисловість.

Добування сірки: родовища – Немирівське, Язівське (Яворівський район), Любенське (Городоцький район), Роздольське (Миколаївський район), Жидачівське (Жидачівський район), Тлумацьке (Івано-Франківська область), Загайпільське (Івано-Франківська область); Роздольський і Яворівський гірничохімічні комбінати.

Добування калійної солі: Калуш-Голинське, Стебниківське, Дрогобицьке, Тростянецьке Бориславське, Доброгостівське, Моршинське.

Добування кухонної солі: Слов'янське, Артемівське (обидва – Донецька область), Єфремівське (Харківська область), Роменське (Сумська область), Солотвинське (Закарпатська область), Дрогобицьке (Львівська область), Долинське, Болехівське (обидва – Івано-Франківська область), Генічеське (Херсонська область).

Фосфатична сировина: Слов'яно-Бахмутське (Донецька обл.), Ізюмське (Харківська обл.), Незвиське (Івано-Франківська обл.), Кролевецьке (Чернігівська обл.), Стремигородське (Житомирська обл.).

Карбонатна сировина: крейда – Райгородське, Голосняківське (обидва – Слов'янський район Донецької обл.), Білогорівське (Лисичанський район Луганської обл.), Лисичанське; вапняк – Краснощокінське (околиця м. Красний Кут Луганської обл.), Дубовецьке (Галицький район Івано-Франківської області).

Барит: Беганське, Берегівське, Рахівське, Лопошське – околиця с. Квасове Рахівського району (всі – Закарпатська обл.), Лостунське (верхів'я р. Чорний Черемош), Мокроволноваське, Камишеवासьке, Іскрівське, Дальнє, Тепле (всі – Донецької області).

Графіт: Завалівське (Кіровоградська обл.), Петрівське (Кіровоградська обл.), Маріупольське.

Виробництво азотних добрив – на базі коксохімії: Северодонецьк (виробниче об'єднання «Азот» випускає гранульовану аміачну селітру), Горлівка (азотно-туковий завод). Дніпродзержинськ (азотно-туковий завод), Лисичанськ; на базі природного газу: Черкаси, Рівне.

Виробництво фосфатних добрив: Одеса (суперфосфатний завод), Вінниця (суперфосфатний завод, хімічний завод, де є цех грануляції суперфосфату), Суми (виробниче об'єднання «Хімпром», де вперше в колишньому СРСР почали виробляти кормові знефторені фосфати), Костянтинівка (найбільший у колишньому СРСР суперфосфатний цех).

Виробництво калійних добрив: Калуш, Стебник.

Виробництво сірчаної кислоти: Суми, Вінниця, Одеса, Костянтинівка.

Виробництво азотної кислоти: Донецьк (завод синтетичної азотної кислоти).

Виробництво соди: Слов'янськ (виробниче об'єднання «Хімпром»), Лисичанськ (содовий завод), Красноперекопськ.

Виробництво броду: Саки (бромний завод), Красноперекопськ (бромний завод).

Промисловість органічного синтезу (хімія органічного синтезу): Северодонецьк, Лисичанськ, Горлівка, Дніпродзержинськ, Запоріжжя, Бердянськ, Миколаїв, Івано-Франківськ.

Виробництво полімерних матеріалів.

Виробництво пластмас і синтетичних смол: Донецьк, Запоріжжя, Луцьк, Черкаси (виробниче об'єднання «Азот» виробляє іонообмінні смоли).

Виробництво пластмас: Дніпро, Прилуки, Харків.

Виробництво хімічних волокон і ниток: Київ (виробниче об'єднання «Хімволокно» випускає віскозне і капронове волокно), Черкаси, Чернігів, Житомир, Сокаль.

Виробництво капролактаму, поліетилену, поліхлорвінілових смол, полістиролу, вінілацетату: Горлівка (виробниче об'єднання «Стирол» випускає полістирол), Калуш (виробниче об'єднання «Хлорвініл» випускає поліхлорвінілові смоли), Первомайськ (Харківська обл., виробниче об'єднання «Хімпром» випускає поліхлорвініл), Северодонецьк (виробниче об'єднання «Азот» випускає капролактаму, вінілакт, поліетилен), Дніпродзержинськ (виробниче об'єднання «Азот» випускає полістирол, поліхлорвініл), Черкаси.

Переробка полімерних матеріалів.

Виробництво шин: Дніпро (виробниче об'єднання «Дніпрошина»), Біла Церква (виробниче об'єднання шин і гумоазбестових виробів), Бровари.

Гумоазбестова промисловість: Біла Церква, Копичинці. (Тернопільська обл.), Дубно (Рівненська обл.), Суми, Одеса, Горлівка, Донецьк, Луцьк, Чернівці.

Вироби з пластмаси: Дніпро, Прилуки, Харків.

Переробка пластмаси: Сімферополь, Бровари, Київ, Луцьк.

Лакофарбова промисловість: Дніпро, Маріуполь, Донецьк, Харків, Кривий Ріг, Київ, Ніжин, Львів, Борислав, Одеса, Мелітополь, Гуляйполе, Кропивницьк, Мала Виска (Кіровоградська обл.), Рубіжне (Луганська обл., анілофарбовий завод), Чернівці.

Хіміко-фотографічна промисловість: Шостка.

Побутова хімія: Хмельницький, Рівне, Коростень, Славута, Конотоп (Сумська обл.), Ужгород, Сімферополь, Могилів-Подільський, Кременець, Луцьк, Чернівці.

Нафтохімічна промисловість: Львів, Херсон, Бердянськ, Дзержинськ, Дрогобич, Івано-Франківськ, Київ.

Медична промисловість.

Хіміко-фармацевтична промисловість: Тернопіль (фармацевтична фабрика), Умань (вітамінний завод), Львів (хіміко-фармацевтичний завод), Бахмут (фармацевтична фабрика), Лубни (хіміко-фармацевтичний завод), Київ (об'єднання «Дарниця»), Харків (виробниче об'єднання «Здоров'я»), Житомир (завод з первинної . переробки рослинної лікарської сировини).

Промисловість медичної техніки: Львів (науково-виробниче об'єднання «РЕМА»), Ізюм (Харківська обл., оптико-механічний завод), Київ (виробниче об'єднання «Медапаратура»), Одеса (виробниче об'єднання «Медлаборатортехніка», об'єднання «Біостимулятор»), Харків (завод точного медичного приладобудування).

Виробництво медичних виробів і скла, порцеляни і пластмас:

Харків (завод медичних пластмас і стоматологічних матеріалів), Білгород-Дністровський (завод медичних виробів із полімерних матеріалів), смт. Биківці (Житомирська обл., виробниче об'єднання «Південмедскло»).

Виробництво виробів для пакування і фасування лікарських засобів:

Черкаси (фабрика гідровати).

Виробництво зуболікарських і зуботехнічних матеріалів: Харків (завод медичних пластмас і стоматологічних матеріалів).

Мікробіологічна промисловість: всього в Україні діють 11 підприємств, серед яких найбільшими є Ладижинський завод ферментних препаратів (Вінницька обл.), Немішаївський завод біохімічних препаратів (Київська обл.), Кременчуцький завод білково-вітамінних концентратів (Полтавська обл.).

Карта 2. Лісопромисловий комплекс України.

Лісопильне та стругальне виробництво: Берехомет (Чернівецька обл.),

Чернівці, Вигода, Коломия, Болехів, Надвірна, Ворохта, Рожнятів (Івано-Франківська обл.), Рахів, Тересва, Чинадієво (Закарпатська обл.), Сколе, Стрий, Добромиль, Самбір (Львівська обл.), Ковель, Камінь-Каширський (Волинська обл.), Костопіль, Сарни (Рівненська обл.), Овруч, Коростень, Малин (Житомирська обл.);

Виробництво будівельних матеріалів і фанери: Київ, Харків, Свалява, Запоріжжя, Донецьк, Одеса, Коростень, Чернівці, Львів, Костопіль, Суми;

Виробництво сірників: Березне (Рівненська обл.);

Меблева промисловість: практично всі великі міста країни або розташовані поблизу них деякі середні та малі міста (Київ, Харків, Дніпро, Одеса, Донецьк, Львів, Чернігів, Ужгород, Мукачеве, Житомир, Івано-Франківськ).

Хімічна обробка (лісохімія). Основний фактор розміщення – сировина. 11 центрів – невеликі міста Карпат та Полісся: Вигода, Свалява, Перечин, Великий Бичків (Івано-Франківська обл.), Славута (Хмельницька обл.), Коростень (Житомирська обл.), Ковель, Васильків, Запоріжжя, Одеса, Кропивницьк, Слов'янськ, Вінниця.

Целюлозні комбінати: центри розміщені на великих річках: Ізмаїл (Одеська обл.) – на Дунаї, Цюрупинськ (Херсонська обл.) – на Дніпрі. Центри паперової промисловості: Жидачів (Львівська обл.), Рахів (Закарпатська обл.), Понінка (Хмельницька обл.), Малин (Житомирська обл.), Обухів (Київська обл.), Корюківка (Чернігівська обл.).

Використання деревних відходів. Виробництво ДВП та ДСП – Київ, Харків, Донецьк, Одеса, Вигода, Свалява, Тересва, Дрогобич, Малин, Чернігів, Ковель, Суми.

2. Розв'яжіть тести:

1. *Основна хімія не включає виробництво:*

- а) мінеральних добрив;
- б) соди;
- в) полімерів;
- г) кислот.

2. *Районами виробництва соди є:*

- а) Донбас та Придніпров'я;

- б) АР Крим;
- в) Донбас та Крим;
- г) Прикарпаття.

3. Найвищий рівень хімізації характерний для:

- а) Кіровоградської області;
- б) Запорізької області;
- в) Донецької області;
- г) Луганської області.

4. Центром промисловості хімічних волокон та ниток є:

- а) Одеса;
- б) Чернігів;
- в) Вінниця;
- г) Первомайськ.

5. Фармацевтична та мікробіологічна галузі орієнтуються на:

- а) сировину;
- б) споживача;
- в) трудові ресурси;
- г) всі відповіді правильні.

6. Гірничохімічна промисловість розвивається в:

- а) Прикарпатті;
- б) Донбасі;
- в) Присивашші;
- г) всі відповіді правильні.

7. Апатити для виробництва фосфатних добрив імпортують з:

- а) Північної Африки;
- б) Південної Африки;
- в) Росії;
- г) Угорщини.

8. Синтетичні барвники виробляють у:

- а) Дрогобичі;
- б) Львові;

- в) Одесі;
- г) Рубіжному.

9. *Хімія органічного синтезу розвивається на основі переробки:*

- а) нафти, газу, вугілля;
- б) торфу, нафти, руди;
- в) крейди, вапняку, нафти;
- г) графіту, торфу, сірки.

10. *Центр виробництва сірчаної кислоти:*

- а) Калуш;
- б) Бердянськ;
- в) Луганськ;
- г) Виноградів.

11. *Деревообробний підкомплекс включає:*

- а) меблеву промисловість;
- б) целюлозну промисловість;
- в) лісозаготівельну промисловість;
- г) всі відповіді правильні.

12. *У виробництві продукції целюлозно-паперової промисловості переважно використовується деревна маса:*

- а) листяних порід;
- б) хвойних порід;
- в) змішаного лісу;
- г) всі відповіді правильні.

13. *Провідна галузь лісопромислового комплексу:*

- а) лісозаготівельна;
- б) деревообробна;
- в) лісохімічна;
- г) лісове господарство.

14. *Понад 90 % всього лісу України заготовляють:*

- а) у Карпатах і на Поліссі;
- б) у Криму і Карпатах;

в) у Лісостепу і на Поліссі;

г) у Криму і Лісостепу.

15.Центри целюлозного виробництва розміщуються:

а) у лісопромислових районах;

б) біля великих електростанцій;

в) на великих річках;

г) у районах споживання готової продукції.

16. Який основний фактор зумовлює розміщення підприємств лісогосподарського комплексу:

а) транспортний;

б) сировинний;

в) працересурсний;

г) енергетичний.

17. Головний імпортер паперу, ділової деревини та пиломатеріалів для України:

а) Росія;

б) Канада;

в) Фінляндія;

г) Швеція.

18. Близько 70 % товарної продукції лісопромислового комплексу дає:

а) лісохімічна промисловість;

б) целюлозно-паперова;

в) деревообробна;

г) лісозаготівельна.

19. Лісохімія найбільше розвинена в областях:

а) Київській, Чернігівській, Житомирській;

б) Донецькій, Луганській;

в) Рівненській, Волинській;

г) Івано-Франківській, Закарпатській, Львівській.

20. У державних лісах України переважають (становлять 14 %) вікові групи:

а) молодняки;

- б) середньовікові;
- в) пристигаючі;
- г) стиглі й перестійні.

3. Визначте галузі хімічної промисловості, для розміщення яких наведені чинники відіграють вирішальну роль:

Чинники розміщення	Галузі хімічної промисловості
Сировинний	
Водний	
Споживчий	
Трудоресурсний	

4. Заповніть центри виробництва продукції хімічної промисловості:

Продукція хімічної пром-	Центри виробництва
Мінеральні добрива	
Кислоти	
Пластмаси	
Соди	
Хімічні реагенти	

Практичне заняття № 7. Агропромисловий комплекс та агробізнес України: галузева та територіальна структура, проблеми і перспективи розвитку (2 години).

Питання для обговорення

1. АПК: сутність, значення і місце в господарському комплексі. Галузева структура і форми територіальної організації АПК.
2. Агробізнес в Україні: особливості формування та подальші тенденції розвитку.
3. Характеристика природних умов і факторів розвитку сільського господарства України. Сільське господарство – сировинна база АПК.
4. Рослинництво України: галузева структура та особливості розміщення основних галузей.

5. Тваринництво України: галузева структура та особливості розміщення основних галузей.

6. Структура та принципи розміщення основних галузей переробного комплексу АПК України.

Практичні завдання

1. Скласти схему галузевої структури промисловості з переробки сільськогосподарської сировини.

2. Скориставшись сучасними географічними атласами та допоміжною літературою сформулювати сучасну картосхему основних центрів харчової та легкої промисловості України. Письмово порівняти із номенклатурними позиціями 1995 року (Додаток А). Вказати причини негативних явищ у переробній промисловості АПК України.

3. Визначити райони найвищої концентрації харчової промисловості і пояснити чинники, що впливають на цей процес.

Після виконання завдання студенти зобов'язані здати викладачу практичні завдання на відмітку «зараховано».

Додаток А

Легка промисловість України.

Текстильне виробництво

Виробництво бавовняних тканин і пряжі: Херсон, Тернопіль, Донецьк (усі бавовняні комбінати), Київ, Долина (Івано-Франківська обл.), Макіївка (Донецька обл.), Полтава, Львів (усі бавовнянопрядильні фабрики), Чернівці (текстильне об'єднання), Нікополь (ниткова фабрика).

Виробництво вовняних тканин: Луганськ (тонкосуконний комбінат), Чернігів (камвольно-суконний комбінат), Дунаївці (Хмельницька обл.), Одеса (обидві – вовняні фабрики), Кривий Ріг (вовнопрядильна фабрика).

Виробництво шовкових тканин: Київ, Дарниця, Черкаси (усі – шовкові комбінати).

Виробництво лляних тканин: Рівне, Житомир (обидва льонокомбінати), Радомишль, Овруч (Житомирська обл.), Калуш (Івано-Франківська обл.) – усі заводи первинної обробки льону.

Виробництво трикотажних виробів: Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Донецьк, Львів, Запоріжжя, Чернівці, Ужгород, Миколаїв в усіх – трикотажні фабрики), Горлівка (фабрика трикотажного полотна), Мукачеве (фабрика білизняного трикотажу), Орджонікідзе (Дніпропетровська обл., трикотажна фабрика).

Виробництво панчішно-шкарпеткових виробів: найбільші центри – Київ, Харків, Чернівці, Донецьк, Львів.

Швейна промисловість: Київ (швейне об'єднання «Україна»), Харків (швейне об'єднання), Одеса (швейне об'єднання), Львів (виробниче об'єднання «Маяк»), Дрогобич (виробниче об'єднання «Зоря»), Чернівці (виробниче об'єднання), Переяслав-Хмельницький, Бахмут, Миколаїв, Кіровоград, Луганськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Донецьк (у всіх швейні фабрики).

Шкіряна промисловість: Львів, Луцьк, Рівне, Тернопіль, Чернівці, Вінниця, Житомир, Івано-Франківськ, Бердичів, Коростишів (Житомирська обл.), Ірпінь, Васильків (Київська обл.), Ромни, Глухів (Сумська обл.), Дніпропетровськ, Слов'янськ, Сімферополь (шкіргалантерейна фабрика).

Виробництво взуття: Луганськ, Київ, Львів, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Васильків, Миколаїв, Бердичів, Запоріжжя, Мукачеве, Лубни (Полтавська обл.).

Хутрова промисловість: Тисмениця (Івано-Франківська обл., виробниче об'єднання «Тисмениця»), Харків (хутрове виробниче об'єднання), Заліщики (Тернопільська обл.), Івано-Франківськ, Львів, Жмеринка (Вінницька обл.).

Харчова промисловість.

1. Плодоовочекочсервна промисловість: Одеса, Сімферополь, Херсон, Ізмаїл, Черкаси, Ніжин, Кам'янець-Подільський, Тячів (Закарпатська обл.) Рожище (Волинська обл.), Ямпіль, Тульчин, Калинівка (Вінницька обл.) Долина, Перегінське, Коломия (Ів.Франківська обл.), Снігурівка, Гола Пристань, Скадовськ (Херсонська обл.), Новий Буг, Вознесенськ, Нова Одеса (Миколаївська обл.).

2. Цукрова промисловість: Бердичів, Погребище, Турбів, Крижопіль, Бершадь (Вінницька обл.); Городенка, Бовшів (Ів.-Франківська обл.) В.Коровинці (Житомирська обл.); Миронівка, Рокипне, Гребінка (Київська обл.).

3. Олійно-жирова: Вінниця, Запоріжжя, Одеса, Слов'янськ, Чернівці. Жирова – Харків, Ніжин; Олійна – Кіровоград, Пологи, Дніпропетровськ, Вовчанськ, Полтава.

4. Тютюново-махоркова промисловість: Київ, Львів, Харків, Черкаси, Прилуки. Тютюново-ферментаційні заводи: Жмеринка, Сімферополь, Берегово, Борщів, Монастириськ.

5. Борошномельно-круп'яна промисловість: Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Миколаїв, Запоріжжя, Львів, Тернопіль.

- Елеватори: Херсон, Миколаїв, Одеса, Маріуполь, Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кременчук, Луганськ, Сімферополь, Мукачеве, Феодосія, Керч.

- Макаронна промисловість (11 спеціалізованих підприємств і 23 цехи при хлібзаводах) – Миколаїв, Донецьк, Дніпропетровськ, Одеса, Харків, Чернігів, Львів, Тернопіль.

- Кондитерська промисловість (79 підприємств) – Київ, Львів, Харків. Дніпропетровськ, Одеса, Маріуполь, Вінниця, Луганськ, Житомир, Закарпаття.

6. Молочна промисловість:

- маслоробна (107 підприємств) – найбільше у Вінницькій, Полтавській, Чернігівській, Дніпропетровській, Черкаській областях;

- сироробна (18 підприємств) – Новгород-Сіверський, Дубнівський, Городенківський, Старосамбірський, Дніпроруднівський;

- виробництво сухого обезжиреного молока – Староконстантинівський, Веселинівський, Тербовлянський, Бобровицький, Буринський, Маловиськівський;

- виробництво молочних консервів – Тальнівський, Смілянський, Первомайський, Гніванський, Лубенський;

• молочні заводи – Київ, Вінниця, Черкаси, Чернігів, Житомир, Хмельницьк, Рівне, Луцьк, Суми, Луганськ, Миколаїв, Херсон, Сімферополь.

7. М'ясна промисловість: Київ, Вінниця, Черкаси, Чернігів, Житомир, Дніпропетровськ, Донецьк, Харків, Полтава.

4. Розв'яжіть тести

1. *Яка спеціалізація тваринництва в Карпатах:*
  - а) конярство;
  - б) вівчарство;
  - в) свинарство;
  - г) всі відповіді правильні?
2. *Назвіть основні райони виноградарства України:*
  - а) Причорноморські області;
  - б) області степової зони;
  - в) Причорноморські, Приазовські і Закарпатські області;
  - г) центральні області.
3. *Основна технічна культура, що росте на Півдні України:*
  - а) соняшник;
  - б) цукровий буряк;
  - в) льон-довгунець;
  - г) кукурудза.
4. *АПК якої області України має таку спеціалізацію: частково цукрово-бурякове виробництво, частково льонопромислове:*
  - а) Кіровоградська;
  - б) Вінницька;
  - в) Львівська;
  - г) Полтавська?
5. *Які сільськогосподарські культури ростуть у степу:*
  - а) картопля;
  - б) соняшник;
  - в) ячмінь;
  - г) овес?

6. *Який фактор найбільше зумовлює територіальну організацію свинарства в Україні:*

- а) особливості природної кормової бази;
- б) потреби міських поселень;
- в) особливості розміщення комбікормової промисловості;
- г) особливості розміщення харчової промисловості?

7. *В якій природній зоні України найбільш розвинена олійножирова промисловість:*

- а) Полісся;
- б) Лісостеп;
- в) Степ;
- г) Карпати?

8. *Чим зумовлена орієнтація на споживача підприємств кондитерської промисловості:*

а) наявністю пакувальних матеріалів у великих містах;
б) обмеженим терміном зберігання і низькою транспортабельністю продукції;

- в) значною водомісткістю виробництва;
- г) всі відповіді правильні?

9. *Яка з галузей має сезонний характер:*

- а) хлібопекарська;
- б) м'ясна;
- в) цукрова;
- г) молочна?

10. *В якій природній зоні України найвища щільність великої рогатої худоби:*

- а) Полісся;
- б) Степ;
- в) Карпати;
- г) Лісостеп

5. До галузей сільськогосподарської промисловості доберіть місця спеціалізації:

Бавовняна	А. Житомир, Рівне, Луцьк, Сарни, Ковель.
Вовняна	Б. Одеса, Коростень, Харків.
Конопляноджгутова	В. Херсон, Донецьк, Нікополь, Київ, Харків.
Лляна	Г. Чернігів, Донецьк, Київ, Одеса, Кривий Ріг, Суми, Луганськ.

Практичне заняття № 8. Соціальна сфера. Проблеми розвитку транспортного комплексу України (2 години).

Питання для обговорення

1. Соціальна сфера як утворюючий потенціал країни. Сучасна галузева структура.
2. Особливості розвитку освіти та науки України.
3. Вплив рівня розвитку соціального комплексу на якість життя населення.
4. Сучасна концепція розвитку соціального комплексу України.
5. Транспортний комплекс у структурі суспільного господарства.
6. Розвиток транспортного комплексу України.
7. Соціально-економічні проблеми розвитку транспортного комплексу.

Практичні завдання

1. Скласти схеми класифікації видів транспорту:

- за регіональними ознаками;
- видами сполучення;
- за приналежністю до транспортних засобів.

Після виконання завдання студенти зобов'язані здати викладачу практичні завдання на відмітку «зараховано».

2. Розв'яжіть тести

1. *Проблема збереження висококваліфікованих кадрів і впровадження наукових розробок і досягнень у практику є характерною рисою:*
  - а) охорони здоров'я та надання соціальної допомоги;
  - б) науки та наукового обслуговування;
  - в) освіти;
  - г) фізичної культури.
2. *Духовні та фізичні потреби населення покликаний задовольняти:*
  - а) соціально-культурний комплекс соціальної сфери;
  - б) матеріально-побутовий комплекс;
  - в) рекреаційний міжгалузевий комплекс;
  - г) правильні відповіді а) та в).
3. *Матеріальні умови життя населення покликаний забезпечувати:*
  - а) соціально-культурний комплекс соціальної сфери;
  - б) матеріально-побутовий комплекс;
  - в) рекреаційний міжгалузевий комплекс;
  - г) правильні відповіді а) та в).
4. *Економічне значення соціальної інфраструктури для розвитку суспільства полягає в:*
  - а) підвищенні рівня життя населення;
  - б) відтворенні робочої сили;
  - в) сприянні всебічному і гармонійному розвитку особистості;
  - г) всі відповіді правильні.
5. *Соціальне значення соціальної інфраструктури для розвитку суспільства полягає в:*
  - а) підвищенні рівня життя населення;
  - б) відтворенні робочої сили;
  - в) підвищенні продуктивності праці;
  - г) всі відповіді правильні.
6. *До діяльності у сфері культури належать:*
  - а) діяльність бібліотек та архівів;
  - б) виробництво фільмів;

- в) діяльність ботанічних садів, зоопарків та заповідників;
  - г) всі відповіді правильні.
7. *Підрайонами Південного рекреаційного району є:*
- а) Західний, Кримський, Східний;
  - б) Закарпаття, Карпати, Передкарпаття;
  - в) Полісся;
  - г) всі відповіді правильні.
8. *Підрайонами Карпатського рекреаційного району є:*
- а) Західний, Кримський, Східний;
  - б) Закарпаття, Карпати, Передкарпаття;
  - в) Полісся;
9. *Об'єднана транспортними центрами і вузлами дорожня мережа разом з рухомим складом, портами, складськими та іншими господарствами – це:*
- а) транспортна інфраструктура;
  - б) транспортна мережа;
  - в) транспортна система;
  - г) транспортний комплекс.
10. *Як галузь виробничої інфраструктури транспорт:*
- а) самостійно не створює нових матеріальних цінностей, але бере участь у процесі виробництва;
  - б) характеризується динамічністю засобів;
  - в) правильні відповіді а) і б);
  - г) правильної відповіді немає.
11. *До транспортної мережі шляхів належать:*
- а) залізничні лінії, автомобільні дороги, внутрішні водні шляхи, повітряні лінії;
  - б) трубопроводи;
  - в) тролейбусні, трамвайні, метрополітенні колії;
  - г) всі відповіді правильні.
12. *Внутрішньовиробничий транспорт належить до транспорту:*
- а) загального користування;

- б) відомчого користування;
- в) особистого користування;
- г) вантажного.

13. *Розподіл транспорту на залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний тощо відбувається за:*

- а) видами транспортних засобів;
- б) сферами використання;
- в) видами перевезень;
- г) призначенням.

14. *За видами перевезень транспорт поділяють на:*

- а) пасажирський і вантажний;
- б) вантажний і міський;
- в) пасажирський і міський;
- г) пасажирський, вантажний, міський.

15. *Перше місце за вантажообігом і друге за пасажирообігом посідає:*

- а) залізничний транспорт;
- б) водний;
- в) автомобільний;
- г) повітряний.

16. *Перше місце за перевезенням пасажирів та третє за вантажообігом посідає:*

- а) залізничний транспорт;
- б) водний;
- в) автомобільний;
- г) повітряний.

17. *Через територію України проходять газопроводи:*

- а) "Союз";
- б) "Братерство";
- в) "Прогрес";
- г) всі відповіді правильні.

18. *Місто, яке є одночасно портом на Чорному морі та на Дунай, – це:*

- а) Керч;
- б) Ізмаїл;
- в) Рені;
- г) Одеса.

Практичне заняття № 9. Регіональна політика держави. Інвестиційна політика у регіональному розвитку продуктивних сил (2 години)

Питання для обговорення

1. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України.
2. Суть, роль і значення місцевого самоврядування.
3. Державне регулювання інвестиційної діяльності. Становлення регіональної інвестиційної політики в Україні.
4. Напрями та принципи здійснення регіонального інвестиційного процесу.
5. Інвестиційна привабливість регіонів.
6. Депресивні регіони.

Практичні завдання

1. Розв'яжіть тести :

1. *Регіональна політика – це:*

- а) сукупність організаційних, правових та економічних заходів, які здійснюються суб'єктами регіональної політики в сфері регіонального розвитку країни відповідно до її поточних і стратегічних цілей;
- б) діяльність органів центральної і регіональної влади, спрямована на покращання соціального забезпечення населення;
- в) діяльність органів місцевого самоврядування, що має на меті стимулювання розвитку віддалених від центру частин регіону;
- г) діяльність, спрямована на забезпечення сталого розвитку регіону, ініціатором якої є територіальна громада.

2. *Об'єктами регіональної політики є:*

- а) адміністративні області;
- б) територіально-виробничі комплекси;
- в) економічні райони;

г) всі відповіді правильні.

3. *Суб'єктами регіональної політики є:*

а) органи державної влади;

б) органи місцевого самоврядування;

в) агенції регіонального розвитку;

г) всі відповіді правильні.

4. *Метою регіональної політики є:*

а) стимулювання створення робочих місць у регіонах;

б) підтримка соціально-економічного розвитку депресивних регіонів;

в) створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів;

г) ефективне використання ресурсів регіону (трудових, природних, матеріальних, фінансових, управлінських).

5. *Механізм реалізації регіональної економічної політики – це:*

а) об'єктивні закони розвитку суспільства, що відображають відносини в процесі виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ та найістотніші стійкі зв'язки між явищами економічного життя суспільства;

б) система конкретних економічних важелів та організаційно-економічних засобів, за допомогою яких здійснюється державний вплив на просторову організацію продуктивних сил, забезпечується соціально-економічний розвиток регіонів, вдосконалюється структура їх господарського комплексу;

в) сформульовані суспільством керівні положення, якими визначаються об'єктивні потреби та умови суспільного розвитку, котрі воно реалізує в процесі своєї практичної діяльності для досягнення поставленої мети;

г) правильної відповіді немає.

6. *Основними складовими механізму державної регіональної економічної політики України є:*

а) відповідна законодавчо-нормативна база;

б) бюджетно-фінансове регулювання регіонального розвитку;

в) прогнозування і програмування;

г) всі відповіді правильні.

7. *До основних економічних регуляторів регіонального соціально-економічного розвитку з боку держави належать:*

- а) законодавче поле, в межах якого функціонують економічно самостійні суб'єкти господарської діяльності;
- б) грошово-фінансові та податкові;
- в) зовнішньоторговельні регулятори;
- г) правильні відповіді б) і в).

8. *Основні напрями інвестиційної політики держави:*

- а) залучення кредитів, гарантій, міжнародної технічної та гуманітарної допомоги, іноземних інвестицій під перспективні інвестиційні проекти;
- б) реформування міжбюджетних відносин;
- в) сприяння у визначенні основних пріоритетів інвестування у підприємства й організації регіону;
- г) включення усіх коштів бюджетних організацій до спеціального фонду бюджету, видатки якого контролюватимуться Державним казначейством.

9. *В Україні найбільш інвестиційно привабливими є:*

- а) місто Київ, Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Харківська області;
- б) Донецька, Харківська області та Автономна Республіка Крим;
- в) місто Київ, Закарпатська, Полтавська, Черкаська області, Автономна Республіка Крим;
- г) місто Севастополь, Автономна Республіка Крим, Волинська, Рівненська області.

10. *До факторів, що визначають рівень інвестиційної привабливості на загальнодержавному рівні, належать:*

- а) рівень розвитку нормативно-правової бази;
- б) ефективність державного управління економікою;
- в) сталість податкової системи, зміна у рівнях корупції та криміногенна ситуація;
- г) всі відповіді правильні.

2. Встановіть відповідність між завданням державної регіональної політики і видом регіональної політики.

1.Регіональна економічна політика	А. Досягнення бажаного в довготерміновій перспективі типу відтворення населення.
2.Регіональна соціальна і культурна політика	Б. Цілеспрямована зміна структури, перепрофілювання промислового виробництва, технічне переоснащення його на базі сучасних високих технологій
3.Регіональна демографічна політика	В. Забезпечення випереджального розвитку соціальних інститутів (освіти, культури, медицини, фізичної культури і спорту) та зростання соціальних інвестицій у всіх регіонах країни.
4.Регіональна економічна політика	Г. Збереження довкілля та забезпечення еколого-безпечних умов життєдіяльності населення за допомогою методів, що враховують специфіку територій.
5.Науково-технічна політика	Д. Регіональна інтенсифікація раціонального використання природно-господарського потенціалу.

3. Розподіліть чинники, що визначають рівень інвестиційної привабливості регіонів, на загальнодержавні та регіональні:

- а) рівень розвитку нормативно-правової бази;
- б) рівень розвитку виробничої інфраструктури, фондового ринку, банківської системи;
- в) рівень ділової активності;
- г) ефективність державного управління економікою;
- д) платоспроможність населення;
- є) сталість податкової системи;
- ж) зміна в рівнях корупції та криміногенна ситуація тощо;
- з) активність органів місцевої влади та самоврядування, що можуть активно сприяти залученню інвестицій у регіон.

Практичне заняття № 10. Соціально-економічна характеристика регіонів України. Нові форми регіонального розвитку (1 година).

Семінарське заняття проходить у формі науково-практичної конференції.

Студенти самостійно обирають тему науково-практичного дослідження:

Економічні райони України.

1. Соціально-економічний розвиток Північно-Західного району.
2. Соціально-економічний розвиток Карпатського району;
3. Соціально-економічний розвиток Подільського району;
4. Соціально-економічний розвиток Столичного району;
5. Соціально-економічний розвиток Північно-Східного району;
6. Соціально-економічний розвиток Центрального району;
7. Соціально-економічний розвиток Південно - Українського району;
8. Соціально-економічний розвиток Донецького району.
9. Соціально-економічний розвиток Придніпровського району.

Орієнтовний план економіко-географічної характеристики:

- Економіко-географічне положення.
- Природні умови та природні ресурси.
- Демографічна ситуація.
- Розвиток господарського комплексу (промисловість, сільське господарство і т.д.). Галузі спеціалізації.

- Основні проблеми та шляхи їх вирішення.

Нові форми регіонального розвитку.

- Спеціальні (вільні) економічні зони.
- Спільні підприємства.
- Регіональні науково-технологічні парки.
- Регіональні ринки.
- Транскордонне співробітництво.
- Глобалізація регіонального співробітництва.

Практичне заняття № 11. Зовнішньо-економічні зв'язки у забезпеченні регіонального розвитку продуктивних сил (1 година)

Питання для обговорення

1. Становлення зовнішньоекономічної діяльності України в ринкових умовах.

2. Експортний потенціал та рівні реалізації конкурентних переваг української економіки.

3. Імпорт України.

4. Транзитний потенціал України і його використання.

Практичні завдання

1. Розв'яжіть тести

1. *Транскордонне співробітництво визначається як:*

а) сукупність організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на стимулювання ефективного розвитку продуктивних сил регіонів, раціональне використання їх ресурсного потенціалу з метою підвищення життєвого рівня населення та охорони навколишнього природного середовища, вдосконалення територіальної організації суспільства;

б) спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами;

в) організаційно-правова, економічна, соціальна, культурно-освітня, екологічна та управлінська діяльність держави, спрямована на забезпечення комплексно-пропорційного розвитку окремих територій країни на основі раціонального використання та збереження їх особливостей та інтегрального потенціалу;

г) правильної відповіді немає.

2. *Найбільш забруднені внаслідок впливу техносфери та стихійних лих є території областей:*

а) Київської та Луганської;

б) Закарпатської та Запорізької;

в) Донецької та Луганської;

г) Донецької.

3. *Спеціальні (вільні) економічні зони – це:*

а) поєднання на певній території промислових підприємств, взаємопов'язаних економічно (спільним використанням місцевих природних ресурсів, єдністю

виробничої і соціальної інфраструктури), а на вищих ступенях розвитку – і технологічно (кооперуванням і комбінуванням виробництва);

б) частина території держави, на якій встановлено спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування законодавства країни, орієнтованого на посилення зовнішньоекономічних зв'язків, насамперед за рахунок залучення іноземного капіталу;

в) поєднання економічно взаємопов'язаних галузей на основі міжвідомчих зв'язків.

4. *За організаційно-функціональною ознакою виділяють такі типи вільний економічних зон:*

- а) торговельно-складські;
- б) промислово-виробничі;
- в) офшорні зони;
- г) правильні відповіді б) та в).

5. *До промислово-виробничих зон належать:*

- а) експортно-виробничі зони;
- б) імпортно-виробничі зони;
- в) зони «дьюті-фрі»;
- г) правильні відповіді а) і б).

6. *До основних завдань транскордонного співробітництва належать:*

а) забезпечення прискорення процесів вирівнювання життєвого рівня населення прикордонних територій та досягнення вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон до повної інтегрованості простору;

б) сприяння мобілізації місцевих ресурсів та їх ефективному використанню з метою підвищення життєвого рівня населення прикордонних територій;

в) забезпечення вирішення спільних проблем у транскордонному регіоні, у тому числі для вирішення питань національної безпеки;

- г) правильні відповіді б) та в).

7. *Залежно від цілей, завдань, масштабу, характеру тощо транскордонного співробітництва виділяють такі його форми:*

а) одноразові заходи транскордонної співпраці та довготривала транскордонна співпраця, яка ґрунтується на використанні внутрішніх переваг і можливостей або наявних ресурсів прикордонних регіонів;

б) транскордонна співпраця в системі тарифного та нетарифного регулювання імпорту з урахуванням необхідності створення сприятливих умов для розвитку національного виробника;

в) транскордонна діяльність, яка базується на розробленій транскордонній або міжрегіональній концепції або стратегії налагодження добросусідських взаємовідносин у різних сферах;

г) всі відповіді правильні.

8. *Транскордонне співробітництво на регіональному рівні включає такі етапи:*

а) налагодження нових та відновлення наявних зв'язків між партнерами регіону;

б) розробка і забезпечення програм розвитку;

в) створення вільних економічних зон;

г) правильні відповіді а) і б).

9. *Соціальне транскордонне співробітництво в Україні покликане вирішувати такі питання:*

а) запровадження дієвих механізмів соціального захисту населення;

б) координація заходів культурної політики;

в) регулювання трудової міграції та ринку робочої сили;

г) всі відповіді правильні.

2. З'єднайте групи країн та напрями, за якими відбувається їх взаємодія з Україною.

1. Країни «Великої сімки».

2. Країни Європейського Союзу.

3. Країни Центральної Європи.

4. Країни Близького та Середнього Сходу.

5. Індія, Китай.

6. Бразилія, Аргентина, Чилі та інші країни Латинської Америки.

А. Забезпечення економіки України альтернативними джерелами енергоносіїв та фінансовими «портфельними» інвестиціями; інженерно-технічні послуги з України зі спорудження промислових та цивільних об'єктів, транспортної і комунальної структури.

Б. Необхідність співпраці між ними з подальшим створенням зон вільної торгівлі з найбільш розвинутими країнами регіону; розвиток пріоритетних напрямів зовнішньоекономічної діяльності з метою використання вигідного розташування прикордонних територій.

В. Забезпечення економічної інтеграції господарства України у загальний економічний простір.

Г. Враховуючи зацікавленість цих країн у реалізації своїх національних космічних програм, корисною вбачається співпраця у сфері обміну ліцензіями та «ноу-хау» в аерокосмічній галузі.

Д. Потенційно найважливішими постачальниками нових технологій і високотехнологічних виробів, а також найпотужнішим джерелом інвестицій; доцільно активно розвивати співпраця в рамках глобальних науково-технічних проєктів.

Е. Подальше збільшення масштабів торгових операцій повинно доповнюватися розвитком виробничої кооперації; необхідним є пошук резервів для значного збільшення експорту української продукції машинобудування і передових технологій на взаємовигідній основі.

ТЕСТОВІ ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Після вивчення теоретичного матеріалу (Лекції 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) і проведення практичних занять (№ 1, 2), студенти повинні виконати підсумкову модульну контрольну роботу з окремо винесеним підсумковим оцінюванням у загальному до 24 балів (Додаток Б).

Додаток Б

1. Предмет науки розміщення продуктивних сил:

- а) продуктивні сили;
- б) територіальний стан і розвиток продуктивних сил;
- в) наукові розробки, у тому числі капітальні вкладення;
- г) немає правильної відповіді.

2. Аспект розвитку продуктивних сил у часі розглядається:

- а) наукою розміщення продуктивних сил;
- б) економічною історією;
- в) економічною теорією (політекономією);
- г) немає правильної відповіді.

3. Наука про розміщення продуктивних сил передбачає їх розгляд:

- а) у динаміці;
- б) у статиці;
- в) на суворо обмеженій території;
- г) немає правильної відповіді.

4. Засоби виробництва включають:

- а) сировину та матеріали;
- б) машини й устаткування;
- в) працю;
- г) немає правильної відповіді.

5. Територіальний поділ праці передбачає:

- а) формування повного товарного ряду усередині регіону для забезпечення його незалежності;
- б) спеціалізацію регіонів;

- в) кооперацію регіонів;
- г) немає правильної відповіді.

6. Оптимальність передбачає:

- а) максимізацію одержуваного ефекту;
- б) максимальний ефект при мінімальних затратах;
- в) мінімізацію затрат;
- г) немає правильної відповіді.

7. Представники школи «географічного детермінізму» основним фактором розвитку і розміщення продуктивних сил вважали:

- а) соціальний;
- б) природний;
- в) обидва фактори;
- г) немає правильної відповіді.

8. Закономірності розміщення продуктивних сил характеризуються:

- а) динамікою розвитку;
- б) частотою повторень;
- в) оптимальністю;
- г) немає правильної відповіді.

9. Закономірність регіональної інтеграції господарства передбачає:

а) формування такої територіально-галузевої структури господарства, яка найкраще відповідає природним, економічним, соціальним умовам регіону і потребам міжрегіонального ринку;

б) забезпечення найкращого можливого ефекту найменшими можливими витратами на розміщення об'єкта;

в) налагодження економічних зв'язків між регіонами внаслідок їх виробничої спеціалізації;

- г) немає правильної відповіді.

10. Закономірність територіального поділу праці передбачає:

- а) зосередження виробництва і населення в найбільш вигідних місцях регіону;

б) формування такої територіально-галузевої структури народного господарства, яка найкраще відповідає природним, економічним, соціальним умовам регіону і потребам міжрегіонального ринку;

в) узгодження рівнів соціально-економічного розвитку шляхом взаємозв'язку між регіонами;

г) немає правильної відповіді.

11. Принцип розміщення продуктивних сил - це:

а) розробка і впровадження ефективних заходів з економічної організації території відповідно до закономірностей розміщення;

б) наслідок впливу як об'єктивних законів і закономірностей, так і суб'єктивної волі людини;

в) процес виробничої спеціалізації регіонів і посилення міжрегіональної кооперації, обміну спеціалізованою продукцією і послугами;

г) немає правильної відповіді.

12. Принцип збалансованості і пропорційності передбачає:

а) визначення найбільш вигідної спеціалізації району з урахуванням територіального поділу праці;

б) розташування виробництва має забезпечувати високу ефективність народного господарства;

в) розміщення виробництва повинне підтримувати рівновагу між виробничими потужностями, обсягом виробництва, з одного боку, і наявністю сировинних, енергетичних, водних, земельних, трудових, фінансових ресурсів регіону – з іншого;

г) немає правильної відповіді.

13. Принцип комплексного розміщення виробництва передбачає:

а) спосіб розміщення виробництва має стимулювати ефективний розвиток національних форм його організації;

б) визначення найбільш вигідної спеціалізації району з урахуванням територіального поділу праці;

в) об'єднання стратегічних інтересів країни та інтересів регіонів, підприємств, населення;

г) немає правильної відповіді.

14. Регіональна політика - це:

а) сфера управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни в просторовому, регіональному аспекті;

б) сфера економічної науки, що вивчає просторові аспекти прояву економічних законів;

в) процес виробничої спеціалізації регіонів і посилення міжрегіональної кооперації, обміну спеціалізованою продукцією і послугами;

г) немає правильної відповіді.

15. Енергетичний цикл - це:

а) продуктивне об'єднання підприємств і областей навколо певного виду сировини та енергії;

б) форма територіальної організації продуктивних сил, покликана комплексно розвивати територію з максимально ефективним використанням місцевих природних ресурсів;

в) наукове обґрунтування меж економічних районів у державі;

г) немає правильної відповіді.

16. Економічні зв'язки - це:

а) наукове обґрунтування меж економічних районів у державі;

б) продуктивне об'єднання підприємств і областей навколо певного виду сировини та енергії;

в) коло взаємин у виробничій і невиробничій сферах, а також між сферами;

г) немає правильної відповіді.

17. Економічні зв'язки кооперації передбачають:

а) спільне виготовлення продукції;

б) єдність місця;

в) послідовну обробку сировини;

г) немає правильної відповіді.

18. Економічні зв'язки, обумовлені єдністю місця, передбачають:

а) спільне виготовлення продукції;

б) послідовну обробку сировини;

- в) єдину матеріально-технічну базу;
- г) немає правильної відповіді.

19. Форми розміщення продуктивних сил - це:

- а) стійкі територіально-економічні утворення, що характеризуються різноманітністю і взаєморозташуванням структурних елементів;
- б) коло взаємин у виробничій і невиробничій сферах, а також між сферами;
- в) взаємообумовлене об'єднання підприємств на певній території, при якому ефект досягається завдяки вдалому підбору підприємств відповідно до природних і економічних умов;
- г) немає правильної відповіді.

20. Зв'язки кооперації характерні для:

- а) підприємств машинобудування;
- б) підприємств металургії;
- в) підприємств сільського господарства;
- г) немає правильної відповіді.

21. Група промислових підприємств, взаємопов'язаних загальними допоміжними виробництвами, а в ряді випадків і спільністю технологічного процесу, що мають єдину систему розселення й обслуговуються спільною інфраструктурою, - це:

- а) промисловий центр;
- б) промисловий вузол;
- в) виробничий комплекс;
- г) немає правильної відповіді.

22. Об'єднання підприємств на певній території, для якого ефект досягається завдяки вдалому підбору підприємств відповідно до природних і економічних умов території, - це:

- а) портово-промисловий комплекс;
- б) виробничий комплекс;
- в) промисловий центр;
- г) немає правильної відповіді.

23. Територіально-виробничий комплекс - це:

а) об'єднання підприємств, поєднаних виконанням спільної господарської функції і взаємопов'язаних тісними виробничими стосунками таким чином, що вилучення якихось компонентів або порушення зв'язків знижує ефективність комплексу, обмежує або унеможливорює виконання господарських функцій;

б) об'єднання підприємств на певній території, для якого ефект досягається завдяки вдалому добору підприємств відповідно до природних і економічних умов;

в) об'єднання на одній території морських портів, промислових підприємств, приморських поселень, соціально-виробничої інфраструктури, розміщення яких у прибережній зоні обумовлене експлуатацією природних ресурсів прилеглої території й акваторії, забезпеченням зовнішньоекономічного й інших видів діяльності;

г) немає правильної відповіді.

24. На основі сировинної бази формуються:

а) природні територіально-виробничі комплекси;

б) територіально-виробничі комплекси, створювані державою;

в) і ті, й інші;

г) немає правильної відповіді.

25. До якого типу територіально-виробничих комплексів відносять машинобудування:

а) хімічний ТПК;

б) гірничо-металургійний ТПК;

в) переробний ТПК;

г) немає правильної відповіді.

26. Який вид територіально-промислових комплексів передбачає спеціалізацію на одному продукті:

а) монопродуктові ТПК;

б) субпродуктові ТПК;

в) поліпродуктові ТПК;

г) немає правильної відповіді.

27. Поліпродуктовий територіально-виробничий комплекс передбачає:

- а) орієнтацію на випуск одного кінцевого продукту;
- б) випуск головної продукції, який супроводжується супутньою;
- в) комплексне освоєння території та її природних ресурсів шляхом випуску різноманітного асортименту продукції;
- г) немає правильної відповіді.

28. Виберіть основні види портово-промислових комплексів:

- а) морський, прибережний, океанічний;
- б) приморський, морський, прибережний;
- в) приморський, океанічний, морський;
- г) немає правильної відповіді.

29. З освоєнням і використанням природно-ресурсного потенціалу континентального шельфу пов'язане формування:

- а) приморського портово-промислового комплексу;
- б) океанічного нафтово-промислового комплексу;
- в) прибережного портово-промислового комплексу;
- г) немає правильної відповіді.

30. З метою розробки і впровадження нових технологій створюються:

- а) виробничі комплекси;
- б) технопарки;
- в) райони;
- г) немає правильної відповіді.

31. Вкажіть ознаки економічного району:

- а) спеціалізація, комплексність, керованість;
- б) спеціалізація, комплектність, керованість;
- в) спеціалізація, комплексність, комбінованість;
- г) немає правильної відповіді.

32. Які з передумов РПС, на Вашу думку, є основними для матеріального виробництва:

- а) природні;
- б) демографічні;
- в) історико-економічні;
- г) немає правильної відповіді.

33. Історико-економічні передумови розміщення продуктивних сил допускають:

- а) сукупність економічних умов і відносин;
- б) населення і трудові ресурси;
- в) клімат, рельєф, геологічна будова, географічне положення;
- г) немає правильної відповіді.

34. Фактор чисельності трудових ресурсів відноситься:

- а) до природних передумов розміщення продуктивних сил;
- б) до демографічних передумов розміщення продуктивних сил;
- в) до історико-економічних передумов розміщення продуктивних сил;
- г) немає правильної відповіді.

35. Яка з форм суспільної організації виробництва передбачає зростання ефективності за рахунок масового випуску продукції:

- а) спеціалізація;
- б) концентрація;
- в) комбінування;
- г) немає правильної відповіді.

36. Комбінування дозволяє:

- а) заощаджувати на транспортних витратах, дає можливість комплексного використання сировини;
- б) підвищувати ефективність виробництва за рахунок масовості випуску продукції;
- в) організовувати взаємозв'язок спеціалізованих підприємств;
- г) немає правильної відповіді.

37. Валовий національний продукт (ВНП) - це:

- а) матеріальний дохід країни, сформований як у сфері матеріального виробництва, так і в нематеріальній сфері;

- б) характеризує кінцеві результати внутрішньої економіки, тобто без урахування надходжень ззовні;
- в) характеризує кінцеві результати діяльності національної економіки і є найбільш загальним показником рівня її розвитку;
- г) немає правильної відповіді.

38. Національний дохід - це:

- а) матеріальний дохід країни, який формується як у сфері матеріального виробництва, так і в нематеріальній сфері;
- б) характеризує кінцеві результати внутрішньої економіки, тобто без урахування надходжень ззовні;
- в) характеризує кінцеві результати діяльності національної економіки і є найбільш загальним показником рівня її розвитку;
- г) немає правильної відповіді.

39. Похідним від демографічних передумов є:

- а) паливно-енергетичний фактор;
- б) споживчий фактор;
- в) фактор кон'юнктури ринку;
- г) немає правильної відповіді.

40. Сировинний фактор впливає на розміщення:

- а) трудомістких виробництв;
- б) матеріалоємних виробництв;
- в) фондоемних виробництв;
- г) немає правильних відповідей.

41. Паливно-енергетичний фактор впливає на розміщення:

- а) трудомістких виробництв;
- б) електроємних виробництв;
- в) матеріалоємних виробництв;
- г) немає правильних відповідей.

42. На неефективність розміщення чорної металургії в Донбасі впливає:

- а) водний фактор;

- б) паливний фактор;
- в) сировинний фактор;
- г) немає правильних відповідей.

43. Вплив фактора робочої сили виявляється у витратах:

- а) сировини і матеріалів на виробництво одиниці продукції;
- б) палива й енергії на виробництво одиниці продукції;
- в) людино-годин на виробництво одиниці продукції;
- г) немає правильних відповідей.

44. На розміщення виробництва, що випускає товари, які мають обмежений термін придатності, впливає:

- а) сировинний фактор;
- б) споживчий фактор;
- в) трудовий фактор;
- г) немає правильних відповідей.

45. Вплив яких факторів розміщення продуктивних сил може підсилювати (зменшувати) транспортний фактор:

- а) споживчого і сировинного;
- б) споживчого і паливно-енергетичного;
- в) споживчого і трудового;
- г) немає правильних відповідей.

46. Для яких виробництв характерна концентрація:

- а) трудомістких виробництв;
- б) енергоємних виробництв;
- в) матеріалоємних виробництв;
- г) немає правильних відповідей.

47. Фактор кон'юнктури ринку виявляється:

- а) у взаємодії споживачів і виробників;
- б) у взаємодії попиту та пропозиції;
- в) у взаємодії ринкового механізму і держави;
- г) немає правильних відповідей.

48. Якщо пропозиція товару перевищує попит на ринку на даний товар, то:

- а) виробництво починає скорочуватися;
- б) виробництво починає нарощувати обсяги;
- в) нічого не змінюється в обсягах виробництва;
- г) немає правильних відповідей.

Можлива одна або декілька правильних відповідей.

Правильна відповідь оцінюється в 0,5 бали.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Після вивчення теоретичного матеріалу (Лекції 8, 9, 10, 11) і проведення практичних занять (№ 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10; 11), студенти повинні виконати підсумкову модульну контрольну роботу з окремо винесеним підсумковим оцінюванням у загальному до 36 балів (Додаток В).

Додаток В

1. Які транзитні газопроводи проходять через Україну:

- а) «Дружба»;
- б) «Союз»;
- в) Уренгой – Помари – Ужгород;
- г) «Прогрес»;
- д) Самара – Кременчук – Одеса.

2. Регіони нафтовидобутку в Україні:

- а) Придніпровський, Прикарпатський, Причорноморський;
- б) Дніпровсько-Донецький, Прикарпатський, Приазовський;
- в) Дніпровсько-Донецький, Прикарпатський, Причорноморський;
- г) немає правильної відповіді.

3. На неефективність розміщення чорної металургії в Донбасі впливає:

- а) водний фактор;
- б) паливний фактор;
- в) сировинний фактор;
- г) немає правильних відповідей.

4. Україна відноситься до групи держав:

- а) виробників нафтопродуктів;

- б) добувачів нафти і газу;
- в) транспортувальників нафти і газу;
- г) немає правильної відповіді.

5. Електроенергетика на основі непоновлюваних ресурсів включає:

- а) теплоенергетику;
- б) сонячну енергетику;
- в) гідроенергетику;
- г) немає правильної відповіді.

6. Припортова металургія орієнтована:

- а) на поклади руд або палива;
- б) на внутрішнє споживання;
- в) на експорт;
- г) немає правильної відповіді.

7. Енергетичне машинобудування можна віднести:

- а) до галузі, що характеризується середньою металоємністю, невисокою трудомісткістю і транспортабельністю готової продукції при невеликих обсягах її випуску;
- б) до галузі точного машинобудування;
- в) до галузі, що характеризуються високою металоємністю і низькою трудомісткістю продукції, що випускається невеликими серіями або одиничними екземплярами;
- г) немає правильної відповіді.

8. Яка з рис характерна для земельних ресурсів:

- а) продукт природи;
- б) відновлювальний природний ресурс;
- в) містить функції предмета і засобу праці;
- г) незамінність;
- д) все сказане правильне.

9. У ринковому господарстві при розміщенні виробництва вибір споживача:

- а) служить орієнтиром для виробництва;

- б) впливає на розподіл ресурсів;
- в) впливає на розподіл доходів;
- г) все сказане вище правильно.

10. На розміщення виробництва, що випускає товари, які мають обмежений термін придатності, впливає:

- а) сировинний фактор;
- б) споживчий фактор;
- в) трудовий фактор;
- г) немає правильних відповідей.

11. Виділіть основні переваги нафти над твердим паливом:

- а) відносна дешевизна перевезення;
- б) відносна глибина залягання;
- в) низько-теплоутворююча спроможність;
- г) немає правильної відповіді.

12. Який з регіонів видобутку нафти в Україні є найбільш перспективним щодо подальших розробок:

- а) Прикарпатський;
- б) Причорноморський;
- в) Дніпровсько-Донецький;
- г) немає правильної відповіді.

13. Для якої стадії виробництва продукту важлива наявність наукових підрозділів:

- а) нововведення;
- б) зростання;
- в) стандартизації.

14. У яких областях і регіонах розташовані родовища природного газу в Україні:

- а) Харківська;
- б) Полтавська;
- в) Сумська;
- г) Передкарпаття;

д) Донбас.

15. Виділіть центри чорної металургії в Україні:

- а) Наддніпрянщина, Донбас, Приазов'я;
- б) Наддніпрянщина, Донбас, Причорномор'я;
- в) Наддніпрянщина, Причорномор'я, Волинь;
- г) немає правильної відповіді.

16. Найбільша проблема газової галузі:

- а) відсутність ресурсів для видобутку;
- б) складність видобутку природного газу;
- в) транспортерів природного газу;
- г) немає правильної відповіді.

17. До структури паливно-енергетичного комплексу входять:

- а) видобуток і виробництво палива й енергії;
- б) паливна промисловість і електроенергетика;
- в) теплоенергетика, гідроенергетика, атомна енергетика;
- г) немає правильної відповіді.

18. «Ринковий» фактор розміщення нафтопереробної промисловості сприяє її орієнтації на:

- а) місця нафтовидобутку;
- б) місця перевантаження (порти);
- в) місця транспортування (трубопроводи);
- г) немає правильної відповіді.

19. Паливно-енергетичний баланс – це:

- а) співвідношення видобутку, виробництва, транспортування, розподілу і використання палива енергії;
- б) співвідношення виробництва, переробки і використання різних видів енергії;
- в) співвідношення частки світових виробників енергоресурсів;
- г) немає правильної відповіді.

20. Для підприємств чорної металургії характерне:

- а) комбінування і концентрація;
- б) кооперація і матеріалоємність виробництва;

- в) залежність від кваліфікованих трудових ресурсів і концентрація;
- г) немає правильної відповіді.

21.Основним фактором формування і розвитку чорної металургії на певній території є:

- а) наявність попиту на продукцію;
- б) наявність кваліфікованих кадрів;
- в) наявність сировинної бази;
- г) немає правильної відповіді.

22.Виділіть фактори, що впливають на розміщення підприємств машинобудування:

- а) конструктивна складність виробів;
- б) розвиток спеціалізації і керування;
- в) енергетичні ресурси.

23.Виділіть ознаки, за якими підприємства відносять до галузі машинобудування:

- а) єдність економічного призначення виготовлюваної продукції;
- б) однорідність виробничо-технічної бази;
- в) специфічність складу кадрів і умов праці;
- г) спеціалізація і кооперація виробництва.

24.Розташування яких підприємств залежить від сировинного і споживчого факторів:

- а) виробництва устаткування для хімічної промисловості;
- б) приладобудування;
- в) енергетичного машинобудування;
- г) немає правильної відповіді.

25.Назвіть найвідоміші промислові виробництва:

- а) содове;
- б) обчислювальної техніки;
- в) калійних добрив;
- г) міді;
- д) синтетичного каучуку;

е) целюлози.

26. На яких електростанціях використовується вугілля Львівсько – Волинського басейну:

- а) Бурштинській;
- б) Добротвірській;
- в) Дніпропетровській.

27. Які фактори розміщення виробництва впливають на підприємства точного машинобудування:

- а) сировинний та енергетичний;
- б) сировинний та споживчий;
- в) сировинний та трудовий;
- г) немає правильної відповіді.

28. Основний чинник розміщення підприємств хімічної промисловості:

- а) споживчий;
- б) сировинний;
- в) водоємний;
- г) немає правильної відповіді.

29. Які фактори розміщення виробництва впливають на підприємства машинобудування, що випускають трудомістку і фондоемну продукцію:

- а) сировинний та трудовий;
- б) сировинний та споживчий;
- в) трудовий та споживчий;
- г) немає правильної відповіді.

30. В яких областях України розташовані райони видобування нафти:

- а) Львівська;
- б) Івано-Франківська;
- в) Сумська;
- г) Чернігівська;
- д) Полтавська;
- е) Донецька.

31. Для підприємств фармацевтики основоположним чинником розміщення є:

- а) технічний прогрес;
- б) сировинний;
- в) споживчий;
- г) немає правильної відповіді.

32. Виділіть фактори розміщення електроенергетики:

- а) паливно-енергетичні ресурси;
- б) споживання;
- в) трудові ресурси.

33. Яка ГЕС України найпотужніша:

- а) Київська;
- б) Канівська;
- в) Кременчуцька;
- г) Дніпродзержинська;
- д) Дніпрогес;
- е) Каховська.

34. Який нафтопереробний завод вважається найкрупнішим у Європі:

- а) Кременчуцький;
- б) Херсонський;
- в) Лисичанський.

35. Хутряне виробництво відносять до:

- а) швейної промисловості;
- б) текстильної промисловості;
- в) шкіряно-взуттєвої промисловості.

36. Для яких регіонів України характерний наявність бальнеологічних ресурсів:

- а) АР Крим, Одеської і Миколаївської областей;
- б) АР Крим. Закарпатського району;
- в) Південно-Західного району;

г) немає правильної відповіді.

37. Вплив споживчого фактора поширюється переважно на розміщення підприємств:

- а) основної хімії;
- б) органічного синтезу.

38. Підприємства чорної металургії з повним технологічним циклом пов'язані з:...

- а) родовищами залізних руд;
- б) паливними базами;
- в) районами споживання чорних металів.

39. Де розміщується виробництво феросплавів:

- а) на металургійних підприємствах повного циклу;
- б) на підприємствах з двома (чавун-сталь) або з одним (чавун) переділом;
- в) на спеціалізованих заводах;
- г) все сказане правильне.

40. Які з названих виробництв розташовані в Дніпропетровську і Тернополі:

- а) бурякозбиральних комбайнів;
- б) кукурудзозбиральних комбайнів;
- в) ґрунтообробних машин.

41. До електромістких виробництв належать:

- а) виробництво магнію;
- б) виробництво глинозему із нефелінів.

42. Визначте ознаки диференціації вугільних ресурсів:

- а) глибина залягання;
- б) ступінь метаморфізму;
- в) характер географічного поширення,
- г) техніко-економічні показники добування.

43. Найбільш освоєна і розорана сільськогосподарська зона в Україні:

- а) Лісостеп;
- б) Степ;

- в) Полісся;
- г) немає правильної відповіді.

44. Наближення джерел сировини до місць виробництва готової продукції у легкій промисловості здійснюється за рахунок:

- а) сільськогосподарської сировинної бази;
- б) органічного синтезу.

45. Які галузі легкої промисловості одночасно орієнтуються на сировину і споживача:

- а) взуттєва;
- б) бавовняна;
- в) трикотажна.

46.Трудомісткі промислові виробництва розміщуються у регіонах:

- а) з дефіцитом трудових ресурсів;
- б) з високою густотою сільського населення;
- в) у містах з вільними трудовими ресурсами.

Правильна відповідь оцінюється у 2 бали.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ ТА ПОНЯТЬ

Агломерація міських поселень – зосередження функціонально взаємопов'язаних міських поселень, ядром яких є значене місто, що швидко зростає. Розглядається як локальна система вищого рівня, яка відзначається зближенням і навіть територіальним зрощуванням поселень, що мають стійкі й інтенсивні виробничі, трудові, транспортні та культурно-побутові зв'язки. Термін «агломерація» широко використовують при вивченні процесів урбанізації та розміщення продуктивних сил. За своєю структурою агломерації бувають моно-, бі- та поліцентричними. Моноцентричні формуються під впливом значних регіональних центрів обробної промисловості, науки, освіти, культури, охорони здоров'я та транспортних вузлів (на Україні – Київ, Харків, Одеса, Львів). Біцентричні та поліцентричні агломерації виникли в районах інтенсивного розвитку галузей важкої промисловості, зокрема у Донбасі та промисловому Придніпров'ї.

Агропромисловий комплекс (АПК) – сукупність ланок господарства (галузей, підгалузей, виробництв, підприємств, організацій), діяльність яких тісно пов'язана з виробництвом, зберіганням, транспортуванням, переробкою та збутом сільськогосподарської продукції. Формуються на основі агропромислової інтеграції в умовах високого рівня розвитку продуктивних сил та усупільнення виробництва. В галузевій структурі АПК виділяють такі основні сфери: сільське господарство, промисловість по переробці сільськогосподарської сировини (харчова, деякі галузі легкої промисловості); виробництво засобів виробництва для сільського господарства та несільськогосподарських галузей (машинобудування для сільського господарства, легкої і харчової промисловості, виробництво мінеральних добрив тощо); заготівля, транспортування та збут продукції, виробниче обслуговування комплексу (ремонт машин, будівництво тощо).

Валова продукція – продукція підприємства, галузі господарства, вироблена за певний час (місяць, рік) у грошовому вираженні.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – макропоказник економіки, який розраховується як сукупна вартість кінцевої продукції підприємств, галузей виробничої сфери і сфери послуг, вироблена на території країни, у т. ч. і тих підприємств, які належать іноземним власникам.

Валовий національний продукт (ВНП) – вартість товарів і послуг, вироблених національними суб'єктами (підприємствами, приватними особами)

Депопуляція - зменшення абсолютної кількості населення будь-якої країни чи території внаслідок звуженого його відтворення, при якому чисельність наступних поколінь є меншою від попередніх.

Екологічна політика – політика, спрямована на охорону і оздоровлення довкілля, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, що забезпечує нормальну життєдіяльність і екологічну безпеку людини.

Економічно активне населення – частина населення, зайнята у виробничій діяльності і сфері послуг.

Екстенсивний шлях розвитку господарства – збільшення обсягів виробництва шляхом будівництва нових підприємств або освоєння нових земель у сільському, лісовому та рибному господарстві.

Інфраструктура виробнича – сукупність галузей, що надають послуги виробничого характеру; частина загальної інфраструктури народного господарства. До складу виробничої інфраструктури відносять вантажний транспорт, що надає послуги матеріальному виробництву; матеріально-технічне постачання, що обслуговує виробничі підприємства; торгівлю, в тій частині, в якій вона продовжує виробничий процес і надає деякі послуги виробничим підприємствам; заготівлі; інженерні комунікації виробничого призначення (електро-, водо-, газо-, теплопостачання, іригаційні споруди); інформаційне обслуговування виробничих підприємств; природоохоронні об'єкти (очисні споруди та ін.), що входять до складу підприємств.

Міграція – механічне переміщення людей зі зміною постійного місця проживання на більш чи менш тривалий період. Розрізняють внутрішні і зов-

нішні міграції. Внутрішні міграції – переселення всередині країни. Зовнішні міграції пов'язані з переміщенням населення між державами. Вони поділяються на міжконтинентальні і внутрішньоконтинентальні.

Міжрайонний поділ праці – один з видів територіального поділу праці, в результаті якого формується спеціалізація економічних районів на основі розвинутого обміну. Розвивається як закономірний процес просторового розмежування соціально-економічних функцій між великими економічними районами країни і є визначальним фактором формування і функціонування їхніх господарських комплексів, а також територіальної інтеграції господарства. Характеризується насамперед спеціалізацією економічних районів на виробництві певних видів товарів чи послуг, для організації якого склались сприятливі природні, соціально-економічні чи історико-географічні передумови. Зовнішньою ознакою розвинутого міжрайонного поділу праці є наявність міжрайонного обміну, який реалізується за допомогою системи міжрайонних економічних зв'язків.

Міжрайонні економічні зв'язки – процес обміну засобами виробництва і предметами споживання, трудовими, науково-технічними та фінансовими ресурсами між центрами і районами виробництва та споживання на базі транспортної системи. Міжрайонні економічні зв'язки розвиваються на основі територіального поділу праці, який проявляється в спеціалізації окремих районів на виробництві певних видів продукції.

Мінеральні ресурси – сукупність розвіданих запасів різних видів корисних копалин, які можуть бути використані за сучасного рівня розвитку продуктивних сил. Різноманітні мінеральні ресурси є основою добувної промисловості. Найбільше промислове значення для мінерально-сировинної бази мають горючі корисні копалини (кам'яне вугілля, нафта, газ); металеві корисні копалини (залізні, марганцеві, титанові, ртутні руди); металургійна мінеральна сировина (вогнетривкі глини, кварцити, піски формувальні, вапняки флюсові, доломіти); хімічна мінеральна сировина (сірка, калійні та кухонні солі, фарби мінеральні); керамічна мінеральна сировина (піски, каоліни, глини,

польові шпати); сировина для виробництва будівельних матеріалів (мергель, крейда, вапняки); кам'яні будівельні матеріали та ін.

Монокультурна спеціалізація – вузька спеціалізація економіки країни на виробництві протягом багатьох років однієї, (наприклад, сільськогосподарської) культури, виготовленої головним чином на експорт.

Природокористування – сфера виробничої та наукової діяльності, спрямованої на комплексне вивчення, освоєння, використання, відновлення, поліпшення й охорону природного середовища та природних ресурсів з метою розвитку продуктивних сил, забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людини. Основними видами природокористування є: промислове, сільськогосподарське і рекреаційне. За характером використання природних ресурсів розрізняють: землекористування, водокористування, лісокористування, використання мінеральних ресурсів та ін. Найважливішим завданням виробництва та науки є забезпечення раціонального природокористування.

Природно-ресурсний потенціал (ПРП) території – сукупна продуктивність природних ресурсів, яка виражається в їх сукупній споживчій вартості. У компонентній структурі ПРП виділяють такі групи ресурсів: мінеральні, водні, земельні, лісові, фауністичні, рекреаційні.

Природний приріст населення – абсолютна величина різниці між кількістю народжених і померлих за певний проміжок часу.

Промисловий вузол – зосередження на обмеженій території виробничо-територіального поєднання підприємств, що склалося історично або формується планомірно. Підприємства промислового вузла об'єднані між собою економічними і виробничими зв'язками, єдиною виробничою та соціальною інфраструктурою. Це забезпечує в межах промислового вузла ефективніше використання економічних і природних ресурсів, застосування ресурсозберігаючих і безвідходних технологій і в кінцевому результаті – ефективний випуск промислової продукції порівняно з окремо розміщеними підприємствами. Промислові вузли охоплюють один значний або декілька

близько розташованих промислових центрів і промислових пунктів у межах локальної системи розселення.

Промисловий пункт – промислове підприємство разом з поселенням, яке виникло при ньому. Розглядається як приклад простого (елементарного) виробничого комплексу. Промислові пункти найчастіше виникають при шахтах, рудниках, металургійних і невеликих машинобудівних заводах.

Промисловий район – складна виробничо-територіальна система, що формується на основі взаємодії підприємств кількох галузей, розміщених в окремих пунктах, центрах, вузлах, які мають чітко виражену індустріальну спеціалізацію. Матеріальною основою промислового району, його каркасом виступають певні цикли взаємопов'язаних груп виробництв. Промислові райони поділяються на галузеві (спеціалізовані) і багатогалузеві (інтегральні). Утворення галузевих промислових районів пов'язане із спорідненістю і територіальною єдністю підприємств переважно однієї групи галузей (райони видобутку вугілля, нафти, газу, виробництва чорних чи кольорових металів та ін.). Якщо на певній території складаються вигідні передумови для розміщення підприємств різних галузей промисловості, які взаємодіють між собою, то у цьому випадку формується багатогалузеве промислове утворення – інтегральний промисловий район.

Промисловий центр – місто або селище міського типу, де зосереджено кілька промислових підприємств і які є основною спеціалізованою містоутворюючою галуззю; одна з територіальних форм промислово-територіальних комплексів. Промислові центри бувають одногалузеві, малогалузеві, а також багатогалузеві, які в результаті концентрації виробництва поступово стають промисловими вузлами.

Промислово-територіальні комплекси – поєднання на певній території промислових підприємств, взаємопов'язаних економічно (спільним використанням місцевих природних ресурсів, єдністю виробничої і соціальної інфраструктури), а на вищих ступенях розвитку – і технологічно (кооперуванням і комбінуванням виробництва). Територіальними формами промислово-

територіальних комплексів є промислові пункти, промислові центри, промислові вузли та промислові райони. Вони є основою формування територіально-виробничих комплексів. Розрізняють інтегральні (багатогалузеві) промислово-територіальні комплекси і комплекси однієї або кількох суміжних галузей промисловості (наприклад, лісопромисловий, вугільно-металургійний, нафтопереробний, або промисловий комплекс Донбасу).

Рекреаційні ресурси – об'єкти та явища природного й антропогенного походження, що їх використовують для туризму, лікування, відпочинку і які впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів (центрів), їхню спеціалізацію та економічну ефективність. У структурі рекреаційних ресурсів виділяють дві складові частини: природну і соціально-економічну. Природні рекреаційні ресурси – це кліматичні, біологічні, гідрологічні, ландшафтні, джерела мінеральної води, лікувальні грязі тощо. Соціально-економічні рекреаційні ресурси – це культурні об'єкти, пам'ятки історії, архітектури, археології, що є важливим засобом задоволення потреб пізнавально-культурної рекреації.

Система розселення – територіально цілісні поєднання поселень різної величини і господарського профілю, об'єднані стійкими виробничими та соціально-економічними зв'язками. Виникають на тій або іншій території на відповідній економічній базі і являють собою сукупність функціонально підпорядкованих міст, селищ міського типу і сіл, яка складається в процесі розвитку продуктивних сил, їхньої територіальної організації і створює умови для життя і виробничої діяльності населення. Кожна система розселення формується на базі взаємозв'язків центру системи (як правило, міста) з усією сукупністю її елементів. Розрізняють елементарні (прості) та інтегральні (складні) системи розселення. В межах України сформувались або формуються такі типи територіальних систем розселення: регіональні (міжобласні), обласні, міжрайонні локальні, районні локальні та місцеві локальні.

Територіальна концентрація виробництва – одна з форм територіальної організації виробництва, що характеризується зосередженням

промислових і сільськогосподарських підприємств і пов'язаних з ними споруд виробничої інфраструктури на певних ділянках місцевості відповідно до навколишньої території. Виникає в результаті територіального поділу праці під впливом цілеспрямованого або стихійного розміщення виробництва. Зосередження (концентрація) різних об'єктів на певній території дає можливість краще використовувати єдині джерела сировини й енергії, природні і трудові ресурси, спільні комунікації (виробничу інфраструктуру) та систему розселення.

Територіальна організація виробництва – система територіального розміщення і розвитку суспільного виробництва, в основі якої лежить територіальний поділ та інтеграція праці. З об'єктивного боку територіальна організація виробництва – це територіальна структура господарства, що склалася; з суб'єктивного – процес її регулювання (управління), який здійснюється ринковим механізмом, або державним регулюванням, або мішаним шляхом (планово-ринкова економіка). Матеріальними елементами територіальної організації виробництва є промислові і сільськогосподарські підприємства, будівельно-монтажні організації, індустриальні центри і райони, сільськогосподарські зони, населенні пункти, транспортна мережа, інженерна інфраструктура, територіально-виробничі комплекси, економічні райони. Її регулюючі (планово-управлінські) форми – керівні і плануючі органи держави, наукові і проектні організації, державні плани і програми, ринковий механізм (ціни, кредити).

Територіальна організація суспільства – сукупність просторових зв'язків та структур, що визначають вплив природних та соціальних факторів на життєдіяльність суспільства, зокрема на розселення населення, виробництво і природокористування. Отже, територіальна організація суспільства охоплює територіальну організацію суспільного виробництва, в тому числі територіальний поділ праці, систему розселення, територіальну організацію природокористування, науки і науково-технічної діяльності, адміністративно-територіальний поділ; економічне, соціальне та еколого-економічне районування, об'єднаних структурами управління. Система територіальної організації суспільства складається історично і зазнає змін на всіх етапах його розвитку. Найбільший вплив на неї мають: регіональна економічна політика, соціально-демографічні фактори, науково-технічний прогрес, екологічна політика.

Територіальна структура мінеральних ресурсів – склад і співвідношення розміщених запасів ресурсів в межах певної території (країни, району) і характер їх залягання в родовищах. Основними формами зосередження родовищ мінеральних ресурсів виступають: зона залягання, район, куш, локальне родовище. Залежно від складу родовища кожне з них може бути моно- або полікомпонентним. Всі вони виступають складовими системи і називаються елементами територіальної структури мінеральних ресурсів. Комплексне освоєння родовищ корисних копалин є важливою умовою вдосконалення територіальної організації промисловості та формування промислових комплексів.

Територіальна структура промисловості – склад і співвідношення взаєморозміщених та певним чином поєднаних територіальних елементів, форм зосередження промислових підприємств – промислових центрів, вузлів, промислових районів та інших територіальних утворень виробничої і соціальної інфраструктури, пов'язаних із промисловим виробництвом. Розрізняють територіально-галузеву структуру промисловості (галузеві центри, райони, зони) та інтегрально-просторову, яка утворюється певними сукупностями промислових підприємств та інших об'єктів не однієї, а кількох галузей різного ступеня концентрації і комплексності. До інтегрально-просторової структури належать промислові пункти і центри, промислові вузли і райони, а також промислові агломерації. Останні являють собою поєднання підприємств різних галузей промисловості у вигляді промислових центрів і вузлів, компактно розміщених на порівняно невеликій території з високою концентрацією виробництва і населення. Промислову агломерацію відрізняють від міської, що є груповою формою розселення.

Технополіс – місто науки і техніки, де найбільш ефективно поєднуються фундаментальні і прикладні наукові дослідження з виробництвом, у першу чергу – науковомістким.

Урбанізація – соціально-економічний процес, що проявляється у зростанні міських поселень, концентрації в них населення (особливо у великих містах), у поширенні міського способу життя на всю мережу поселень.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Алаев Э. Б. – М., 1983. – 350 с.
2. Долішній М. І. Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століть: нові пріоритети / Долішній М. І. – К. : Наукова думка, 2006. – 508 с.
3. Єврорегіон Буг: Волинська область / За ред. Б. П. Клімчука, П. В. Луцишина, В. Й. Лажніка. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. ун-ту, 1997 – 448 с.
4. Жук М. В., Круль В. П. «Розміщення продуктивних сил і економіка регіонів України»: Підручник. – К.: Кондор, 2004. – 296 с.
5. Заблоцький Б. Ф. Регіональна економіка : посібник / Заблоцький Б. Ф. – Львів: – Новий Світ – 2000, 2007. – 548 с.
6. Заблоцький Б. Ф. Розміщення продуктивних сил України. Національна макроекономіка / Заблоцький Б. Ф. – К. : Академвидав, 2002. – 368.
7. Заблоцький Б. Ф. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навчально-методичний посібник / Заблоцький Б. Ф. – Львів : Видавництво ЛКА, 2004.
8. Ковтун О. І. Державне регулювання економіки [навчальний посібник] / Ковтун О. І. – Львів : «Новий Світ» – 2000, 2006 (2007, 2008, 2009, 2010). – 428 с.
9. Ковтун О. І. Національна економіка : курс лекцій [Електронний ресурс] / Ковтун О. І. – Режим доступу : <http://lib.lac.lviv.ua/lib>.
10. Луцишин П. В., Клімонт Д., Луцишин Н. П. Територіальна організація суспільства (основи теорії): Навч. Посіб. – Луцьк: Ред.-від. відділ «Вежа», 2001. – 334 с.
11. Лишиленко В. І. Регіональна економіка : підручник / Лишиленко В. І. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 384 с.
12. Михасюк І. Р. Регіональна економіка / Михасюк І. Р. – Львів : Українські технології, 1998.– 240 с.
13. Основи регулювання економічного і соціального розвитку регіонів / [Михасюк І. Р. і ін.]. – К. : Віпол, 1995.

14. Регіональна економіка : навч. посібник [2-е вид., змін. і доп.] / [Олійник Я. Б., Запотоцький С. П., Кононенко О. Ю. та ін.]; [за ред. Я. Б. Олійника. – К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2008. – 444 с.
15. Регіональна економіка : підручник / [за ред. проф. Є. П. Качана]. – Тернопіль : ТНЕУ, 2009. – 664 с.
16. Регіональна економіка : навч. посібник / [за ред. В. Ф. Семенова]. – К. : — МП Леся, 2009. – 708 с.
17. Регіональна економіка : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / [Ольшанська О. В., Фащевський М. І., Білоконь І. В. та ін.]; [заг. ред. М. І. Фащевського, О. В. Ольшанської]. – К. : КНЕУ, 2010. – 284 с.
18. Регіональна політика: методологія, методи, практика / НАН України; Інститут регіональних досліджень; [відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній]. – Львів, 2001.
19. Регіональна економіка та природокористування : навчальний посібник / Голіков А. П., Дейнека О. Г., Позднякова Л. О., Черномаз П. О. ; [за ред. Голікова А. П.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 352 с.
20. Регіональна економіка : [тексти лекцій] / Грабчук О. М. – Дніпропетровськ : ДНУ. – 65 с. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/116004/>.
21. Регіонально-адміністративний менеджмент : навчальний посібник / [під ред. д. філос.н., проф. В. Г. Воронкової] – К. : Видавничий дім – Професіонал, 2010. – 352 с.
22. Розміщення продуктивних сил: посібник / [Тарангул Л. Л., Горленко І. О., Євтушенко Г. І.] – К. : ВАТ – КТНК, 2000 – 264 с.
23. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / [Дорогунцов С. І., Заяц Т. А., Пітюренко Ю. І. та ін.]; [за ред. С. І. Дорогунцова]. – К. : КНЕУ, 2005. – 988 с.
24. Розміщення продуктивних сил : підручник / [за ред. В. В. Ковалевського, О. Л. Михайлюк, В. Ф. Семенова]. – [4-те вид., випр.]. – К. : Т-во – Знання, 2001. – 351 с.

25. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручник / Стеченко Д. М. – К. : Вікар, 2006. – 396 с.
26. Тодосійчук В. Л. Регіональна економіка : підручник / Тодосійчук В. Л. – Вінниця : ВДАУ, 2008. – 434 с.
27. Добровольська О. П., Процай А. Ф., Колодій С. Ю. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.
28. Хвесик М. А. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка : навч. посібник / Хвесик М. А., Горбач Л. М., Пастушенко П. П. – К. : Кондор, 2004. – 344 с.

Додаткова література

1. Башнянин Г. І. Політична економія : [підручник] / Башнянин Г. І., Лазур П. Ю., Медведєв В. С. – К. : Ніка-Центр Ельга, 2000. – 527 с.
3. Географічна енциклопедія України : В 3 т. / [редкол. О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін.]. – К. : УРЕ ім. М. П. Бажана, 1989 – 1990. – Т. 1–3.
4. Голиков А. П. Вступ до економічної і соціальної географії / Голиков А. П. Олійник Я. Б., Степаненко А. В. – Київ: Либідь, 1996. – 320 с.
5. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики : учебник для вузов / Гранберг А. Г. – М. : ГУ ВШЭ, 2000.
6. Гринів Л. С. Національна економіка : [навчальний посібник для ВНЗ] / Гринів Л. С., Кічурчак М. В. – Львів : Магнолія-2006, 2009. – 464 с.
7. Дністрянський М. С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій / Дністрянський М. С. – Львів : Світ, 1992. – 144 с.
8. Держава та регіони : від патерналізму до партнерства : аналіт. доп. / [за ред. С. О. Білої]; Нац. ін-т стратегічних дослідж. – К. : НІСД, 2010. – 64 с.
9. Дорогунцов С. І. Теорії розміщення продуктивних сил і регіональної економіки / Дорогунцов С. І., Олійник Я. Б., Степаненко А. В. – К. : — Стафед-2, 2001.
10. Економіка міст: Україна і світовий досвід : навч. посібник / [за заг. ред. В. Макухи]. – К. : Основи, 1997. – 243 с.
11. Єпіфанов А. О. Регіональна економіка / Єпіфанов А. О., Сало І. В. – К., 1999.

12. Заблоцький Б. Ф. Економіка України / Заблоцький Б. Ф., Кокошко М. Ф., Смовженко Т. С. – Львів. 1997.
13. Заблоцький Б. Ф. Національна економіка : [підручник] / Заблоцький Б. Ф. – Львів : – Новий світ-2000, 2009. – 582 с.
14. Заставний Ф. Д. Географія України / Заставний Ф. Д. – Львів : Світ, 1994. – 472 с.
15. Заставний Ф. Д. Фізична географія України / Заставний Ф. Д. – Львів : Світ, 1996. – 231 с.
16. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил (теоретико-методологічні основи) / Іщук С. І. – К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 98 с.
17. Іщук С. І. Територіально-виробничі комплекси і економічне районування / Іщук С. І. – К. : УФІМБ, 1996.
18. Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования / Колосовский Н. Н. – М. : Мысль, 1969.
19. Коваль Я. В. Регіональна економіка : навч. посібник / Коваль Я. В., Антоненко І. Я. – К. : РВПС України НАН України, 2005.
20. Ковтун О. І. Організаційно-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності та самодостатності регіональних господарських систем в сучасних умовах / Ковтун О. І. // Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів : колективна монографія. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2010. – 436 с. (С. 201-209)
21. Ковтун О. І. Кластерна модель організації (структуризації) просторової економіки як ефективний спосіб забезпечення конкурентоспроможності РГС в Україні / Ковтун О. І. // Вісник ЛКА : зб. наук. пр. – Львів : Вид-во ЛКА, 2011. – Вип. № 34 – (Серія економічна)
22. Коротун І. М. Природні ресурси України / Коротун І. М., Коротун Л. К., Коротун С. І. – Рівне : ПринтХауз, 2000. – 184 с.
23. Макконнелл К. Р. Экономика: принципы, проблемы и политика / Макконнелл К. Р., Брю С. Л.; [пер. с англ. II-го изд.] – К. : Хаггард-Демос, 1993. – 785 с.
24. Мезенцев Н. І. Суспільно-географічне районування України / Мезенцев Н. І., Мезенцев К. В. – К., 2002.

25. Мельник А. Ф. Прогнозування і регулювання економічного і соціального розвитку регіону / Мельник А. Ф. – К. : Наукова думка, 1992.
26. Мельник С. А. Управління регіональною економікою : навч. посібник / Мельник С. А. – К. : КНЕУ, 2000.
27. Мэнкью Н. Г. Макроэкономика / Мэнкью Н. Г.; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 141–167.
28. Навчальний атлас України. – К. : НВП — Картографія, 1997. – 40 с.
29. Національна економіка : [навчально-методичний посібник] / [Кузьмін О. Є., Когут У. І., Процик І. С., Вербицька Г. Л.]; [за заг. ред. О. Є. Кузьміна]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. – 188 с.
30. Національна економіка : [навчальний посібник для ВНЗ] / [за заг. ред. Петкової Л. О.]. – К. : МП Леся, 2009. – 288 с.
31. Національна економіка : [навчальний посібник для ВНЗ] / [за ред. Тарасевича В. М.]. – К. : ЦУЛ, 2009. – 280 с.
32. Національна економіка : [підручник для ВНЗ] / [за заг. ред. Круша П. В.]. – К. : Каравела, 2008. – 416 с.
33. Національна економіка : [тексти лекцій] / [Тищенко О. П., Никифоров А. Е., Куценко Т. Ф. та ін.]. – К. : КНЕУ, 2007. – 464 с.
34. Олійник Я. Б. Економіко-екологічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування / Олійник Я. Б. – К. : Лібра, 1996. – 234 с.
35. Паламарчук М. М. Соціальне районування України як основа її адміністративно-територіального устрою / Паламарчук М. М. // Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіону та держави. – Х. : Видавництво Харк. ун-ту, 1994. – С. 5–6.
36. Паламарчук М. М. Територіальна структура промислового комплексу економічного району / Паламарчук М. М., Ташук К. О. – К. : Наукова думка, 1974.
37. Пила В. І. Спеціальні (вільні) економічні зони: теорія та практика. / Пила В. І., Чмир О. С. – К., 1998.

38. Пила В. Про перспективи спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку в Україні / Пила В., Чмир О., Загородній В. // Економіка України. – 2002. – № 4. – С. 11–16.
39. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії / Пістун М. Д. – К. : Вища школа, 1996 – 231 с.
40. Пістун М. Д. Регіональна політика в Україні: суспільно-географічний аспект / Пістун М. Д., Мезенцев К. В., Тьорло В. О. – К. : Видавничо-поліграфічний центр – Київський університет, 2004.
41. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / Поповкін В. А. – К. : Наукова думка, 1993.
42. Поповкін В. А. Рівні соціально-економічного розвитку регіонів України / Поповкін В. А., Калитенко А. П., Розинка В. О. // Наукові доповіді НІСД. – К., 1994. – Вип. 24.
43. Портер М. Международная конкуренция / Портер М.; [пер. с англ.]. – М. : МО, 1993.
44. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки : [тексти лекцій] / Пухтаєвич Г. О. – К. : КНЕУ, 2002. – 76 с.
45. Радіонова І. Ф. Макроекономіка та економічна політика / Радіонова І. Ф. – К.: Текстон, 1996. – 210 с.
46. Регіональне управління: інноваційний підхід : навч. посібн. / [за заг. ред. проф. Бутка М. П.]. – К., 2006. – 560 с.
47. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку : монографія / [за ред.. З. С. Варналія]. – К., 2005. – 498 с.
48. Регионы Украины: поиск стратегии оптимального развития : монография / [Голиков А. П., Руденко В. П., Левицкий И. Ю. и др.]. – Харьков : ХГУ, 1994. – 212 с.
49. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / [Дорогунцов С. І., Пітюренко Ю. І., Олійник Я. Б. та ін.]. – К., КНЕУ, 2005.
50. Розміщення продуктивних сил України : підручник / [Качан Є. П., Ковтонюк М. О., Петрига М. О. та ін.; за ред. Є. П. Качана]. – К. : Вища школа, 1997. – 375 с.

51. Руденко В. П. Географическое разнообразие природно-ресурсного потенциала регионов Украины : монография / Руденко В. П. – Красноярск : КГТЭИ, 2007. – 168 с.
52. Руденко В. П. Український природно-ресурсний потенціал: серія оцінкових картосхем: Ч. 3. / Руденко В. П. – Чернівці : Рута, 2005. – 248 с.
53. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: підручник / Руденко В. П. – К. : ВД —К.-М. Академія, 1999. – 568 с.
54. Руденко В. П. Український природно-ресурсний потенціал: серія оцінкових картосхем. Частина 2: монографія / Руденко В. П., Трофимчук О. М. – К. : УІДНС, 2000. – 186 с.
55. Соціально-економічна географія України : навч. посібник / [за ред. О. І. Шаблія]. – Львів : Світ, 1994. – 608 с.
56. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / [Дорогунцов С. І., Чернюк Л. Г., Борщевський П. П. та ін.]. – К. : Нічлава, 2002. – 690 с.
57. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика / Стеченко Д. М. – К. : Вікар, 2002. – 375 с.
58. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком : навч. посібн. – К ВШ, 2000.
59. Татаринов В. С. Національна економіка : [тексти лекцій] / Татаринов В. С. –Д. : ДІЕП, Кременчуцький ін-т, 2008. – 96 с.
60. Топчієв О. Г. Теоретичні основи регіональної економіки / Топчієв О. Г. – К., 1997.
61. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / [за ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижник]. – К. : Міленіум, 2003.
62. Україна і світ (країни/території світу, показники соціально-економічного розвитку, зв'язки з Україною, офіційні контакти) : навч. посіб. / [за заг. ред. Сахарова В. Є.] ; М-во освіти і науки України, Нац. акад. упр. – К. : ЦУЛ, 2011. – 416 с.
63. Україна. Атлас. – К. : НВП — Картографія, 1996. – 32 с.
64. Чернюк Л. Г. Економіка регіонів (областей) України / Чернюк Л. Г., Калиновий Д. В. – К. : ЦУЛ, 2002. – 644 с.

Студентам, опановуючи навчальний матеріал, слід обов'язково користуватися періодичними виданнями – газетами, журналами і т.д. Зокрема, це: «Економіка України», «Фінанси», «Мировая экономика и международные отношения», «Україна: аспекти праці», «Статистика України» та «Статистичні довідники», «Урядовий кур'єр», «Регіональна економіка», «Український географічний журнал», «Формування ринкових відносин в Україні», «Економіст», «Економіка та держава», «Географія та основи економіки в школі», «Держава та регіони», «Вісник економічної науки України», «Економіка, фінанси, право», «Актуальні проблеми економіки» та інші.